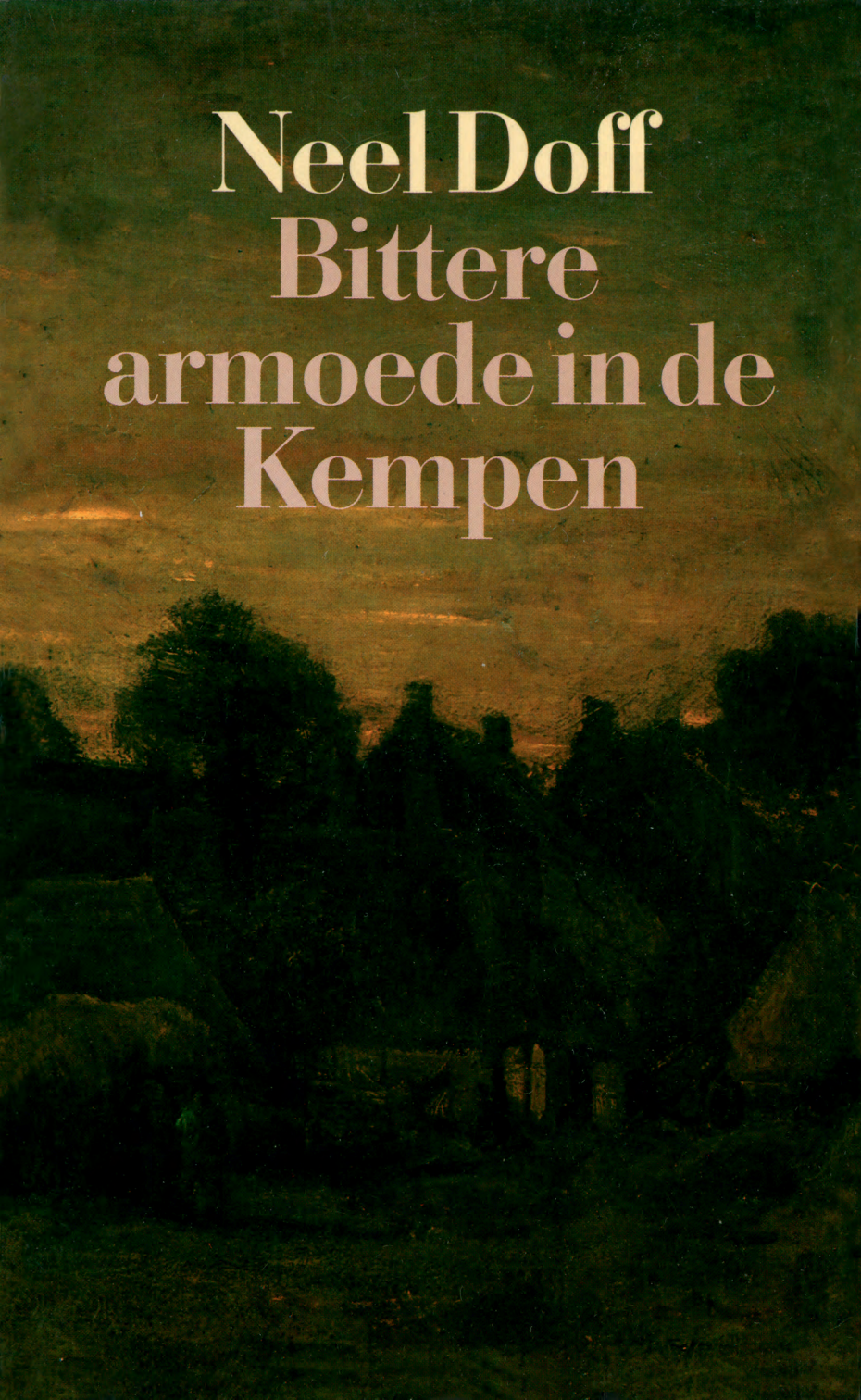
Neel Doff
Bittere armoede in de Kempen

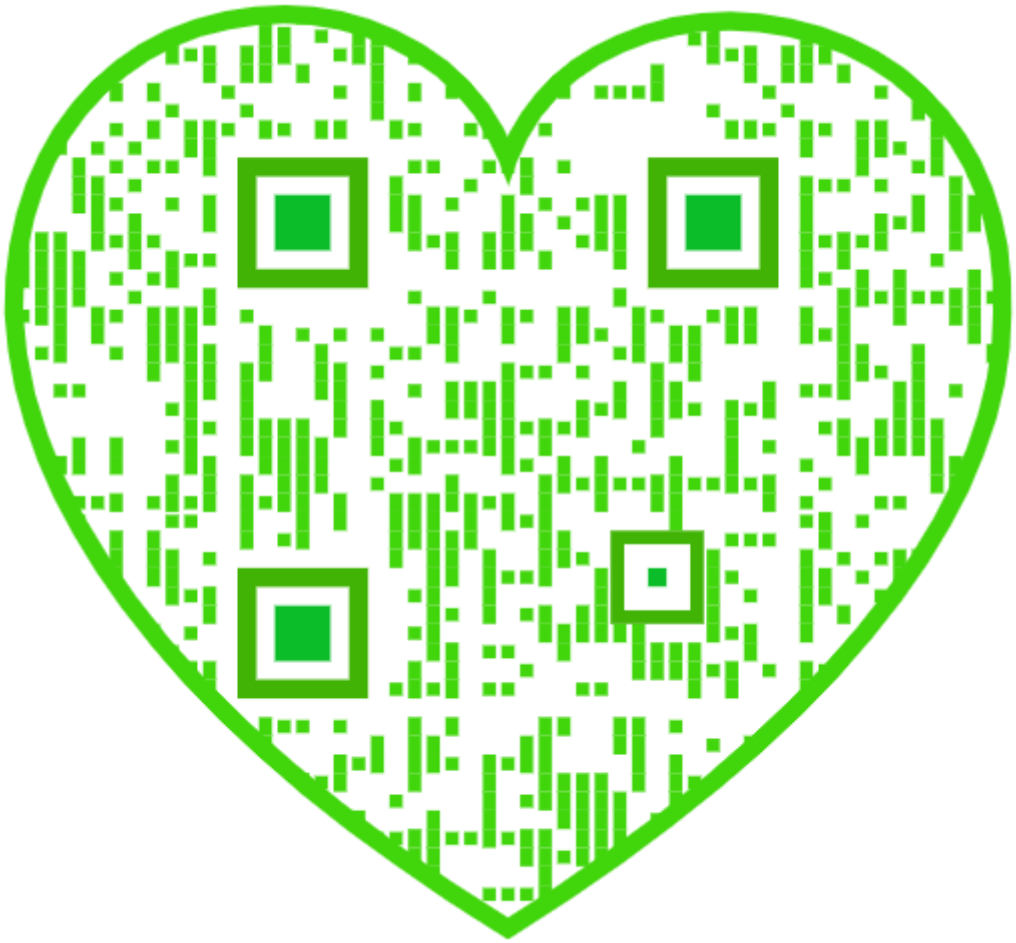

Boeken van Neel Doff bij Meulenhoff

Dagen van honger en ellende
Keetje Tippel
De avond dat Mina mij meenam
Afscheid
Bittere armoede in de Kempen

Meulenhoff Editie

Neel Doff
Bittere armoede in de Kempen

Vertaald door R. de Jong-Belinfante

Meulenhoff Amsterdam

Oorspronkelijke titels *Dans nos bruyères* en
Je voulais en faire un homme
Copyright © 1983 by Meulenhoff Nederland bv, Amsterdam
Copyright Nederlandse vertaling © 1983 by R. de Jong-Belinfante and
Meulenhoff Nederland bv, Amsterdam
Omslag: detail van Vincent van Gogh 'Dorp bij zonsondergang'
(F 190), Rijksmuseum, Amsterdam
Grafische vormgeving Joost van de Woestijne
Druk Van Boekhoven-Bosch bv, Utrecht

ISBN 90 290 1872 0

Inhoud

Bewoners van het heideland
7

Ik wilde een man van hem maken
123

Bewoners van het heideland

Een onverhoedse beweging in haar buik, die gepaard ging met stoten, gaf haar een schok van schrik.

'Het begint,' steunde ze in een kramp.

Ze omvatte haar buik met beide armen, als om te voorkomen dat hij zou barsten, en wiegde van links naar rechts met gesloten ogen, de mond in het opgezette gezicht krampachtig vertrokken. Een nieuwe schok deed haar verbleken.

'Het begint, o God het begint...'

Ze sleepte zich naar de deur op haar gezwollen benen en schreeuwde over de heide naar een andere hut, een paar honderd meter daarvandaan: 'Het begint, Bella, het begint!'

Negen jonge kinderen, mager, bleek en vuil, waren achter haar aan gekomen en blèrden met haar mee: 'Het begint, Bella, het begint!'

Toen begonnen ze te lachen en stoven de hei op om elkaar met sneeuwballen te gaan gooien.

Uit de hut in de verte kwam een vrouw naar buiten, ook al gevolgd door een rist kinderen, even mager, bleek en haveloos als de eersten, maar de grootsten voegden zich bij de anderen en begonnen een gevecht met sneeuwballen, waarin ze eerst een kiezelsteen stopten.

'Ik zal de vroedvrouw gaan halen. Als ik haar thuis tref zijn we over drie kwartier hier. Blijf intussen in beweging...'

Betteke kermde luid, terwijl ze steeds haar buik met beide armen omvat hield. Haar gekerm ging al gauw over in gebrul, en ze trappelde op de vastgestampte aarde van het

krot, zich aan de weinige meubelstukken vastgrijpend.

'De dokter heeft gezegd dat ik geen kinderen meer mocht krijgen, en kijk nou es, kijk nou es!'

Plotseling ging de deur open. De dorpsdokter stond op de drempel.

'Nou nou, je bent tot aan het andere eind van de heide te horen. Ik was op weg naar huis; ik dacht wel dat jij het was... Al ben ik nog niet geroepen, ik geloof dat ik maar beter kan blijven. De kinderen hebben me trouwens verteld dat het begonnen was... Ik zal even mijn paard gaan vastbinden; met die kou is hij in staat het wagentje zonder mij naar huis te rijden.'

En hij ging het paard met de sjees vastbinden aan het berkeboompje naast het huis.

'Laat eens kijken.' zei hij toen hij weer binnenkwam, 'hoe ver is het?'

Hij deed haar neerliggen op het armzalige bed om haar te onderzoeken, maar sloeg de rokken snel weer terug.

'Ik kan je zo niet inwendig onderzoeken, ik moet je eerst wassen. Warm water, zeep...'

Ze antwoordde niet en brulde maar. Hij pakte de ijzeren, geheel beroete ketel en ging hem vullen aan de put, hing hem aan de ketting boven de stookplaats, legde er een hoop dennenaalden en houtige wijngaardranken onder en stapelde daarop een heleboel stukken boomstronk. Na een kwartier was het water warm genoeg. Hij zocht en vond groene zeep op een schotel, nam een lap. Hij moest water in een pan overgieten. Hij legde Betteke op de tafel en begon haar hele onderlichaam te wassen. Toen onderzocht hij haar inwendig.

'Alles normaal... maar nog niets geen arbeid... Ze heeft er de kracht niet meer toe... Kom, pers eens, hij komt niet vanzelf...'

'Dat kan ik niet.'

'Het is je tiende in twaalf jaar... Toe nou, probeer eens te persen!'

'Kan niet.'

'Waar is je man?'

'Aan 't werk op de hei.'

'Hoor eens, ik moet de een of andere hulp hebben. Ik kan het kind toch niet wassen! Het is er trouwens nog niet!'

Bella kwam binnen.

'Ze is ergens anders bezig en kan pas tegen vijf uur komen.'

'Dan moet u me helpen. Zorg dat het vuur aanblijft, het is hier te koud; breng het water aan de kook. Ik ga mijn instrumenten halen.'

Op de hei ontmoette hij de echtgenoot, Constine: een zielige versufte stumper, met een kinnebak geatrofieerd door de eeuwenlange ontberingen van zijn voorgeslacht. Hij duwde met gebogen benen een kruiwagen vol droge heideplanten, om te stoken.

'Wist je niet dat de baring begonnen was bij je vrouw? Hoe kun je haar alleen laten? En heb ik je verleden jaar niet gezegd dat ze geen kinderen meer mocht krijgen, dat het haar dood zou zijn, dat ze volkomen uitgemergeld was door haar negen bevallingen?'

De boer keek voor zich met een listige uitdrukking op zijn stompzinnige gezicht.

'Dat zal toch wel niet... Maar ja, de kindertjes komen toch van Onze Lieve Heer...'

'Vooruit, vlug naar binnen en zorg dat het een beetje warm wordt in je huis... We zullen onze handen vol hebben...'

Toen hij terugkwam gaf hij een afvoerend middel en liet haar braken. Hij moest het water breken, het spoot met een grote straal naar buiten en maakte hem kletsnat. Betteke lag op de tafel uitgestrekt, met haar man aan de ene en Bella

aan de andere kant, om haar armen vast te houden. Ze gaf geen ander geluid meer dan een gekreun van gefolterd schepsel. Drie uren lang zwoegde de dokter met verschillende scharen en instrumenten in dat willoze lichaam, geteisterd door het ongedierte: het zweet gutste van zijn slapen. Eindelijk bracht hij een blauwig, glibberig pakketje te voorschijn, dat hij meteen met het hoofd naar beneden hield en begon te schudden en te slaan totdat er geluid uitkwam; toen gaf hij het over aan Bella.

'Was hem met flink warm water, en dan wrijven, wrijven...'

Zelf waste hij Betteke en droeg haar op het bed.

Ze was nog maar een nietig hoopje mens, geradbraakt en hijgend, nu haar gezicht en haar lichaam plotseling niet meer gezwollen waren. En toen het kindje naast haar werd gelegd, in een manshemd gewikkeld, met zijn gerimpeld gezichtje, met plukjes goudblond haar onder het mutsje uit, bewoog ze niet, alsof ze niets besefte en het haar om het even was te leven of te sterven.

Bij het weggaan zei de dokter nadrukkelijk dat de kraamvrouw volkomen rust moest hebben en dat ze haar niets anders dan lindebloesemthee te drinken mochten geven.

'Niets anders, denk erom, niets anders... Ik kom vanavond terug.'

Voordat hij in zijn rijtuigje stapte schreef hij met krijt op de buitenkant van de deur: 'Niet binnenkomen alstublieft, de kraamvrouw heeft rust nodig.' Maar nauwelijks was hij uit het gezicht of uit Bella's huisje kwamen een stuk of zes vrouwen naar buiten, bewoonsters van de heide, die haastig bij Betteke binnengingen. En het gepraat begon...

'We zullen elkaar aflossen om haar te verzorgen nu ze zo ziek is.'

'Jij, Trineke, hebt zeker nog wel wat kleertjes van je jongste. Vandaag zal *ik* hier blijven: ik heb twee eieren bij me.'

'Ik heb een pruimentaartje dat ik overheb van de kermis van zondag.'

'Als we eens koffie zetten nu we toch hier zijn?'

Al gauw stond de koffie op de tafel te dampen. De vrouwen haalden elk iets lekkers uit hun zak en aten met smaak, terwijl ze over hun bevallingen vertelden. En ze lachten en werden luidruchtig...

'Maar Betteke, moet die na haar zwoegen niet iets gebruiken om op krachten te komen?' vroeg een van de vrouwen.

'Hij heeft gezegd: «Niets anders dan kruidenthee, en nog niet eens direct»...'

'Wat? Gekheid! Hij heeft het zelf nooit bij de hand gehad!'

Op dat ogenblik kwam de oude vroedvrouw binnen. Ze keek er raar van op dat alles zich zonder haar had afgespeeld.

'Zo, een jongen zeggen jullie; laat eens zien.'

Ze ontrolde het manshemd waarin het kind gewikkeld was en begon op zijn kleine gezwollen tepeltjes te drukken, om de melk eruit te krijgen, naar ze zei. Het kleintje schreeuwde erbarmelijk. Daarna nam ze het mutsje af.

'Laten we het hoofdje eens bekijken...'

En ze begon met haar handen het enigszins langwerpig uitgerekte schedeltje van het wicht samen te drukken en te fatsoeneren.

'Zo, zo zal het beter zijn... Je moet het doen zolang de schedel nog week is, zie je, anders lukt het niet meer er een menselijke vorm aan te geven... En nu een lekker bakje koffie, hè Betteke? Daar zal je van opknappen. We zeggen niks tegen de dokter.'

Er werd een kopje gevuld, Betteke's hoofd werd opgetild en ze lieten het haar goed heet opdrinken.

De vrouwen vertrokken de een na de ander. Bella bleef.

'Mijn man moet maar eten wat hij vinden kan...'

Betteke begon onrustig te worden. Toen de dokter 's avonds terugkwam, lag ze te woelen in haar bed, met vuurrode wangen. Hij zag onmiddellijk dat er iets gebeurd was, maar noch Bella, noch een van de andere vrouwen die teruggekomen waren, noch de echtgenoot bekende dat ze koffie had gedronken. 'Nee, ze had enkel kruidenthee gedronken, zoals de dokter had verordonneerd.'

'Jullie liegen, jullie liegen allemaal. Mijn schuld niet als er complicaties komen!'

Hij zei nogmaals nadrukkelijk dat ze rust moest hebben en lindebloesemthee, en ging kwaad weg.

'Als je naar hem luisterde zou je de mensen van zwakte laten creperen...'

'Ja, want je kan toch enkel door eten en drinken weer aansterken...'

En in de loop van de avond gaven ze Betteke een ei en twee boterhammen met peperkoek, die een buurvrouw had meegebracht.

De volgende dag werd het kind aan de borst gelegd. Drie buurvrouwen hielden hem vast, met het mondje tegen de borst die zwart zag van het vuil, met aangekorste tepel; maar zodra hij hem had gepakt, liet hij hem krijtend weer los, het gezichtje vertrokken in een afschuwelijke grimas.

'Laten we hem een suikermop* geven; ik heb anijsstroop meegebracht.'

Een vrouw beet een suikerklontje kapot tussen haar afgebrokkelde tandstompjes, spuwde het in een lapje, dat ze met een draad dichtbond, en na het in anijsstroop gedoopt te hebben stopte ze het in de mond van de baby, die erop zoog en al gauw stil werd, alsof hij met morfine verdoofd was.

De volgende dag moest hij gedoopt worden. De vroedvrouw bracht de doek van wit piqué mee, die om het pak

* Dotje

luiers werd geslagen waarin zijn beentjes schuilgingen; vervolgens wikkelden ze hem in een grote zwarte omslagdoek, en zo, gedragen door de vroedvrouw, in gezelschap van de vader, de peter, de meter en vier of vijf buurvrouwen, ging hij op weg naar het dorp over de heide, waar de paden ternauwernood te zien waren onder de sneeuwlaag.

Bij de straatweg gekomen was het troepje verkleumd van kou, en er werd wat gedronken in de kroegjes hier en daar langs de weg. Voordat ze het dorp bereikten werd het kind aan de peter overhandigd, en de zes vrouwen hurkten op een rijtje neer aan de kant van de sloot. De mannen wachtten ernstig. Zij hadden zich trouwens verlichting verschaft tegen de bomen langs de straatweg.

Het kind kreeg de naam Matthijs: *Thijske* in de taal van de streek. Het was in precies vijf minuten gebeurd: niets duurt lang in de kerk wanneer de betrokkenen arm zijn. Vervolgens ging men naar 'De grote bierpul': het cafeetje annex kruideniers- en manufacturenwinkeltje van het dorp, waar een kleine maaltijd besteld was op gemeenschappelijke kosten van de peter en de meter: koffie, brood met ham, peperkoek, speculaas en likeur. De winkelierster moedigde hen aan om flink te drinken en te eten, en gaf de vrouwen de raad ook van het lekkers in hun zak te steken.

'Als er bijbetaald moet worden, dokken de peter en de meter wel...'

De peter en de meter wedijverden in gulheid; ze kochten een handdoek en knoopten er versnaperingen in voor de moeder, en ook een stuk spek voor het gezin, ofschoon dat geen gebruik was. Toen gingen allen, opgemonterd en verkwikt, door de duisternis weer op weg naar de heide, met als enige wegwijzers de walmende petroleumlamp van de cafeetjes, waar ze niet nalieten zich nog eens te gaan versterken. Een paar vrouwen die niet meer wilden drinken, namen een sigaar voor hun man: anders zouden ze minder

gekregen hebben dan degenen die wel dronken. Het kleintje sliep: waar ze de maaltijd gebruikt hadden was niet verzuimd hem zijn 'suikermop' te geven, overvloedig gedrenkt in anijsstroop.

Toen ze in het laatste cafeetje opstonden hadden ze allemaal lood in hun benen. Een van de vrouwen kon, hoe de anderen ook probeerden haar te helpen, niet overeind komen. De caféhoudster beloofde de echtgenoot te laten halen, die zijn vrouw dan wel mee naar huis zou nemen. Slingerend op hun benen vertrokken ze. Ze waren al een eind op weg, toen de caféhoudster achter hen aan kwam hollen, roepend: 'Hela, hela! Het kind!'

En ze overhandigde hun het kind, dat ze op een bank hadden achtergelaten.

En het troepje ging heen door de heide, in de maneschijn, lachend, gekheid makend en buitensporig vrolijk. Maar een van de vrouwen huilde, tot vreugde van de anderen, die elkaar met de elleboog aanstootten. Zij had haar mooie, met een krans bloemen versierde muts afgenomen. Ze veegde er haar gezicht mee af en stopte hem, tot een bal verfrommeld, in haar zak.

Bij thuiskomst constateerde de vroedvrouw met ontzetting dat ze het kind, dat zo stijf als een plank ingebakerd was, met het hoofd naar beneden hadden gedragen.

Gedurende de oorlog raakte de vrouwenoptocht in onbruik; tegenwoordig gaat de vroedvrouw alleen met de peter en de meter om het kind te laten dopen.

★

De vrouwen bleven elkaar aflossen. Ze brachten allen wat mee voor de kraamvrouw – de ene een plak ham, de ander een fles bier, weer een ander een ei of een paar klontjes suiker. Ze gebruikten listen om de hut te naderen, bang als

ze waren betrapt te worden door de dokter, die hun uitdrukkelijk verboden had bij Betteke te komen. Ze namen een mand mee, alsof ze knollen gingen rooien. Degenen die binnen waren wenkten met hun armen dat ze konden komen. Ze deden dan hun vuile schort af en lieten het in de mand op het veld achter, bonden een schoon voor dat ze hadden meegebracht en gingen naar binnen, en dat ging zo onafgebroken door, tot alle vrouwen en zelfs de kinderen, die het nieuwe babytje 'dat door een mijnwerker uit Luik gebracht was' eens wilden zien en aaien, zich in de hut waren komen verdringen.

Maar Betteke knapte niet op, ze verzwakte zienderogen. Al gauw wilde ze niet meer eten en drinken. De oude vroedvrouw met haar neepjesmuts vond, net als de vrouwen van de heide, dat de dokter overdreven drukte maakte. Zij hielp Betteke met vuile handen en was de eerste om haar sterke koffie te geven, direct in de kop gemaakt, en om de in anijsstroop gedrenkte 'suikermop' in de mond van het kind te steken, dat hij maar niet zou huilen.

Eens toen de dokter binnenkwam, maakten de negen kinderen zo'n lawaai in het krot, dat zijn eerste opwelling was ze naar buiten te jagen. Maar het sneeuwde dikke vlokken; waar moesten de kleine stakkers naar toe?

'Het is moord,' mompelde hij, 'en ik sta machteloos... Ze zou naar het ziekenhuis moeten in de stad,' zei hij tegen Betteke's man, 'dat is onze enige kans om haar te redden...'

'O, als zij het wil, ik vind het goed, zeg haar dat maar...'

Betteke antwoordde dat ze, als ze moest sterven, liever wou sterven met haar kinderen om zich heen.

'Maar het is om je beter te maken!'

'Als ik beter zal worden, word ik hier net zo goed beter.'

'Maar je hebt rust nodig, er moet op gelet worden wat je eet. Hier stoppen ze je vol met dingen die slecht voor je zijn.'

'Als ik beter zal worden, word ik hier ook beter; als ik

dood moet gaan wil ik dat het hier bij mijn kinderen gebeurt.'

De dokter maakte een gebaar van wanhoop en ging weg.

★

Op een nacht was ze zo afgemat dat ze met geen woord of gebaar reageerde op al wat men haar vroeg. Bella stuurde haar man naar het dorp om de sacramenten te gaan halen. Een uur later hoorde men het belletje over de heide naderen en kort daarop kon Constine, die in de deuropening stond met een brandende kaars, de lantaarn zien die heen en weer bewogen werd om de kapelaan te tonen waar hij in de wervelende sneeuwstorm zijn voeten moest zetten.

Betteke was bijna bewusteloos; maar de kapelaan kon haar toch de sacramenten toedienen.

Daar hij nu de heilige hostie niet meer te dragen had, trok hij zijn witte koorhemd uit – dat zouden ze hem de volgende dag terugbrengen – om gemakkelijker naar huis terug te lopen. En hij begaf zich met de koorknaap weer op weg naar het dorp, vergezeld door Bella's man.

Tegen de ochtend stierf Betteke, in een volkomen ontspanning van haar arme gemartelde lichaam. De vrouwen wasten haar, brachten een schoon hemd en jakje, bonden een zakdoek om haar hoofd en zetten haar gebedenboek rechtop onder haar kin, steunend op haar borst, om haar mond gesloten te houden; ze vouwden haar handen en legden er haar rozenkrans omheen.

Vroeg in de morgen begaven drie mannen van het heideland zich naar de kerk en luidden, met telkens drie slagen, de negen klokkeslagen die de bevolking moeten melden dat een der hunnen overleden is; en menig braaf vrouwtje bekruiste zich of knielde neer en zegde een Onze Vader voor de ziel die zojuist was weggevlogen.

In de hut zei een van de kinderen: 'Moeder zegt niets meer, ze slaapt rustig en ze is erg blij, dat kan je aan haar gezicht zien.'

Alle vrouwen van de heide kwamen bij de dode waken en bidden, waarbij vele koppen koffie werden gedronken.

Twee dagen later laadden buren de doodkist op een mestkar, en over de dorre vlakte, waar een snijdende wind de stuifsneeuw voortjoeg en ophoopte tot dichte heuveltjes, en onder een schitterend blauwe hemel met hier en daar een enorme wolk als een sneeuwberg die de heide dreigde te verzwelgen, bewoog de kar zich langzaam voort in de richting van de kerk, gevolgd door Constine en zes van de kinderen, in hun zondagse kleren en ontdaan, alsmede door de buren, die van alle kanten uit de wijde omtrek waren gekomen. Allen baden hardop: 'Maria vol van genade', waarbij ze hun rozenkrans aftelden.

In de kerk duurde het niet lang. Toen op het kerkhof de kluiten aarde en hardgeworden sneeuw op de kist neerplofften, snikten de vrouwen luid en de mannen, geknield liggend met omhooggeheven armen, baden hardop. Constine verliet het kerkhof verbijsterd, met zijn zes kinderen die zich aan zijn kleren vastklampten, terwijl Meleke, de oudste van de meisjes, huilde met open mond.

In de hut had Bella de kleine aan de borst genomen.

'Ik heb genoeg melk voor twee,' mompelde ze.

Viermaal per dag werd Thijske bij haar gebracht of kwam zij in de hut om hem te laten drinken. Hij stortte zich gulzig op de borst, huilde en lachte, en beet zich erin vast als een poliep. Maar de borst was niet voldoende, en Meleke, die elf jaar was en op wie nu de hele zorg voor het huishouden neerkwam, gaf hem melk van hun koe, verdund met water dat ze vaak vergat te koken, uit een zuigfles met een lange glazen hals, die *onmogelijk* te reinigen was. Hij had al gauw een opgezet buikje en doorlopend dysenterie...

Hij had een enorm hoofd, een gerimpeld gezichtje, zijn armen en benen waren skeletachtig mager, als het ware weggeteerd, en toch, als hij de borst nam en de tepel niet losliet zelfs wanneer hij verzadigd was, uit angst dat die hem zou worden afgenomen, en als hij dan met zijn grijsviolette ogen, die in zijn magere gezichtje bovenmatig groot leken, naar Bella opkeek, zei ze: 'Hij is echt niet lelijk, kijk, hij lacht en hij wordt roze... Hé daar, jij rakker, je probeert te bijten... Kijk nou, hij doet het expres... Zie je wel, Meleke, hij is niet lelijk... als hij dat rossige haar niet had... maar ja, het is er nu eenmaal, dat rooie haar...! En zo'n massa,' zei ze spijtig, terwijl ze door zijn golvende gouden haren woelde die onder de vingers knisterden... 'het haar van Betteke zaliger... wat zou zij mooi geweest zijn als ze dat haar niet had gehad! Ze kwam uit een ander dorp – waar ze woonde wou geen een haar hebben vanwege haar rode haar. Ze heeft je vader moeten nemen, die een heel stuk ouder was dan zij, en heeft zich hier moeten begraven in het heideland; anders was ze blijven zitten... Ik heb altijd opgepast, als ik 's avonds petroleum in de lamp deed of spaanders op het vuur gooide, dat ik niet te dicht bij de vlam kwam; want als je schrikt van een vlam breng je een roodharig kind op de wereld, met vlekjes op zijn gezicht en handen net of er vonken over gestrooid zijn. Dat is het ergste wat een moeder kan overkomen: een roodharig kind krijgen... alle mensen verachten en verstoten het... Och jessus, nou poept hij...!'

Ze maakte zijn vuurrode achterwerkje bloot, dat wel rauw leek, veegde het een beetje af met de lap die hij onder zich had en legde het kind, dat brulde en zich kronkelde van de pijn, weer in zijn wieg, waar een lucht van urine en ontlasting uit opsteeg.

'Stil maar, stil maar. Meleke, geef hem zijn suikermop: dan wordt hij wel rustig en gaat slapen. Kom eens hier,' zei ze tegen een van de kleine zusjes, 'ga jij hem eens wiegen.'

Meleke stopte hem het ding in de mond. Hij zoog er slapjes op, maar onder de invloed van de anijsstroop werd hij rustig en sliep al gauw in. Het zusje ging door met aan de tenen wieg te schudden zodat die bijna kantelde.

Meleke hield van haar kleine broertje.

'Denk eens aan,' zei ze met een snik, 'hij heeft mamma verloren toen hij geboren werd.'

Maar niettemin, hij huilde te veel.

'Nooit, nee nooit meer sinds moeder dood is heb ik kunnen spelen. Ik moet altijd voor jullie zorgen, en vooral voor hem, hij poept en piest dag en nacht.'

En ze krabde haar luizenkorsten tot bloedens toe.

'De zusters hebben Laureke van school gestuurd voor haar korsten en haar luizen, en ze loopt me de hele dag voor de voeten met haar gejank en haar kribbigheid... en als de anderen nou ook nog maar niet de hele nacht dreinden vanwege de vlooien en hun wintervoeten...

Als vader te veel last heeft van de vlooien gaat hij ervandoor naar de schuur en slaapt in het hooi... *Ik* kan er niet vandoor gaan, ik moet alles doen...'

Toen, in een plotselinge opwelling van vrolijkheid en een onweerstaanbaar verlangen naar liefkozingen, sprong ze naar een hoek van de kamer, haalde van onder een hoop lorren een enorme lappenpop te voorschijn met een uit hout gesneden kop, waar gezicht en haren met blauwe verf op getekend waren. Ze nam hem in haar armen, drukte hem tegen haar borst, terwijl ze hem uitbundig kuste, toen nam ze hem beet bij de twee met zaagsel gevulde worsten die de armen voorstelden, en sprong ermee door de kamer...

'Lach eens tegen moedertje, Zizike van mij, m'n lieve Zoezoeke...! O, ze komen zo meteen thuis! Koffie, boterhammen...'

Ze verstopte de lappenpop weer onder de lorren.

'Zo, slaap maar, mijn lieve Zoezoeke...'

En ze zette koffie, sneed de boterhammen voor haar vader en de kinderen, die van school en van de heide zouden thuiskomen, daarna ging ze naar buiten om water te putten voor de koeien, die met haar vader mee zouden komen.

★

Thijske was de enige die het haar, rossig als vloeibaar goud, en de smetteloos blanke huidkleur van witte camelia, had geërfd van zijn moeder; zijn broertjes en zusjes hadden zwart haar en een donkere huid. Gekweld en verzwakt door alle euvelen die voortspruiten uit een totaal gebrek aan verzorging bereikte hij de leeftijd van drie jaar. Hij kon niet lopen en bewoog zich voort op zijn ontstoken zitvlak of op handen en voeten. Hij brabbelde stotterend een paar woordjes en hij dronk nog steeds aan de borst van Bella, die sindsdien nog twee kleine meisjes gekregen had, en hem die traktatie niet kon weigeren.

Meleke was nu bijna veertien. Ze was tenger, nog niet huwbaar, had een kijverige stem en handen die erg los zaten. Ze was een klein vrouwtje dat buurpraatjes hield, roddelde en lekkers smikkelde uit haar zak. Het roerde haar wanneer Thijske, terwijl hij over de grond voortschoof, met een zangerig stemmetje riep: 'Meleke, Meleke, doe wat suiker in mijn mop...'

'Ja Zoezoeke,' zei ze dan, 'ik zal suiker in je «mop» doen. Hier, daar heb je nog wat...'

En ze gaf hem een chocoladen knikker, en kuste en pakte hem, zoals ze lang geleden met haar lappenpop had gedaan.

★

Het was dat voorjaar erg warm en Thijske was met geen mogelijkheid binnenshuis te houden; hij kroop telkens weer

naar een heuveltje van mooi wit zand en daar zat hij, zuigend op zijn 'mop', in zijn eentje zandtaartjes te bakken.

Op een dag waagde hij zich tot aan Bella's huis. Om bij de klink te komen richtte hij zich op, zich vasthoudend aan de deurlijst, en ontdaan zag Bella hem in de deuropening staan.

'Slokje, Bella, slokje!'

'O liefie! Ja, je krijgt, als je staande drinkt.'

En ze liep naar hem toe, maakte haar kleren los, knielde neer en staande nam hij zijn slokje...

'Nu moet je lopen.'

En hij liep. Maar om naar huis te gaan kroop hij nog, al zingend, door de heide. Bij de hut gekomen richtte hij zich weer op om bij de klink te komen; ze begonnen allemaal te schreeuwen toen ze hem rechtop zagen staan.

'Geef je handen,' stotterde hij.

Meleke stak hem haar handen toe en hij liep naar de tafel. Van die dag af liep hij. Maar om zijn zandtaartjes te gaan bakken kroop hij nog en met welgevallen liet hij zich op zijn zitvlak neer in het warme zand. Zijn beentjes zonder kuiten werden steviger en langer, ze kregen model. En alle dagen waagde hij zich over de hei om staande zijn slokje te gaan drinken bij Bella.

★

Meleke maakte toebereidselen om de was te gaan doen; ze wachtte op de thuiskomst van haar vader om de ketel met kokend water, die ze op het wasgoed moest uitgieten, van de haak te lichten. De vader kwam thuis. Hij lichtte de ketel er af en zette hem op de grond. Toen Meleke zich omdraaide schopte ze hem om. Thijske's voeten en beentjes werden verbrand door de gulp kokend water. De vader, die op

klompen was, tilde hem op. Meleke holde naar de deur om naar Bella te roepen om hulp. Het kind droeg een lange onderbroek en wollen kousen. Meleke trok hem de onderbroek en de kousen uit, er kwamen flarden verschroeide huid mee die aan de beentjes hingen als een los omhulsel. Thijske gilde: 'Neem dat ook weg! dat ook weg! Dat doet me pijn!'

'Maar dat is je vel,' huilde Meleke.

Ze gaf het kind over aan Bella, die kwam toesnellen met andere buurvrouwen, en holde naar het dorp om de dokter te halen. De buurvrouwen legden met hun liefhebbende vuile handen kompressen van geraspte rauwe aardappel op het blootliggende vlees. Een van hen goot melk op de open wonden. Het kind brulde. Daar was de dokter, op de fiets; hij had Meleke achterop genomen, die hem vasthield met de armen om zijn lichaam. Hij werd woedend toen hij de kompressen afnam.

'Jullie hebben hem misschien wel vergiftigd,' bulderde hij.

Hij deed het kind pijn, en stotterend vroeg het hem om zelf de kompressen te mogen afnemen. De dokter liet hem z'n gang gaan. Toen nam het kereltje een hoekje van de lappen en trok ze zachtjes af, met huid en al. De koortsblos gloeide al op zijn wangen, zijn neusvleugels waren genepen, maar hij deed het zonder een kreet, zonder een klacht, geheel gericht op het werkje waar hij mee bezig was. Toen zijn voeten en broodmagere beentjes blootlagen, waren het nog maar ontvelde bloederige stompjes. Toen pas draaide hij langzaam zijn hoofd tegen de muur en viel flauw.

Iedere keer als de dokter het gaasverband van zijn benen nam, was daar op het naakte vlees een laag pus, die hij wegnam door te deppen met watten. Dat deed zo'n pijn dat het kind als er maar een man op de fiets aankwam die hij voor de dokter aanzag, in een uitzinnige paniek raak-

te. Hij brulde: 'Heer ketoor, heer ketoor,* geen watten!'

Maar zodra de dokter hem met zijn vriendelijke stem toesprak, liet hij hem begaan, hoewel hij bleek wegtrok.

De dokter voelde, telkens wanneer hij hem hielp, zijn hart ineenkrimpen bij het zien van de moed van dat kleine bleke manneke, dat al stotterend Meleke troostte omdat ze hem dit ongeluk had aangedaan.

Dat duurde twee en een halve maand. Hij praatte dikwijls over het warme witte zand. Eindelijk kon hij er weer naar toe, maar opnieuw schuivend op zijn zitvlak: zijn beentjes konden hem niet meer dragen. Pas heel geleidelijk lukte het hem weer overeind te staan en melk te gaan drinken bij Bella.

Maar de kleine martelaar was nog niet aan het eind van zijn beproevingen. Meleke kon niet voldoende op hem letten; ze dacht er trouwens niet aan. Bij het spelen raakte zijn voet vast in een boomwortel en werd met kracht achterover gewrongen. De huid, die nog maar nauwelijks geheeld was, scheurde en de voet werd bijna in tweeën gebroken. Brullend sleepte hij zich tot bij het huis. Meleke begon met hem te slaan omdat hij op het heuveltje geklommen was; maar toen ze de gapende wonde zag, zakte ze in elkaar. De dokter moest de voet in een ijzeren vorm sluiten, en voor Thijske betekende het nog eens twaalf dagen onbeweeglijk blijven en pijn lijden.

Zodra hij naar buiten kon sleepte hij zich naar het zandbergje, waar hij op zijn rug liggend tegen de vliegen lachte, en luisterde naar het gekwaak van de kikkers in de verte.

'Die wou ik zien,' dacht hij verlangend.

Hij had de andere kinderen veel horen praten over de vennen, over de witte bloemen met een gouden hart die er op het water dreven, over de groen-en-gouden kikkers die er

* Mijnheer de dokter, mijnheer de dokter.

zwommen en over andere mooie dingen die je er op de bodem kon zien blinken. Maar nooit had hij ernaartoe kunnen gaan. Dan hadden ze hem moeten dragen, en daar had niemand aan gedacht.

Op een bijzonder warme middag was hij ingeslapen naast zijn zandtaartjes. Toen hij wakker werd had hij dorst. Hij stond op, hij hoorde de kikkers; hij liep in de richting van het geluid en kwam bij de rand van een ven. Hij schrok zo bij het zien van zoveel water dat hij achteruit deinsde; maar hij zag de groen-en-gouden kikkers, hij zag honderden kopjes uit het water steken en verder weg zag hij de bloemen met het gouden hart drijven. Gefascineerd kwam hij wat dichterbij, en toen hij zich over het kristalheldere water vooroverboog, zag hij in het fijne zand van de bodem iets van goud blinken. Hij bukte zich om het te pakken: het was te ver weg, en het enige kledingstuk dat hij aan had, een oud vest van zijn vader, hinderde hem. Hij deed het uit, stak één voet in het water, trok hem terug, stak hem er weer in, zette de andere erbij, en met kleine pasjes, zijn armen zijwaarts bij wijze van balanceerstok, liep hij verder het water in om bij de broeksknoop te komen die daar op de bodem glinsterde...

Onder het zand lag een grote kiezelsteen, die verschoof zodat Thijske uitgleed en op zijn zitvlak neerkwam. Hij slaakte een kreet toen hij zo onverwachts het koele water om zich heen voelde. Het kwam maar tot even boven zijn heupen en toen de eerste schrik voorbij was, begon hij om zich heen te kijken en te lachen naar de libellen die grillige lijnen beschreven rond zijn hoofd, en hij probeerde de kikkers te pakken die hij binnen zijn bereik dacht.

Toen ontdekte hij onder zijn kin een beeltenis. Hij boog zijn hoofd en lachte tegen het kind in het water; en het kind lachte tegen hem. Hij boog zijn hoofd dieper, tot op het water, en kuste het, en het kind kuste ook. Toen stak hij zijn

gezicht helemaal in het water, en o, wat was dat heerlijk! Hij wreef in zijn ogen, dronk en proestte *brubrubru.* En overal om hem heen kwamen er kleine en grote belletjes; hij greep ze bij handenvol, maar dan waren het alleen nog maar waterdruppels.

Toen hij dat alles naar hartelust gedaan had, gaf hij het jongetje nog eens een kus. Daarna bleef hij stil zitten om naar alle kanten rond te kijken. En nu het tot hem doordrong dat hij alleen was, met om hem heen niets dan water en kwakende kikkers, en onder hem het kleine jongetje dat nu ernstig geworden was, en alle bloemen met gouden harten die zachtjes op het water dobberden zonder dat ze naar hem toe kwamen, nu werd hij bang, hij stond op en stapte uit het ven, en de kristalheldere druppels schitterden als edelstenen op zijn parelmoeren huid.

Dat was de eerste keer in zijn korte leven dat hij de weldaad van het water had gevoeld.

'Lekker,' zei hij, 'lekker, lekker...'

De zon droogde hem. Hij nam zijn vest en liep zoals hij met zijn schrale beentjes nog nooit had kunnen lopen naar Bella's hut, waar hij luid zijn slokje opeiste.

'Nee maar wat ben je schoon...! Waar kom je vandaan? O kijk toch eens zijn krullen, het lijken wel zonnestralen! Toch jammer dat het lelijk is!'

Hij zei niets, hij dronk gulzig, met gesluierde ogen.

Hij ging terug naar het warme zand en viel weer in slaap. En toen kwam alles bij hem terug: de kikkers, de bloemen met het gouden hart, de beestjes met de blauwe vleugels en het jongetje waarmee hij in het water had gespeeld.

Instinctief vertelde hij thuis niets: Meleke zou hem geslagen hebben, om hem te leren naakt in het ven te gaan zitten...

En nu brachten de zon, het warme zand en het spelen in het water met het kleine jongetje zo'n totale verandering in

Thijske te weeg, dat hij toen het najaar werd, groot genoeg en lastig genoeg werd gevonden om hem naar de bewaarschool van het dorp te sturen.

Hij verveelde er zich dodelijk. Pas toen hij toestemming kreeg om kleine dingetjes van karton te maken, kwam hij los. Nu hij geen piramides van zand meer kon maken met onderaardse holen, maakte hij bouwsels van aan elkaar passende kubusjes van karton, die hij 'huisjes' noemde. Hij maakte er met kleine en met grote kamers, met deuren en met trapjes van gevouwen papier.

Toen de tijd van de strenge vorst kwam had hij zo'n last van wintervoeten dat hij niet naar school kon. Hij moest in de hut blijven, die alleen verwarmd werd door tot turf verdroogde modderkluiten en een boomstronk, die langzaam lag te smeulen. Hij ging in de as zitten en krabde zijn voeten, die hem zo ondraaglijk jeukten dat hij het wel kon uitschreeuwen. Om dat vreselijke schrijnen te doen bedaren wreef hij ze tegen de vloer van vastgestampte aarde, totdat er een laag bloederige modder aan gekleefd zat.

'Meleke, mijn slokje, roep Bella voor mijn slokje, ik heb zo'n pijn...'

En in elkaar gerold viel hij kreunend in slaap in zijn geliefkoosde hoek van de haard, waar boven zijn hoofd de wind door de grote schoorsteen blies en een scherpe rook, die prikte in de ogen, de hut injoeg.

★

Hij was nu bijna zes jaar en dronk nog steeds aan de slappe, goorbleke borst van Bella. Zij had nogmaals een dochtertje gekregen en de nooit opdrogende bron vloeide opnieuw. Ze had nooit de moed gehad om Thijske dat geluk te ontzeggen, als ze het zwijmelend genot zag waarmee hij dronk.

Maar er zou de zachtmoedige Bella een groot ongeluk

treffen. Op een dag toen ze haar dochtertje aan een buurvrouw had toevertrouwd om tegen de avond petroleum te gaan kopen in het dorp, was het kind uit haar stoel gevallen en had een barst in de schedel gekregen; de volgende dag was het gestorven. Bella was ontroostbaar en haar melk droogde op. Thijske huilde, brulde, terwijl hij heftig aan de lege borst zoog. Tot tweemaal toe was hij zo van streek dat hij schokkend van het snikken aan de borst insliep.

Bella's verdriet werd nog grievender gemaakt door wat de mensen zeiden: '... dat de politie geen onderzoek had gedaan naar de dood van het kind omdat het maar een meisje was! Als het een jongen was geweest zouden ze zich veel meer moeite gegeven hebben, maar een meisje was minder waard dan een jongen...!'

Daar Bella in haar hart de buurvrouw de schuld gaf van de dood van haar dochtertje, had zij zo'n onderzoek wel gewild. Maar natuurlijk, een meisje was minder waard dan een jongen, en men nam niet de moeite de zaak uit te zoeken. Wat haarzelf aangaat, meisje of jongen, ze had er dezelfde vreugde aan beleefd en het was nu hetzelfde verdriet... En met de ellebogen op de tafel gesteund en het hoofd in de handen riep ze zich de spelletjes en de lieve maniertjes van haar dochtertje weer in de herinnering. 'Ze was bleek, met blauwe kringen onder de oogjes, en ze had vaak pijn in haar buikje... Maar wat was ze er dol op met haar vader te spelen! En hij, malle grote kerel, genoot de hele zondag van haar. Hij stak haar zijn pijp in de mond toen ze nog maar nauwelijks vijf maanden was. Ze had eerst een vies gezicht getrokken, maar toen ze zag dat er om haar gelachen werd, had ze er zo de smaak van beet gekregen dat we een oude doorgerookte pijp van grootvader voor haar hebben moeten opzoeken, waarvan de lucht helemaal om haar heen bleef hangen, en die moest haar in de mond gestoken worden zodra vader zelf zijn pijp nam. En ze trok

er echt aan, het was om je dood te lachen... Ja, met vijf maanden! Met vijf maanden speelde ze zo! Ze werd er helemaal bleek van, maar ze wou de pijp alleen loslaten als we haar een groot stuk spekzwoerd gaven waar ze dan op zoog, dat vond ze lekkerder dan al het andere eten, zelfs lekkerder dan de borst! Wanneer ze spuugde en we de dokter moesten halen, vertelden we hem natuurlijk niets van die spelletjes. Hij zou het verboden hebben... Als je daarnaar wou luisteren, naar die rijkelui... Welk kind heeft er geen diarrhee? Dat spaart een ziekte uit...'

En Bella bleef met het hoofd in de handen zitten.

'Wat speelden ze leuk samen...! Hij maakte dat je haar de halve zondag niet hoorde huilen en dan kon ik rustig voor het eten zorgen, want op die dag wil vader een lekker maal hebben... Hij zette haar op zijn knieën met het gezicht naar hem toe en zijn beide handen om haar lijfje heen. Hij deed zijn mond wijd open en trok haar naar zich toe, dan zaten ze zó te lachen, met haar mondje tegen zijn mond, zodat hun speeksel zich vermengde. Dan stak hij heel puntig zijn tong uit en zij pakte die en zoog erop; dan werd ze ernstig, ze dacht dat het mijn borst was... En hoe vaak heeft hij zijn neus in haar mond gestoken, waar ze dan gulzig op ging zuigen tot hij een grote vuurrode zuigplek op de punt van zijn neus had...! De buurvrouw en ik lachten ons een ongeluk...'

En midden in haar tranen kreeg Bella een onbedwingbare lachbui.

★

Bella was dol op Thijske, ofschoon zij negen kinderen van zichzelf had, en nu ze hem niet meer kon laten drinken lokte ze hem naar zich toe met lekkernijen.

'Zijn moeder is gestorven toen ze hem op de wereld

bracht; ik heb hem meteen aan de borst genomen... Omdat hij rood haar heeft willen de andere kinderen niets van hem weten en later zal het met de grote mensen hetzelfde liedje zijn... Meleke is te jong om te begrijpen wat hij nodig heeft: hij houdt erg van aanhalen en aangehaald worden... Zij begint volwassen te worden en zal vandaag of morgen haar eigen weg gaan... Daarom doe ik maar of hij een kind van mij is...'

★

Thijske had een hekel aan de school. Hij huilde iedere keer dat hij ernaartoe moest. Bella nam hem op een dag bij de hand, kocht onderweg een half pond suikerbiskwietjes en bracht hem tot in de klas. Ze sprak met de jonge zuster: 'Als hij huilt, Zusterke, geef hem dan een «koekske» en als u iets had waarmee hij een huisje kon bouwen – hij houdt alleen maar van bouwen – dan zou hij er plezier in krijgen hier te komen... Nu is het altijd geschreeuw en tranen... Al is hij rood, hij is niet ondeugend, dat verzeker ik u.'

Toen ze iets van tegenzin bespeurde in de ogen van de zuster, een boerenvrouw als zij, mompelde ze zachtjes: 'Onze Lieve Heer heeft hem zo geschapen...'

De zuster nam de biskwietjes en telkens wanneer Thijske lastig was, gaf ze er hem een. Maar de andere kinderen wilden er ook van hebben en ze huilden allemaal om een 'koekske' te krijgen. Van dat middel stapten ze af, of liever, Thijske vond iets beters.

In een hoek van de speelplaats ontdekte hij een hoop grind waar erg veel leem doorheen zat, en hij begon te bouwen. Als het had geregend en het leem pakte, was hij in zijn schik, want dan hielden zijn bouwsels goed en kon hij er etages bovenop zetten.

Hij sleepte steenblokken aan en stukken hout, die hij als

stut gebruikte. En wanneer het hem gelukt was een hoog en breed bouwsel te maken, met een gang er helemaal doorheen, dan was hij verrukt, hij ging er een hele tijd vóór zitten om ernaar te kijken, eraan te verbeteren, maar vooral om zijn werkstuk te beschermen tegen de andere kinderen, die altijd probeerden zijn gebouw omver te schoppen.

Hij maakte zich verschrikkelijk smerig bij dat werk, want voor hem was het een werk waar hij zijn hele ziel in legde, en geen spel. Zijn hele gezicht, zijn spieren, zijn zenuwen deden mee terwijl hij hard ploeterde, maar hij was kalm, geheel opgenomen in een sereniteit, een gevoel van welbehagen dat hij zelfs bij het eten niet had. Dit, en vroeger zijn drinken aan de borst van Bella, waren zijn twee onbewuste geluksmomenten.

Als Meleke hem bij zijn thuiskomst een standje gaf omdat hij zich zo vuil had gemaakt, antwoordde hij stotterend: 'Vader maakt zich ook vuil als hij werkt!'

Zijn broers en zusjes lachten spottend: 'Hihi! Hij werkt!'

Op school was hij gezeglijk door dat bouwen; de zuster had totaal geen moeite met hem en ze zei bij zichzelf: 'Hij zal wel metselaar worden, hij houdt alleen van bouwen; het is zijn roeping, zoals het de onze is om het kindeke Jezus en zijn moeder vol van genade lief te hebben...'

En ze dacht aan de talloze potjes die ze dagelijks leegde om welgevallig te zijn aan het kindeke Jezus, dat zelf beslist niet door die lamentabele behoefte werd geplaagd.

Voortaan ging Thijske 's morgens welgemoed van de heide op pad met de andere kinderen, grote en kleine, die een goed uur te lopen hadden van waar ze woonden naar de school van het dorp. Ze vormden groepjes, volgens hun leeftijd; Thijske en de andere kleintjes hielden elkaar bij de hand, met hun boterhammetjes in een blikken korfje. En of het nu regende, sneeuwde of vroor, de kinderen van de heide, met ijskoude voeten, rode neuzen en van kou tinte-

lende vingers, vaak blootshoofds en met onbedekte hals, vertrokken naar de school, daarheen gestuurd veeleer om ze niet over de vloer te hebben en om hun moeders de kans te geven naar hartelust met de buurvrouwen kommen koffie te drinken en te roddelen, dan om enige kennis op te doen. Want om de onnozelste redenen werden ze wekenlang thuis gehouden. In de zomer was dat doorlopend: dan gingen ze helemaal niet naar school.

Vanaf de leeftijd van acht à tien jaar werden de kinderen bij grotere boeren gestuurd om op de koeien te passen als die langs de wegen en boskanten graasden, of te helpen bij het hooien en het oogsten. Zo hadden ze de kost: dat was alweer verdiend, en dat betekende enorm veel in dit land van paupers. Die kost bestond 's morgens uit roggebrood, schraal besmeerd met wrongel, en een klein stukje gebakken spek; 's middags aardappels met een meelsaus; 's avonds pap van taptemelk en roggebrood. Als het werk afgelopen was kocht de boer hun een pet, een paar kousen of een paar klompen.

De arme stakkers waren dikwijls zo moe dat ze in slaap vielen en de koeien vrij lieten rondzwerven zodat die op andermans land gingen grazen, of ze vergaten het hooi te keren. De boer ging dan zijn beklag doen bij de ouders, die hun kinderen een flinke aframmeling gaven om ze te leren...

★

Anneke Trine, een vrouw van het heideland, lag in het kraambed. Ze had een klein, zwak wezentje ter wereld gebracht, dat niet wilde drinken. Haar borsten waren pijnlijk gezwollen: ze was bang dat ze zouden gaan zweren. Meleke ging dikwijls, zonder dat haar vader het wist – de vrouwen van de heide geven de man geen enkele verantwoording van wat er met het geld gebeurt – op de pof eieren, boter of spek

bij haar kopen als ze zelf niet meer had: want zodra er een varken geslacht was werd er de hele dag van gegeten en dan hadden ze na een paar weken weer niemendal; en je kon 's morgens de dag toch niet beginnen zonder spek, al was het nog zo'n klein stukje... Dus ging ze wat bij de buren halen en de schulden hoopten zich op.

Anneke Trine vroeg haar, driemaal per dag haar melk te komen afzuigen om de stuwing te verlichten. Meleke dorst niet te weigeren en deed het, ofschoon helemaal overstuur van weerzin. Op haar knieën voor het heel lage, armzalige bed waarop Anneke Trine ongewassen, ongekamd, in vuil ondergoed op haar strozak lag als in een trog, nam ze de grote tepel, hard als een eeltknobbel en geheel aangekorst met melk, zweet en vuil, in haar frisse mond. Ze spuugde de melk uit, maar kreeg er toch te veel van binnen. Na een paar minuten moest ze naar buiten lopen om te braken. Bella, die er altijd bij was, moedigde haar aan om Anneke Trine te verlichten, maar de walging was te groot en Meleke huilde en smeekte dit corvee niet van haar te vergen... Bella gaf haar permissie ermee op te houden. Er werd een ander meisje van de heide gevonden dat het werkje op zich nam voor wat snoepgoed. Maar Anneke Trine vergaf het Meleke niet en een hele tijd wilde ze haar geen krediet meer geven.

★

Doordat Thijske te lang in het ven met de kikkers en de bloemen met het gouden hart was gebleven, was een koe waar hij op moest letten in de modder gezakt en het had ontzettend veel moeite gekost het dier er weer uit te krijgen. Daarom wilde men hem nergens meer hebben: 'Bovendien zijn die rooien gevaarlijk en hebben iets over zich dat de mensen weghoudt.' Hij was dan ook haast altijd alleen. Zelfs zijn broers en zusjes hadden hem niet graag bij zich...

Als een van hen viel, dan kwam het 'doordat die «rooie» in de buurt was...'

Alleen! Dan leefde hij... In zijn verbeelding zag hij hokje naast hokje, zoals hem was verteld dat het pensionaat van de Fraters was, waar de zolders zalen waren, met daarboven weer zolders die ook zalen waren... En de kerk had een schip, twee grote zijbeuken en een toren... Een toren bouwen! En er bovenop klimmen! Wat zou je zien als je eenmaal boven was...? De hemel misschien... Het kindeke Jezus... Engelen... Zijn moeder had ook zulke haren als hij... Daarom dacht hij dikwijls aan haar. De vrouwen zeiden: 'Hij is net zo'n «roskop» als Betteke.'

En met beide handen in zijn zakken, zijn hals gestrekt, voortdurend snuffend, met twee strepen snot onder zijn neus en zijn vuurrode krullen om zijn hoofd vliegend, in een dun vestje, een broek met gaten, kousen die stijf stonden van het vuil in versleten klompen, liep hij voort langs de straatweg, niets voelend van de kou, verloren in zijn visioenen. En pas de warmte van de school riep hem tot de werkelijkheid terug...

★

Toen hij zeven was lieten ze hem zijn eerste communie doen. Voor het eerst kreeg hij schoenen aan zijn voeten, en op zijn hoofd een hoedje van zwart fluweel, met opzij een grijs veertje. Dat waren geschenken van Bella.

Bij Bella hadden ze juist heel voordelig twee vaarzen verkocht die zij gedurende de winter had opgefokt en goed verzorgd. Ze waren door de stier gedekt en drachtig, en hadden een goede prijs opgebracht op de markt in het dorp. Bovendien werd er bij Bella veel geld verdiend in deze oorlog, die hun de kans gaf te smokkelen en hun boter, hun eieren en hun hammen tegen exorbitante prijzen te verko-

pen. Haar man verstond de kunst. Zonder zijn huis uit te gaan werd hij rijk: 's nachts kwamen de smokkelaars kruipend door de heide de manden eieren, zakken erwten, de boter brengen en meenemen... Overdag kwam een Hollandse slager, die in het dorp woonde, met de Duitsers een bepaalde koe van hem kopen, en terwijl de moffensoldaten meenden hem te hebben afgezet, had hij een mooie winst gemaakt, door hen met zijn gekerm in de luren te leggen. De vijand had geen idee van het geld dat in die smerige hutten verborgen zat. Evenmin had hij een vermoeden van de boerensluwheid van die primitieve mensen, die hen, over al hun leden bevend, van onderop gadesloegen, en hun ogen afwendden zodra men ze aankeek.

Verder werkte haar oudste zoon in de nieuwe kolenmijn en bracht een flink weekloon thuis, en haar grote dochter ging hier en daar met de was of het broodbakken helpen als in een van de hutten de vrouw in het kraambed lag.

'Zodoende,' zei Bella, 'vind je werk voor alle kinderen die Onze Lieve Heer je stuurt.'

Toch was het niet meer zoals vroeger, toen degenen die akkers hadden gedurende het seizoen met hun kinderen op het land werkten maar hen de rest van het jaar lieten lanterfanten totdat de jongens die een slecht lot trokken in het leger gingen en de meisjes een man vonden. De jongens werden later boerenknecht of woonden, als ze trouwden, in een hut, ontgonnen wat land rond hun woning, maakten tien, twaalf, vijftien kinderen, waarvan er verscheidene stierven door gebrek aan verzorging: de armoe, de schulden... en zo begon opnieuw de kringloop van de Kempense hongerlijders, zwak van lichaam en afgestompt van geest.

Tegenwoordig werd er geld verdiend: de oorlog legde wel nog steeds beperkingen op aan de eetlust, maar de jongens, in een roes van vrijheid, een behoefte aan pretmaken en genieten, gingen de kolenmijn in.

Bella had dus gewild dat Thijske knooplaarzen en een hoedje kreeg, te meer daar zij degene was die over de portemonnee ging zonder verantwoording af te leggen.

Op de ochtend van de grote dag was zij gekomen om hem te wassen en aan te kleden, en een heleboel olie op zijn haar te doen om de felle rode kleur wat te temperen. Zij ging met hem mee naar de kerk; Meleke moest thuisblijven om koffie te zetten en de boterhammen met ham klaar te maken voor als ze terugkwamen.

Constine had lang naar Thijske gekeken en gezegd: 'Precies mijn Betteke zaliger...'

Ze gingen op weg naar de kerk over de heide, terwijl boven hun hoofd de koekoek riep en vlagen van opstijgende geuren de lucht bezwangerden.

Thijske liep wankelend naar de communiebank, en op het moment dat de pastoor hem de hostie op de tong legde, gaf het hem plotseling zo'n ontzetting, God in de mond te hebben, dat hij begon te gillen, in een vreselijke zenuwcrisis. Alle aanwezigen stonden op en rekten de hals naar de plek waar de kreten vandaan kwamen. Een zuster van de bewaarschool snelde toe. Bella baande zich een weg, nam hem op haar knieën. De vrouwen van de notabelen kwamen naderbij, ontstemd dat dat kleine armeluiskind zo'n schandaal maakte. Bella nam hem meer dood dan levend mee naar huis. Hij kon niets eten of drinken. Toen ze hem zijn mooie kleren en zijn laarsjes had uitgedaan en zijn hoedje af, gleed hij in het hoekje van de haard, en helemaal ineengerold sliep hij in.

★

Wanneer hij er de kans toe kreeg, zwierf hij alleen over de hei. Had hij dorst, dan zette hij koers naar het een of andere strodak. En zo stond hij op een dag voor een groot huis dat

verscholen lag tussen de berken. Op het erf, onder een grote noteboom, zag hij een klein meisje zitten op een houten bankje. Het erf was een waar riool van waswater, koeieurine en huishoudelijk afval; erboven dansten al zoemend myriaden vliegen, muggen en allerlei andere insekten met goudkleurige en blauwe vleugels. Door de half openstaande deur van de stal waren vijf koeien te zien, die tot halverwege hun lichaam met aangekorste mest bedekt waren. Ze sloegen woedend met hun staarten en stampten om de stekende insekten kwijt te raken. De kippen scharrelden rond in al dat vuil, tokkend van genoegen er zoveel van hun gading te vinden. Het kleine meisje, met haar voeten in de modder, sloeg met de armen om zich heen om de vliegen weg te jagen, die afkwamen op de bloederige etter die uit haar neus en haar oren kwam, en op haar hoofd, dat als het ware een kap droeg van zweren en vuurrode haren, die krioelden van het ongedierte. Haar grote zwarte ogen, met lange rossige wimpers hard als sprietjes van heel dun koperdraad, waren langs de randen van de oogleden helemaal aangekorst.

Thijske bleef op een afstand, bang voor de vliegen en de woedende gebaren van het kind. Zij kreeg hem in 't oog, en ze bleven naar elkaar kijken. Toen zei het kleine meisje: 'Kom hier met me spelen.'

Hij deed een paar passen in de modder. De vliegen stortten zich op hem. Hij deinsde terug en opnieuw keken ze naar elkaar.

'Kom met me spelen zeg ik je. Ik heb nooit iemand om mee te spelen: de anderen spelen met elkaar, ze dansen, hollen en stoeien en laten mij alleen. Wil jij nou ook niet?'

'Kom jij dan hier,' stamelde Thijske, 'die vliegen kennen me niet, en er zijn wespen en horzels bij, ze zullen me steken.'

'Maar ik kan niet opstaan. Weet je dat niet? Mijn benen «willen» niet lopen zoals de jouwe, ik moet altijd blijven

zitten, altijd... Als ze me naar de hei dragen kruip ik, maar hier in de mest gaat dat niet. De dokter zegt dat ik helemaal beter zou worden als ik naar de zee kon, hij zegt dat ik kreupel ben omdat ik geen verzorging krijg, en omdat het hier te vochtig is in die natte hei, zo dicht bij de moerassen. Vader zegt: «Wat doen de anderen dan, die hier geboren zijn zolang me heugt, en die wél kunnen lopen?» Weet jij wat dat is, de zee?'

'Nee.'

Toen liep hij naar haar toe. Ze maakte plaats voor hem op het bankje.

'Ik weet best wie jij bent. Ik zie het aan je haren. Je bent Constine's Thijske.'

'En jij bent Marike-Trine, van de roskoppen.'

'Ja,' antwoordde ze eenvoudig.

'Kan jij niet lopen? Tot ik vier was kon ik ook niet lopen. Daarna kon ik lopen. De dokter heeft gezegd, toen hij kwam voor de dikke wang van «Pa», dat ik heb leren lopen omdat ik in het warme zand ben gaan zitten en omdat ik in het water van de vennen heb gespeeld. «Pa» zegt dat het kletspraat is, en dat ik ben gaan lopen omdat God wou dat ik liep. Zou jij niet met me in het zand en het water willen spelen?'

'O, nou zie je eens dat de dokter liegt, want hij zegt dat de vochtigheid maakt dat ik niet kan lopen: water is toch zeker ook vochtig?'

Ze zwegen onthutst, niet wetend wat ervan te denken.

'Ik kan trouwens niet in het water gaan, vanwege mijn korsten. Daar mag geen water bij komen... De heiligen moeten me beter maken... En ik mag ook mijn kleren niet nat maken...'

'Maar die moet je uittrekken! Ik doe altijd alles uit.'

'Ooh! Trek je je kleren uit? Wat heb je dan nog aan?'

Ontzet keek ze hem aan. Hij bloosde en sloeg zijn ogen

neer onder haar gechoqueerde blik. En ze bleven tegenover elkaar zitten, als vijandige dieren.

En toen ineens naderde er een groot geschreeuw, en een klein radeloos hondje, een teefje, rende het erf op, met achter zich aan alle manlijke honden van de heide, achtervolgd door acht personen gewapend met stokken, pikhaken en hooivorken, en die brulden als gekken. Ze joegen achter de honden aan, die belust het kleine teefje op de hielen zaten. Plotseling zagen ze de kleine hond omzwenken en jankend onder de heg vluchten: de hooivork had hem een oog uitgerukt, dat aan een zenuw op zijn wang neerhing. En hij bleef onder de heg zitten kermen, voortdurend zijn kop schuddend om dat ding kwijt te raken dat rond zijn snuit bungelde, terwijl de verliefde bende de wijk had genomen naar de hei.

'Zo!' schreeuwden de boeren, 'die zijn we kwijt. Ze waren in de schuur waar we de teef hadden opgesloten allemaal bezig op ons graan te pissen...'

En Thijske zag met stomme verbazing zes grote jongens met hun vader en hun moeder, allemaal met vuurrood haar, oogharen als sprietjes koperdraad, en de huid van hun gezicht en handen vol gele vlekjes. Waren dit dus de 'roskoppen' waar hij zoveel over gehoord had maar die hij nu voor 't eerst zag?

De roodharige man en zijn vrouw waren boeren uit de streek. Ze waren naar men zei getrouwd zonder van elkaar te houden, omdat ze geen andere vrijers in de streek hadden kunnen vinden. Zij had een enorme massa golvend haar, donker kastanjebruin, een huid als melk vers van de koe, zonder één vlekje, en gouden ogen met blauwig oogwit. *Zijn* haar was oranjerood, steil en dichtgeplant; zijn huid was overdekt met sproeten; daarbij groene ogen die een naïeve uitdrukking hadden.

Geen enkele jongen wou haar hebben, geen enkel meisje

wou van hem iets weten. Zo kwamen ze, als er feest was, naar elkaar toe om niet alleen te blijven. Maar de dag erna zochten ze elkaar niet meer op, omdat ze zelf een afkeer hadden van roodharige mensen. En dat ging zo jarenlang... Eindelijk hadden ze er genoeg van gekregen en waren getrouwd: ze wisten allebei waar ze aan toe waren wat hun liefde betrof. Ze kregen acht kinderen. Ze bezaten allebei geld en grond.

Ze waren erg vriendelijk tegen Thijske.

'En ben je helemaal hier naar toe gekomen om met Marike-Trine te spelen? Dat is nog eens aardig. Kom binnen met ons koffiedrinken.'

Thijske ging met hen naar binnen. De wanorde en de vuilheid van het vertrek verbaasden hem helemaal niet: hij had nooit anders gezien. Maar omdat dit boeren waren veel welgestelder dan bij hem thuis, verwonderde hij zich over de rijkdom die hij er meende te zien: een kachel, een kast...

Marike-Trine keek nog steeds verschrikt. Plotseling riep ze luid: 'Hij is helemaal bloot in het ven gegaan; zo heeft hij leren lopen, heeft de dokter gezegd. Daarom wil hij dat ik helemaal bloot met hem in het water ga: maar ik wil niet, het is zondig om je bloot uit te kleden.'

'Wat! Ben je helemaal naakt in het water gegaan? En denk je dat je daardoor hebt leren lopen? Het is net andersom: van het water krijg je ziektes; het was de wil van Onze Lieve Heer dat je zou lopen.'

'Maar,' zei de vrouw, 'zelfs kleine kinderen kleed je nog niet naakt uit om ze te wassen; je gaat ermee in het kleine kamertje en je zorgt dat er niets te zien komt wat onfatsoenlijk is om te laten zien... En als een van mijn kleintjes gepoept had, vond vader het niet goed dat ik hem schoonmaakte in bijzijn van de anderen, of ik moest het onder een luier doen. Niet waar, vader?'

De man knikte van ja.

'We hebben voor Marike-Trine alles gedaan wat mogelijk was,' zei hij. 'Bedevaart op bedevaart, geloften, en ik heb een groot stuk land aan de kerk geschonken voor haar genezing. Tot nu toe heeft God ons niet verhoord, maar als het zijn wil is, zal ze lopen.'

Allemaal keken ze uitdagend naar Thijske. Hij bleef met gebogen hoofd zitten, hij durfde niet op te staan om weg te gaan.

'Nou, ga nou maar, en zeg tegen de dokter dat water niks helpt als God het niet wil... Hij beweert ook dat Marike-Trine naar zee zou moeten. Wij weten niet wat de zee is, maar als God en de Heilige Maria het willen, zal ze lopen zonder dat alles.'

★

Er was bij Constine een gemest varken doodgegaan ten gevolge van infectie. Ze hadden het op zijn rug liggend gevonden, half begraven in zijn uitwerpselen, midden in zijn kot zonder licht of lucht, dat grensde aan het privaat waarvan de muren doorsloegen. De veearts zei dat het, vergiftigd door het vuil, was doodgegaan.

Meleke was door en door onzindelijk en zorgeloos. Sinds de dood van haar moeder was ze totaal aan zichzelf overgelaten geweest. Ze had aan het hoofd moeten staan van het grote huishouden van haar vader en had alle initiatieven moeten nemen, daar haar vader alleen maar in staat was tot het ruwe werk: hij kon geen koe melken en geen rij erwten leggen of bijhouden. Zij had van school af moeten gaan, had niets meer geleerd, had niet meer kunnen spelen... En nu had ze een vrijer, met wie ze rommelde op stille plekjes, met zwemmende ogen en stijfstaande borstjes, onder het slaken van zware zuchten, waarna haar benen wel gebroken leken. Och wat! Laat het huishouden stikken...! Ze was het zat

zich op te offeren en de kinderen van haar vader groot te brengen. Ze zou zich *dat* zeker ook nog moeten ontzeggen? Vast niet...! Eerder zou ze alles in de steek laten en met haar oorlogsvluchteling naar zijn Vlaanderenland vertrekken, waar hij naar hij zei in de duinen zijn hutje had, dat de Duitsers hadden verbrand maar dat hij weer op zou bouwen. En liggend in het hoge bloeiende heidekruid, dat hen beiden geheel omgaf, vertelde hij haar terwijl hij haar streelde, over de zee, over de zilte geur, over de wind die nog erger dan wilde beesten huilde... Ze beten elkaar speels, als jonge honden, kronkelend van wellust.

'Dit opgeven? Nee hoor...! Och kom, verrek! Het varken was dood, ze zouden geen spek eten, dat was alles...!'

Maar vader Constine, met zijn geheven hoofd en zijn puntneus, vader Constine die niets anders kon dan de kruiwagen met heiplaggen of turf voortduwen, het koren dorsen, elk jaar een stukje heide ontginnen dat de gemeente hem op die voorwaarde afstond, en de grond bewerken met zijn primitieve ploeg waar een van zijn koeien voorgespannen was – hij had stukjes van de Kempense heide in groenende velden veranderd: die grond was schraal en arm, maar tenslotte leefden ze ervan zonder van iemand afhankelijk te zijn... – vader Constine had zijn tradities, en wist de klassieke middelen aan te wenden om rampen te bezweren. Die middelen werden van generatie op generatie in de Kempen toegepast, en hij geloofde dat ze het enige waren dat hielp: een gift aan de kerk, een bedevaart...

Om te maken dat het geval van het varken zich niet nogmaals zou voordoen, moest er een bedevaart naar Asch gedaan worden op de patroonsdag van Sint-Antonius, als alle boeren van heinde en ver kwamen om een offergave aan de heilige te brengen en hem te smeken hun varkens voor ziektes te behoeden. Bella vond ook dat er niets beters was dan een bedevaart naar Asch. Ze dacht dat het nuttig zou zijn

om de heilige ook te laten aanroepen ten behoeve van *hun* varken, maar aangezien haar man zich de tijd die de bedevaart vergde niet wilde gunnen, zou Thijske in zijn plaats meegaan met zijn vader en hij zou goed tegen de heilige zeggen dat hij kwam voor het varken van Bella.

Dus zodra Constine een klein speenvarkentje had gekocht, werd die zaak geregeld, en de zeventiende januari, de dag van de Heilige Antonius, gingen ze omstreeks zes uur in de morgen op weg, ofschoon het zo hard vroor dat de ijsnaalden hun in de wangen prikten. Ze waren in hun zondagse kleren en hadden nieuwe sokken aan van ongezuiverde wol van hun eigen schaap, door Meleke gedurende de winteravonden gesponnen op het oude spinnewiel en door de andere zusjes gebreid: ze hielden de voeten warm in de klompen en ze prikten alsof ze hun voeten in de brandnetels gestoken hadden. Ze droegen ieder een halve varkenskop mee, zorgvuldig in bruin papier verpakt en stevig dichtgebonden, om die aan de heilige aan te bieden. Het touw was vastgemaakt aan hun tas met proviand en over hun schouder geworpen, met de tas vóór en de varkenskop achter. Met een stok in de hand en een sjaal om de hals begonnen ze, zodra ze het huis uit waren, te bidden, waarbij ze tussen hun van kou verstijfde vingers hun rozenkrans aftelden.

Naarmate ze dichter bij Asch kwamen ontmoetten ze steeds meer boeren op klompen en met sokken van ongezuiverde wol, met de halve varkenskop op hun rug, uitgeput op hun stok leunend en hardop biddend.

In de kapel van de heilige offerden ze de halve varkenskoppen, die de pastoor vervolgens uitdeelde aan de armen, en ze wierpen zich op de knieën om de heilige aan te roepen en de gebruikelijke geloften te doen. Daarna vulden ze zwijgend de kroegjes, waar ze hun meegebrachte boterhammen opaten onder het genot van koppen koffie; maar uit boetvaardigheid en omdat ze geen plezierreisje maakten, zoals

Constine zei, gingen hij en Thijske aan de kant van de weg hun brood zitten opeten. Daarna keerden allen verlicht huiswaarts, sommigen ver weg, anderen dichtbij, maar elk van hen met het gevoel speciaal gehoor gevonden te hebben bij de heilige en een Gode welgevallig werk te hebben verricht.

Constine en Thijske waren tegen drie uur in de middag weer thuis op de hei, hun sokken stonden stijf. Constine zette zich in de hoek van de haard om zijn pijp te roken en na te peinzen over zijn dag van lopen en bidden. Thijske holde naar Bella om stotterend en met veel gebaren te vertellen wat hij gezien had en hoe de kapel gebouwd was, en dat hij een heel grote kerk wou bouwen, met een heel dikke heilige en een varken van tweehonderd kilo aan zijn voeten.

Hij peinsde steeds over zijn kerkje, en toen er veel sneeuw lag, bouwde hij daar grote muren van in de vorm van een vierkant. In zijn ongeduld stapelde hij in het midden hopen sneeuw op elkaar, en kneedde een grote pop die boven de muren uitstak, met aan zijn voeten een ovale massa met stokken als poten, dat moest het varken voorstellen. Hij dacht er nog over na hoe hij er een dak op moest krijgen toen hij op een morgen alles in elkaar gezakt vond door de dooi.

★

Niettemin, de tijden veranderden. De zoons van de kleine boeren gingen meer en meer bij de kolenmijn werken, vooral onder de grond, aangelokt door de hoge lonen. Maar Constine wilde toch niet dat zijn oudste zoon, Neurke, zich daar meldde.

Maar de jongen had er genoeg van de kruiwagen te duwen met zijn futloze armen en 's zondags vijftig centiemen zakgeld te krijgen, en buiten weten van zijn vader ging hij zich

verhuren bij de slager in het dorp, want behalve de spekslager was er nu een slager die kalveren en koeien slachtte. De Waalse mijnwerkers uit het mijnstadje kwamen er vlees en vleeswaren kopen.

De slager kwam in eigen persoon met een worst voor Neurke's vader, en de zaak werd geregeld. De tegenstand van de vader was vooral omdat de slager niet uit de streek was en omdat alle mensen die niet tot het dorp of de gehuchten behoorden, verdacht waren en met wantrouwen werden behandeld, vooral wanneer ze uit de stad kwamen. 'Die stadsmensen waren liederlijke zedenbedervers en voor eeuwig verdoemd...'

Neurke kwam 's avonds thuis met het verhaal hoe hij had geholpen bij het doden van de beesten en hoe de slagers voordat ze ze slachtten op de huid van het varken dat ze hadden gekocht een merkteken maakten om het te herkennen, zodat het hokje waar de dieren werden opgesloten vol bloed lag; en ook hoe hij het vlees bezorgde bij de mooie villa's van de ingenieurs, waar iedereen Frans sprak, tot de dienstbode toe. Hij repte met geen woord over de fooien: die hield hij voor zichzelf om 's zondags te gaan kegelen en te sjacheren met konijnen.

Wanneer hij 's avonds vertelde over de manier waarop een koe volgens de regels werd geslacht, zaten allen met blinkende ogen te luisteren, met het speeksel op de lippen, en allemaal hadden ze wel bij dat bloedbad aanwezig willen zijn.

Soms huiverde Thijske even, maar hij wist niet waarvan.

Maar op een avond begon hij met zijn vuist op de tafel te slaan, in een plotselinge woede, toen hij zijn broer hoorde vertellen dat de slager het kalf op de grond had gelegd; dat hij, Neurke, naast hem stond om hem te helpen op het moment dat het nodig zou zijn; dat de slager het grote mes net in de keel van het kalf had gestoken, toen een van zijn

'drinkebroers' binnenkwam; dat de slager was opgestaan, het mes in de keel had laten zitten en naar buiten was gelopen om met zijn kameraad te gaan drinken.

'*Ik* wist niet hoe het moest. Ik riep de baas na: «Wat moet ik nu doen?» – «O, maak het maar af zoals je wilt, mij kan het niet verd...» – Toen heb ik het zo goed ik kon doodgemaakt. Ik zat onder het bloed en het kalf heeft een hele tijd tegengesparteld. Zo leer ik het vak...'

Hij bleef niet lang bij de slager en zijn vader, die nu gewend was elke week zijn loon te ontvangen, liet hem naar de kolenmijn gaan, zelfs onder de grond.

Daar, in de warmte, het gebrek aan lucht, de duisternis en een atmosfeer waarin je bijna niet kunt ademen, raken de handen van de mannen verdwaald.

Al gauw werd hij bleek, met kringen onder de ogen, zijn loop werd onzeker en hij kreeg een cynische plooi om zijn mond. Hij werd prikkelbaar en sloeg Thijske, aan wie hij een hekel had omdat de rode haren van het jochie de meisjes afschrikte, zelfs van hem die koolzwart was, daar ze bang waren roodharige kinderen te zullen krijgen als ze met hem trouwden.

'Want je weet, het erft over, het blijft in de familie en ik zou nog liever nooit trouwen dan de kans te lopen rooie kinderen te krijgen...'

Inderdaad, wanneer het kermis was en de groepjes jongelui elkaar zochten, keerden de meisjes zich van hem af en gingen liever met een andere jongen.

De meisjes en hij waren te onschuldig om zich te bekommeren om het 'kinderachtige gedoe' dat zich in de mijn afspeelde; de tegenzin werd veroorzaakt door het rode haar dat in de familie zat. Hij keek naar Thijske met een onuitsprekelijke haat en de schoppen en stompen regenden neer op de 'idiote stotteraar', die niets anders kon dan huisjes van karton bouwen of onderaardse geultjes aanleggen om er

water doorheen te laten lopen en dan vlug naar de plek te gaan waar het uit moest komen, om het verderop in een bakje te zien lopen dat hij in de grond gegraven had en dat hij een visvijver noemde.

'Maar vraag hem op een koe te passen en hij laat het beest in de modder vastraken...'

★

De broeder van de Doctrine Chrétienne gaf op de school een les over de doop en stelde de kinderen beurtelings vragen...

'Thijske, vertel me eens waarmee er gedoopt wordt?'

Thijske keek op met ogen groot van schrik en antwoordde niet.

'Komaan, dat weet je vast wel, zeg het maar.'

'...'

'Nu, waarmee wast Meleke je 's morgens?'

'M... m... met de va... vaatdoek!'

★

Sinds ze hem meegenomen hadden naar het mijnstadje, waar aan brede lanen met bomen erlangs en in tuintjes met veel bloemen, bakstenen huizen werden gebouwd met kelders, verdiepingen en zolders, was hij in zijn verbeelding dag en nacht aan het bouwen.

Eén etage, twee etages, drie...! Waarom zou je niet een heleboel etages boven elkaar bouwen, zo hoog als de toren van de kerk...? En hij leefde zwevend tussen hemel en aarde, terwijl hij de ene steen op de andere stapelde...

Je weet wel, van die enorme vierkante blokken van leem en cement, zoals ze ze maken bij de aannemer, van de gele aarde van zijn berg die op het terrein bij zijn werkplaatsen ligt... En hij klom op de steigers, zoals de mannen die hij

bezig had gezien met metselen. En hij klauterde langs de touwen, op smalle planken, hoger! steeds hoger! En hij commandeerde: 'Dáár een schoorsteen, dáár een trap! En over alles heen het dak...' En de kraaien, de uilen en de duiven zouden er komen wonen, en als hij, Thijske, naar boven kwam, zouden ze allemaal om hem heen komen zitten, en ze zouden samen naar de hemel kijken, en misschien zou hij op die hoogte wel eens op een keer een engel zien die een luchtje kwam scheppen, of het kindeke Jezus zelf... En als de deur van de hemel op een kier stond, zou hij, Thijske, goed kijken of hij zijn moeder niet zag onder de uitverkorenen. Ze zou vast een witte jurk aan hebben en haar vlechten van goud zouden als een kroon om haar hoofd liggen, want ze was immers gestorven als 'martelares', dat zeiden de vrouwen van de heide. Ja, iedere vrouw die sterft bij het ter wereld brengen van een kindje sterft als martelares en gaat regelrecht naar de hemel... En hij ging in gedachten alle vrouwen na die op die manier gestorven waren en die allemaal bij zijn moeder in de hemel moesten zijn... Zijn moeder zou daar bij de Heilige Maagd op schoot zitten en rijstepap eten met een gouden lepel; dan zou ze liederen zingen tot lof van Maria: en zo altijd, altijd door, tot in alle eeuwigheid...

En hij groef kelders tot in het diepste van de aarde. En op een keer toen hij heel diep groef, zei het ineens: 'Plof!' en door het gat zag hij de hel... En het was kermis in de hel, want hij zag door het raam van de school de zon schijnen terwijl het tegelijk regende, en dan is het kermis in de hel, dat weet iedereen.

En er draaiden kleine draaimolens, met op ieder paard een verdoemde, zwart door de blakering van het vuur en de wonden die gekomen waren door de slagen van Lucifers vork. Daarna schoten de verdoemden met een karabijn op duiveltjes van ruwe wol, die deze keer kogels midden in hun

buik kregen... En daar verderop had je kleine stalletjes met snoepgoed dat de verdoemden aan de duiveltjes verkochten; maar als ze een pijp van chocola of een drol van suiker hadden gekocht, gaven de duivels hun in plaats van te betalen een steek met hun spies die hun vel openreet, en Thijske zag er zwart bloed uitkomen, dampend en dik vloeibaar als pek.

Toen luidde er een klok: het was tien uur en de kermis verdween met alle verdoemden in het binnenste van de aarde. En dat was een poel van vlammen, waar vervloekingen uit opstegen, en de opperduivel duwde, gewapend met een grote vork, de tegenspartelende verdoemden, die tot middernacht hadden willen blijven draaien op de houten paardjes, omlaag in het vuur. En bij de verdoemden was een man met rood haar net zoals hij zelf had; de duivel duwde hem onder, prikte speciaal hem elke keer als hij naar boven wou komen en schreeuwde tegen hem: 'Judas, Judas! Jij hebt het kindeke Jezus verraden... Daarvoor ben je getekend met rooie haren en judasscheten, en iedereen op de wereld die rooie haren en spikkels van judasscheten heeft, zal ervoor moeten boeten...'

'O,' zuchtte Thijske.

De vlammen kwamen door het gat en begonnen hem te schroeien.

★

Terugkomend uit het dorp had Thijske bij het schijnsel van de lantaarn van een voorbijkomende fiets, in de sneeuw aan de kant van de weg twee lichtende ogen gezien en een staartje in de lucht. Hij liep ernaartoe en een klein katje wreef zich in het donker tegen hem aan. Hij pakte het op en ging een eindje verder, onder het verlichte venster van een kroeg, zijn vondst in ogenschouw nemen. Het was een zwart

katje, met witte pootjes en een witte snor, en op zijn neusje kleine vlekjes die net druppeltjes melk leken.

'Wij hebben maar één kat, dat is niet genoeg voor de muizen, ik zal hem mee naar huis nemen.'

En hij borg het diertje, dat was gaan spinnen, op zijn borst.

Thuis slaakten Meleke en zijn oudste broer kreten van schrik.

'Een zwarte kat! Dat is een toverkol! Zet haar buiten! Ze zal ons beheksen, het huis in brand laten vliegen! Jaag haar weg, jaag haar weg!'

Het diertje was op de tafel, waar Thijske het had neergezet, een restje melk uit een kopje gaan oplikken en snorde gulzig. Allen waren van hun stoel opgerezen en sloegen wild van ontzetting het broze schepseltje gade. Plotseling nam Neurke de pook en wilde het doodslaan. Met een luide schreeuw greep Thijske het katje van de tafel. De slag kwam neer op de kopjes, die aan gruzelementen vlogen.

Thijske holde naar Bella om haar het katje te geven, maar zij verklaarde dat ze geen rampen over haar huis wilde brengen en dat hij het maar liever op de heide moest zien kwijt te raken. Thijske, die nu zelf de schrik te pakken had, zette het neer in de sneeuw en holde weg, maar het katje volgde hem met speelse sprongetjes, in de maneschijn... Wat moest hij doen? Het snorde zo lief...

'Luister eens: als je een toverheks bent, doe me dan geen kwaad, en laat onze koe niet doodgaan.'

Hij zei *kssss* en liep haastig terug naar huis. Hij vond er de anderen nog steeds overstuur.

'Als er ons nou maar geen ramp overkomt. Die kat was vast en zeker die oude dame met al haar grijze haren om haar hoofd heen fladderend in de wind, die ik vandaag ben tegengekomen. Ze wou praten, maar ik heb een kruis geslagen en ben hard weggelopen. Ik heb haar achter me horen

lachen. Zo'n afschuwelijke lach! Ze moeten het zeker tot in het dorp gehoord hebben... Zij is het vast, ze heeft zich in een zwarte kat veranderd en wou zich wreken...'

Ze kropen allemaal bij elkaar, en tegen elkaar aan gedrukt doken ze ineen onder de beeltenis van de Heilige Maagd. Géén wilde er naar bed, en de vader, die zelf niet al te gerust was, moest met hen mee naar boven, met de lamp in de hand, om ze, helemaal sidderend en bevend, in hun bed te krijgen.

Het ging als een lopend vuurtje over de heide: dat Thijske was thuisgekomen met een zwarte kat die vreemd deed en dat dat stellig die grote dame moest zijn met haar grijze haren in de wind, die gekomen was om eieren te kopen. Ze had zich vast in een kat veranderd om hen te straffen, omdat ze haar geen eieren hadden verkocht.

★

'Hebben jullie wel eens gelet op de moeder van Meleke's oorlogsvluchteling? Die is evenmin zoals wij. Als ze hier voorbijkomt ga ik gauw de staldeur dichtdoen, dat ze mijn beesten niet behekst. Die grote groene ogen van haar maken dat ik me de hele verdere dag angstig voel. Als ik haar 's avonds zie, kan ik niet slapen en hoor ik allerlei geluiden, en als ze zingt: *«In de duinen, in de duinen, daar staat het huisje mijn»*, zoals ze laatst bij dikke Nele heeft gedaan, dan ga ik maar liever weg: er wordt zo licht een ongeluk over je gebracht...'

'En ik wil niet dat ze mijn kinderen aanraakt: ik heb het gevoel dat ze altijd iets gaan mankeren als zij voorbijgekomen is.'

En allen zetten zich huiverend rond de koffietafel bij Bella en haalden lekkernijen uit hun zak. Daarna liep het gesprek over de mannen.

'O, ik wil vooral goed kunnen eten en drinken; als ik dat niet kan van wat hij verdient, dan moet hij maar dieper de mijn ingaan, dan verdient hij meer.'

'*Ik* ben getrouwd om niet meer uit werken te hoeven gaan,' zei een ander. 'Als ik niet kan krijgen wat ik hebben wil, nou, dan verkopen we maar een stukje bos of een lapje grond. Waarvoor zou je anders trouwen?'

Toen kwamen ze te praten over bevallingen. Daarmee waren ze op hun terrein. Ze brengen twee derde van hun bestaan door met zwanger te zijn... Maar geen woord over de verzorging van de kinderen. Ze hebben daar niet het flauwste idee van. Al wat zorg of orde betekent, is hun antipathiek. Alleen om naar de kerk te gaan, om inkopen te doen of op de markt te lopen paraderen en snoepgoed knabbelen, wassen ze een beetje hun gezicht en brengen hun kleren een beetje in orde. De rest van de tijd zijn ze haveloos en vuil zoals nergens elders.

Er bestaat niettemin een grote solidariteit onder die paupers van het heideland. Wanneer een boer op het veld is en er komt plotseling onweer of een wolkbreuk die schade kan doen aan het hooi of wat er verder te velde staat, doet hij snel wat nodig is om het gewas van zijn buurman, die elders aan het werk is, te beschermen.

In hun huishouden lenen de vrouwen elkaar als iets vanzelfsprekends hun keukengerei. En wanneer ze door onachtzaamheid niet op tijd het brood gebakken of gekocht hebben voor de boterhammen die hun man moet meenemen, dan gaan ze vlug een paar sneetjes lenen in de dichtstbijzijnde hut. Krijgen ze onverwachts bezoek, dan gaan ze precies zo om een paar klontjes suiker, wat boter en peperkoek. Als ze eraan denken wordt het teruggegeven; de buurvrouw weet wel dat zij hetzelfde kan doen, dat alles tot haar beschikking is... Ze benijden elkaar, en hoe! maar ze helpen elkaar zoveel ze kunnen. Er wordt geroddeld, ja zelfs gelas-

terd, maar tegenover vreemden verbergt men elkanders gebreken als gold het familiegeheimen. Ze zijn wantrouwig, ze staan vijandig tegenover al wat niet tot hun gemeenschap behoort, maar onder elkaar bestaat er geen geheim: ze leven in het openbaar en zijn niet in staat hun onenigheden, hun plannen en hun verwachtingen voor zichzelf te houden, en hun vreugden nog minder.

Na dertig jaar zeggen ze nog dat je niet van het dorp bent, maar ben je dat eenmaal, dan hoor je erbij, en dan is er iets warms, iets hartelijks in de manier waarop ze met je omgaan, ze delen in je vreugde en leed.

★

Anneke-Lise had bij het melken haar trouwring verloren.

Zij en haar man doorzochten de mest in de stal, maar vonden hem niet.

'O, we vinden hem zeker terug; hij is gezegend toen we trouwden...'

De oorlog brak uit, de man werd naar Duitsland weggevoerd. Als Anneke-Lise bij Bella kwam babbelen, sprak ze vaak over haar trouwring.

'O, ik vind hem vast terug! Onze Lieve Heer weet hoe wij verbonden waren door onze trouwringen... Toen Lomme werd meegenomen door de Pruis, heb ik hem vlug zijn trouwring toegestopt – want hij droeg hem alleen 's zondags – nadat ik er een kruisje mee had gemaakt over mij en de kinderen. Ik zei tegen hem: «Hij is het teken dat ons voor altijd verbonden heeft.» De mijne is niet buiten ons erf geweest: ik zal hem terugvinden.'

En al de vrouwen, rond de kopjes koffie geschaard, vertelden verhalen over gebroken trouwringen, waardoor huwelijken waren misgegaan, en over trouwringen die in pand gegeven waren bij de kruidenier en die ze niet hadden kun-

nen inlossen en die gemaakt hadden dat de man ontrouw geworden was.

Toen de oorlog afgelopen was kwam Lomme uit Duitsland terug.

'Moeder,' waren zijn eerste woorden, 'ik heb de trouwring altijd bij me gehad. 's Avonds sloeg ik er een kruis mee en 's nachts hield ik mijn linkervinger in mijn rechterhand om hem te voelen.'

'Ik heb de mijne niet teruggevonden, maar we zullen hem nog wel vinden,' zei Anneke-Lise.

Als hij de mest uit de stal haalde, zocht Lomme altijd, als hij hem op zijn akkers uitspreidde, doorzocht hij hem met zijn ogen...

En waarlijk, op een dag toen hij het koren maaide, zag hij tussen de halmen iets blinken. Hij bukte zich en raapte de trouwring van Anneke-Lise op. Hij liet hem vlug naar zijn huis brengen door Thijske, die hem hielp de aren bijeen te zamelen, mét het kluitje aarde waarop hij de ring had zien blinken.

Anneke-Lise viel op haar knieën en beloofde de Heilige Antonius dat ze de volgende dag een mis aan hem zou laten opdragen en hem vijf franken zou offeren, omdat hij haar haar gezegende trouwring had laten terugvinden.

Lomme en Anneke-Lise waren zo blij dat ze diezelfde nacht hun twaalfde kind maakten.

★

Het paard van Bella was triestig en draaide voortdurend zijn kop om naar zijn gezwollen buik. Het had die morgen jonge klaver gegeten die nog nat was van de dauw, maar daar kon het niet van wezen want dan zou hij al dood zijn, door het vergif van de schadelijke dingen die in de lucht zitten en die neerslaan op het jonge groen. Nee, het was iets anders...

'Hij kan zijn water niet meer kwijtraken,' zuchtte Bella.

Haar man, de zoons, de dochters, allemaal waren ze druk in de weer rond het dier. Ze maakten het los en lieten het aan de teugel heen en weer lopen, want ze moesten tot elke prijs voorkomen dat het ging liggen, anders zou het doodgaan. De vrouwen huilden. Thijske, die altijd present was bij alles wat er bij Bella gebeurde, vertelde dat bij de spekslager, waarheen hij grind had helpen brengen, de veearts een fles uit de apotheek had laten halen.

'Vlug, Thijske, vlug!' riep Bella, 'ga gauw zo'n fles halen, en als het paard beter wordt beloof ik dat ik mijn man en mijn zoons op bedevaart zal sturen naar Hakendover, naar de kapel van het Heilig Sacrament, waar ze naar toe gaan voor de genezing van paarden.'

Ze liepen onophoudelijk met het dier op en neer. Ze hadden het tussen anus en schacht preien in zijn lijf gestoken om het te laten urineren, maar het urineerde niet en was, ondanks alles wat men deed om het overeind te houden, in elkaar gezakt.

Thijske kwam terug met de fles. Het dier werd opgelicht; ze staken hem de fles in zijn keel, waar ze met klokkend geluid leegliep. Even daarna waterde het paard: het was gered. De vreugde was intens.

'Denk eens aan, hij is wel tweeduizend franken waard.'

'Laat het niet bekend worden dat hij dit heeft gehad: anders vinden we geen koper als we hem ooit zouden willen verkopen...'

Dat het arme dier zo had geleden, daar werd geen moment aan gedacht.

★

Op een dag in de lente, als het koren nog geen voet hoog staat, bestijgen veel boeren hun paard en gaan op weg, over

Vlaanderens mooie wegen, beschaduwd door hoge bomen en geplaveid met zware keien. Hier zijn ze recht tot aan de einder, ginds bochtig. Aan weerszijden weilanden met koeien, velden zilvergroen van korenaren, sparrenbossen, boerenhoeven, met stro gedekte hutten, kapelletjes, beeldjes van Christus en van de Heilige Maagd, versierd met palmtakjes en bloemen, en ervoor, op de knieën liggend, boeren in extase, biddend met geheven armen: kerken die met hun torens naar de zachtblauwe hemel wijzen, waarin dikke wolken drijven zo groot als bergen; en van alle kanten stromen bedwelmende lentegeuren je tegemoet. Zo trekken ze naar een ver dorp, dicht bij Thienen, om offeranden te brengen aan 'Onze Vader', opdat hij hun vee voor ziekte zal behoeden.

Thijske had zo gesmeekt en gebedeld bij Bella's man, die hij altijd 'peetvader' noemde om zijn echte vader te ergeren, die hem had verloochend omdat hij rood was, dat deze hem tenslotte achter op zijn paard had genomen. Ze vertrokken tegen één uur in de nacht. De zoons gingen op de fiets, allemaal met een tas met proviand beladen. Onderweg vertelde de peetvader aan Thijske hoe de kerk was ontstaan, die het doel was van de bedevaart.

'Een boer zag op een ochtend, toen hij naar zijn veld ging, een hostie op de grond liggen in een klonter geronnen bloed. Verschrikt ging hij de pastoor halen, die de hostie naar de kerk overbracht. Maar de volgende dag was ze weer terug op dezelfde plaats, op de grond. De pastoor bracht de hostie terug naar de kerk. Dat ging zo enige keren achtereen en het betekende dat er op die plek een kerk gebouwd moest worden. Dat deden ze en ze wijdden de kerk aan de bescherming van het vee.

Dat heeft een boel goed gedaan, Thijske; er sterven niet half zoveel beesten meer als vroeger. En hoor eens hoe merkwaardig en waar je Gods hand in ziet... Een bouwer

had op zich genomen de kerk te bouwen met twaalf werklui; maar ze werkten er altijd met z'n dertienen. Toch meldden er zich 's zaterdags voor het betalen altijd maar twaalf; ze wisten niet wie de dertiende was of waar hij gebleven was... Maar is het eigenlijk wel deze kerk waar dat zo gebeurd is? Het is me zo lang geleden verteld dat ik me best kan vergissen... Nou ja, dan was het bij een andere kerk, die voor ons heil is gesticht, want de kerken, alle kerken, zijn gebouwd om ons te redden, en het geeft niet in welke uithoek van de wereld we ook zijn, we kunnen ernaartoe: het is ons huis, we praten daar rechtstreeks met God en hij bemoeit zich persoonlijk met elk van ons.'

Thijske luisterde maar half. Achter zijn peetvader zittend, wist hij niet waarheen hij zijn hoofd moest keren. De paarden kwamen van alle kanten. Het leek wel of de aarde ermee overdekt was. Langs alle wegen en alle paadjes kwamen ze opdoemen, van de rijke kastelen net zo goed als van de armelijke hutten. De paarden rukten aan hun halsters, ze trappelden en stampten met hun hoeven. Al lopend lieten ze hun vijgen vallen en de mussen smulden als nooit tevoren.

De wind blies en deed de takken kraken, dikke wolken rolden langs de hemel en schoven van tijd tot tijd voor de zon. Fietsers, voetgangers, met een vlaggetje in de hand of op de pet gestoken, alles stroomde naar hetzelfde punt, vanwaar zich aanstonds een zegening zou opdoen.

Ze kwamen aan op het ogenblik dat de processie de kerk verliet, met het Heilig Sacrament aan het hoofd. De stoet zette koers naar de velden, en de paarden, met het kleine vlaggetje op hun kop en bereden door hun eigenaars, galoppeerden bij minstens zes naast elkaar rond de processie, zodat ze er driemaal omheen reden voordat die op het veld van de Zegening aankwam. Toen schaarden zich allen in een rij.

Het Heilig Sacrament hield midden op de vlakte stil; de-

genen die te voet waren stonden eromheen, en achter hen de paarden. Je zag niets anders meer dan bewegende paardekoppen, en op het moment van de opheffing van de hostie, ontblote mannenhoofden, gebogen boven de hals van hun dieren. Op dat plechtige ogenblik hinnikte er geen enkel paard. Men heeft de vrouwen zelfs willen wijsmaken dat de paarden knielen, maar dat is niet waar, velen van hen kunnen het u getuigen; dat zijn dan natuurlijk wel degenen die niet diep genoeg het hoofd buigen.

Thijske's hart bonsde. Zijn hoofd tolde van het gevoel zo hoog gezeten te zijn boven al die paarden die bewogen als golven. Hij hief het hoofd op om eens diep te ademen, en zag zoveel witte wolken in de donkerblauwe lucht dat het hem duizelde, hij keek snel weer omlaag en klemde zijn armen om zijn peetvader heen om niet te vallen.

Die vertrapte velden? O, maak u niet ongerust... Alles groeit opnieuw, veel weelderiger dan als er niet aan geraakt was. Dat is zó waar, dat een boer die prikkeldraad om zijn akker had gespannen, geen oogst had gekregen, terwijl op alle vernielde velden de oogst rijk was geweest! Thijske wilde vragen waarom die boer dat prikkeldraad had gespannen als alles toch weer opnieuw groeide, maar hij durfde niet, uit vrees een peut met een elleboog in zijn ribben te krijgen...

★

Neurke, Thijske's grote broer, kreeg steeds meer een wankele loop en een vermagerd gezicht. In de mijn noemden de kompels hem 'Suzette'. De dokter had de meest krasse termen moeten gebruiken om hem te vertellen dat hij op die manier naar de bliksem ging.

Hij was een gluiperd, slank en lenig van lichaam, bruin van huid, met grote fluwelen ogen die altijd wegkeken, en

een glimlach waarbij zijn lippen opkrulden en roofdiertanden te zien gaven. Als hij speelde met jongere kinderen, plaagde hij ze. Hij kneep in de beginnende borstjes van de meisjes, zeggend: 'Je smerige tieten...'

Op een avond vertelde hij, met ogen nog schitterend van genot, dat een man uit een van de mijndorpen, die het land ging verlaten, hem had gevraagd met hem zijn hond, die hij niet mee wilde nemen, te gaan verdrinken.

'We zijn dus met die hond, die ons springend en vrolijk blaffend achternaliep, naar de vennen gegaan. Ik zei tegen hem: «Wacht maar, straks spreek je wel anders...» Bij het ven hebben we hem een touw om zijn nek gebonden met een zware steen eraan. Ondanks het gewicht kwam de hond weer boven. Driemaal hebben we hem er weer ingegooid. Maar omdat dat beest steeds weer naar ons toe kwam, hebben we hem de vierde keer met zijn kop op een grote steen gelegd en hebben zijn kop verbrijzeld door erop te trappen – ik met mijn spijkerschoenen en mijn vriend met zijn klompen – tot hij helemaal plat was. Na de eerste trap schreeuwde hij zoals ik nog nooit heb horen schreeuwen, maar bij de latere hield hij zich stil.'

Meleke vond dat Neurke en die man onmensen waren. De ogen van de andere kinderen blonken van een gulzige wreedheid, zij hadden graag van de partij willen zijn.

Thijske keek naar Neurke vol ontzetting. Wat Constine betreft, hij zei niets, maar hij vond dat je met een beest kon doen wat je wou als je het niet langer hebben wilde. Zo had hijzelf op een dag zijn oude hond opgehangen in zijn schuur, omdat het dier te veel at voor het werk dat hij deed.

'God heeft de dieren op de aarde gezet ten dienste van de mensen; ze zijn er volstrekt de baas over en kunnen over ze beschikken zoals hun goeddunkt.'

★

'Mijn zuster,' snikt Bertilia, 'was een heilige. Jarenlang heeft ze geleden zonder er iets van te zeggen, omdat ze haar blote lijf niet aan de dokter wou laten zien... Maar toen ze de pijn niet meer kon uithouden, heb ik haar op mijn knieën gesmeekt hem te laten halen.

De dokter werd direct woedend: «Jullie roepen me als het te laat is! Als ik er niets meer aan kan doen!»

«Dus moet ze sterven?»

Hij keek me aan: «Nee, maar ze moet geopereerd worden, en zo gauw mogelijk...»

«Geopereerd! Geopereerd! In haar lichaam snijden! Snijden met messen! Dat nooit...! En wat een geld zal dat niet kosten!»

«Als jullie het niet laten doen, heeft ze nog maar een paar dagen te leven.»

Mijn zuster wou niet. Ik ben de pastoor gaan halen; die heeft haar zover weten te krijgen. Ze heeft de sacramenten ontvangen, toen hebben we haar naar de stad gebracht, op haar strozak in de kipkar. Ze had stenen in haar lever. Die hebben ze eruit gehaald, maar ze knapte niet op. Toen hebben we haar weer meegenomen naar huis en we hebben de oude Lise-Marie erbij gehaald.

«Het enige middel om haar te genezen,» zei Lise-Marie, «is haar een levende karper op haar buik te leggen, en als de karper dood is zal je zuster beter zijn.»

We hebben bij Lomme een karper gekocht. Hij is ons het dier, dat springlevend was, zelf komen brengen. We hebben het op de blote maag van mijn zuster gelegd. De karper begon capriolen te maken. Mijn zuster kermde van de pijn, maar ze wou niet sterven... Na een heleboel sprongen deed de karper een klein rond bekje open en was dood, en mijn zuster stierf een paar uur later.'

Alle vrouwen van de heide waren in tranen rond Bertilia.

'Toch was dat het beste wat er gedaan kon worden...'

'Misschien had er een pad op gelegd moeten worden,' dacht Bella; 'ik weet verschillende gevallen waarin een pad geholpen heeft tegen een erge kwaal, ik weet niet meer wat het was.'

En allen begonnen te vertellen over genezingen door het leggen van levende dieren op de zieke lichaamsdelen.

'Nu, zij is dood... Laten we voor haar bidden.'

Ze knielden neer, maar er wel voor zorgend niet naast Gonze-Nele te komen, die zoals bekend een toverheks is en die weer eens ongemerkt bij hen was binnengedrongen, je wist niet hoe.

★

Meleke was nu groot en kreeg net als de andere vrouwen de buurvrouwen van de heide op koffievisite. Wanneer een buurvrouw onverwachts bij haar binnenliep, stuurde ze gauw een van de kleine zusjes eropuit om een paar klontjes suiker of wat koffiebonen te lenen als ze die niet meer in huis had.

'Ga maar naar Liesbeth en zeg dat ik ze haar morgen terug zal geven; en hard lopen... Als je daar toch bent vraag haar dan meteen haar potteboender; en luister vooral wat ze zeggen... Het schijnt dat ze hun koe willen verkopen omdat het dier maar geen kalf kan houden... Of nee, kom direct terug; daarna kun je er weer heen gaan om te luisteren; breng eerst de suiker en de koffie hier.'

En ze bleven aan de tafel hun tijd verleuteren.

'O, als de vrouw van Lowieke voorbijkomt, doe ik de deur dicht; ik vind het niet prettig als ze aan mijn kinderen komt; zij heeft iets dat geen van ons heeft hier op de heide: ze praat snel en hard; ze vertelt dingen die naderhand gebeuren... Hoe kan ze die dingen van tevoren weten? We ver-

trouwen het geen van allen. Laatst is ze bij de familie Blaas komen bidden voor de overledene. Geen enkele vrouw heeft naast haar willen knielen: stel je voor dat ze je betoverde. Zij en haar man merken best dat ze worden gemeden. Waarom heeft hij dan ook een vrouw genomen die niet uit de streek is? Het lijkt me dat elke keer als zij voorbij is gekomen, onze kippen minder eieren leggen.'

'Heb je gehoord wat er bij de Graafs is gebeurd? De dochter hield steeds haar corset aan. Toen haar borsten dikker werden dacht haar moeder aan abcessen en heeft er pappen op gelegd. En toen op een ochtend is ze begonnen te kermen en hebben ze de dokter gehaald. Toen hij zag wat er aan de hand was en dat er nergens op was gerekend, heeft hij haar in zijn auto laten stappen en naar het ziekenhuis in de stad gebracht... Nu is ze thuis met het kind. Haar vader wil niet horen van een huwelijk, de jongen bezit niets... Wat een schande zou dat zijn voor zulke rijke boeren, om hun dochter met een mijnwerker te zien trouwen...! Toen heeft de hele familie met de jongen gevochten, zijn hele gezicht was bebloed. En het meisje hebben ze hele plukken haar uit haar hoofd getrokken... Naar het schijnt is de kapelaan tussenbeide gekomen. Hij heeft tegen de ouders gezegd: «Wanneer een meisje eenmaal zwanger is, moet u haar niet mishandelen, en wanneer er een kind is moet het worden verzorgd...» Maar wat zou de familie anders moeten doen om het haar af te leren?'

En die twee armoedige vrouwen vonden dat zulke huwelijken tussen arm en rijk niet passend waren...

★

Op een winteravond, toen een sneeuwstorm over de heide raasde en in de hutten iedereen kouwelijk om de haard zat, kwam Constine met veel misbaar zijn woning binnen, deed

de deur achter zich dicht en ging er met zijn volle gewicht tegenaan leunen. Allen sprongen verschrikt overeind.

'De weerwolf,' hijgde hij. 'Hij heeft me pas bij de deur losgelaten. Hij staat vast achter de deur! De weerwolf...'

Ze sloegen allemaal een kruis en Meleke begon te bidden.

'Ik was wat laat bezig gebleven met het opladen van de turven. Ik kon geen hand voor ogen zien door de sneeuw. Toen het avond begon te worden ging ik op weg naar huis. Ik dacht bij mezelf: «Ik zal wel thuis zijn eer het helemaal donker is.» Ik zou de weg zelfs wel kunnen vinden als ik blind was. Maar daar steekt me zo'n harde wind op dat ik elk ogenblik op mijn benen wankel, en de maan scheen maar af en toe als ze achter de wolken vandaan kwam, en de sneeuw stond als een muur voor mijn gezicht, en toen opeens, op een ogenblik dat het erg donker was, zie ik twee lichtgevende ogen naast me. Ik houd mijn adem in en blijf niet stilstaan. Ik hoor zware stappen die me volgen. Ik loop door. Toen springt er plotseling een zware massa op mijn rug, een hete vochtige adem blaast me in mijn nek en ik stik haast door een ontzettende stank. Toen grijpen twee zware poten me om mijn hals en leggen zich kruiselings over mijn borst. Ik wil schreeuwen en ik kan niet! Ik wil harder lopen en ik kan niet! Zijn adem was steeds heter en vochtiger, zijn poten knelden me harder en harder en ik bezweek haast onder zijn gewicht. Maar vooral die stank...! Ik wou weer schreeuwen, maar mijn keel werd dichtgeknepen. Toen ik het licht van onze lamp zag, heb ik de kruiwagen achtergelaten. Het lukte me met een paar sprongen bij de deur te komen. Pas toen ik de deur opendeed heeft hij me losgelaten en is hij van mijn rug gegleden...'

'Vader!' riep Thijske, 'waarom hebt u niet gebeden?'

'Hij houdt je zo bij je strot, hij weegt zo zwaar en zijn adem stinkt zo, dat je stikt... Je weet niets meer! Hij houdt je vast! Hij knelt je! Hij smoort je! En hij vergiftigt je met een

lucht zoals je nog nooit geroken hebt! Hij lijkt de duivel wel en maakt dat je niet tot God kunt bidden!'

Meleke was met wijdopen ogen en knikkende knieën aan het bidden, terwijl ze zich in het wilde weg bekruiste. De andere kinderen hadden elkaar vastgegrepen. Neurke, die in de mijn werkte in voortdurende duisternis en gevaar zonder er acht op te slaan, zat met opgetrokken schouders en keek met een bang gezicht naar alle kanten om zich heen. Ze waren allemaal bij de haard vandaan gegaan, uit angst de weerwolf te zien binnenkomen door het schoorsteengat, waarin de wind tekeerging: *Hüüüü! Hoeoeoeoe!* en het huisje deed schudden. Niemand durfde naar bed te gaan. Eindelijk nam Constine de koffiekan die in de hoek van de haard op de dovekolen stond te stomen, en schonk zich een kom vol in; de anderen volgden zijn voorbeeld. Daar knapten ze van op en er werd avondbrood gegeten.

Daarna zette Constine op een eentonige dreun een litanie in; allen gaven de antwoorden. En toen het al laat was moest Constine met de kinderen mee naar boven naar de vliering, om ze onder de lompen te zien kruipen die hun tot dekens dienden en die ze angstig over hun hoofd trokken.

Neurke beloofde Thijske een 'knèpke'* als hij wakker wou blijven om te maken dat de weerwolf hem niet zou wurgen. De andere kinderen riepen elkaar van tijd tot tijd, om zeker te zijn dat ze niet alleen waren. Thijske gaf hun antwoord. Hij deed al zijn best zijn ogen open te houden om de beloofde vijf stuivers te verdienen. Met de andere centiemen die hij spaarde zou hij dan met de volgende kermis een doos blokjes kunnen kopen die aan elkaar passen en een groot, groot huis kunnen bouwen... Meleke lag te trillen, terwijl ze een klein zusje dat al sliep, stevig in haar armen geklemd hield. Maar het angstigst was Constine op zijn een-

* vijf stuivers

zaam bed, waar hij sinds Betteke's dood gedurende zijn traag voortkruipende nachten telkens naast zich tastte om haar zachte mollige lichaam te zoeken.

De volgende morgen wist heel de heide dat Constine door de weerwolf was besprongen.

★

Onder de hoge bomen van de straatweg was Thijske met twee andere jochies op weg naar school. Ze waren alle drie bleek en mager, droegen klompen en kousen vol gaten en hadden in één zak hun boterhammen voor twaalf uur gepropt. Ze liepen voort, in het eerst zwijgend en stuurs, zoals veel Vlaamse kinderen, die niets meer zien en horen als ze er niet toe verplicht worden.

'Ik heb honger,' zei een van de drie.

Hij haalde een sneetje brood uit zijn zak en had in drie happen het dunne, ongare en schimmelige plakje roggebrood, schraal gesmeerd met wrongel, naar binnen.

'Mijn moeder heeft het meel van het steuncomité verkocht, en de suiker ook. Dit brood is van onze eigen rogge die we hadden verstopt en die is gaan schimmelen... Nou mijn vader in Duitsland is, hebben we niemand meer die bij ons op het land werkt en we verrekken van de honger... Dat mijn moeder het meel van het steuncomité verkoopt, dat doet ze om erop te verdienen en dan kan ze weer klompen of kousen voor ons kopen...'

'Zullen we de heuvels opgaan? Ik weet er een kerseboom die nu vol met «kriekskes» moet zitten... Ga je mee, rooie?' vroeg hij aan Thijske.

'Maar de school dan?'

Zonder verder aan te dringen sloegen de anderen de weg naar de kerseboom in; Thijske volgde hen. Even later begon een van de jochies te hollen, werkte zich dwars door een

warboel van bramen en ander struikgewas heen en klom in een oude wilde kerseboom, die zijn takken, zwaar beladen met kleine kersjes, naar alle kanten uitstrekte. Thijske kon alleen in zijn verbeelding klimmen, maar dan ging hij ook tot duizelingwekkende hoogten. Hier moest hij er zich mee tevreden stellen de kersen op te vangen, die een van de jongens in zijn pet gooide. Degeen die zijn brood had opgegeten slokte de kersen met pit en al naar binnen, uitgehongerd als hij was. Toen ze er zoveel gegeten hadden dat ze bijna ploften, en bovendien hun petten ermee hadden gevuld, stelde een van hen voor te gaan slapen in het bos, ginds achter de akkers... Thijske had in zijn dorre heideland nooit andere bomen gezien dan de iepen langs de straatweg. Maar een bos had hij nooit gezien, zelfs geen bos van aangeplante dennen... Toen hij het betrad werd hij aangegrepen door een gevoel waar hij geen naam voor had... eerbied, vrees, en er kwam een knikkertje in zijn keel dat hem het spreken belette. En dan dat donker, die koelte, en dat zachte tapijt onder zijn voeten! En daarginds, aan het eind van een met gras begroeid pad, overhuifd door takken, een zilverige damp en een rond stuk blauwe hemel... Dan, hoor, een vogel die fluit, een andere die kwettert, en nog een andere die *lorio, lorio* roept... Hoor! *Koekoek, koekoek*...! Daar een dier dat wegvlucht, zijn lijf wipt beurtelings voor en achter omhoog... En Thijske hoorde ook *Zoezoezoe! Ziengziengzieng*...! En duizenden bijen waren druk zoemend in de weer boven een bloeiend boekweitveld, daar vlakbij, op een open plek in het bos.

De twee anderen hadden zich op de grond laten neervallen, en lagen in de zon te slapen. Hij zocht de schaduw op, waar allerlei vochtige geuren hingen. En hij ging op zijn rug liggen en keek met wijdopen ogen naar de beweging van de takken die al wiegelend uiteenweken, en hij zag een stuk blauwe lucht, wolkeloos blauw, waarlangs met snelle vleu-

gelslag zwarte kraaien voorbij wiekten. Hij had het gevoel dat hij rolde op een bewegende grond. Hij sloot zijn ogen en keerde zijn hoofd opzij, in een verrukkelijke duizeling... Hij ging overeind zitten, en zag een pad die langzaam naar een vochtig groepje varens kuierde. Hij gaf een luide zucht, keerde zich weer op zijn rug en droomde erover hoe hij een huis zou bouwen zo hoog als de bomen, waarvan hij door een raam de takken zou kunnen aanraken, en waar hij vast de vogels wel zou kunnen strelen die er zouden komen zitten... 'Ik zou heel zachtjes mijn hand uitsteken met een vlieg erin, misschien zouden ze zich dan wel laten aaien... Ik zou planken leggen van de ene boom naar de andere, daar zou ik een laag stro op uitspreiden en dan ging ik daar slapen...'

'Rooie! We moeten terug. En je zegt niks hoor, of je krijgt!'

En de jongen hield hem zijn vuist onder de neus.

'Waarom dacht je dat *ik* wat zou zeggen?'

'Jij bent een rooie... We hadden je beter niet mee kunnen nemen. Rooien kan je nooit vertrouwen...'

En vijandig gingen ze aan de andere kant van de straatweg lopen.

Geïntimideerd kwam Thijske achter ze aan, hij verwachtte ieder ogenblik een opstopper te krijgen.

**

Spijbelen... Thijske droomde alleen nog maar van spijbelen, waar hij zich die lente onweerstaanbaar toe aangelokt voelde... In vrijheid ronddwalen, zonder zorgen of plichten – want een kind van de kleine boeren in de Kempen heeft op zijn elfde jaar plichten... Zeven uur lang andermans of de eigen koeien hoeden, opletten wanneer ze bij de stier gebracht moeten worden, veevoeder gaan halen in een zak of op een voor zijn leeftijd te zware kruiwagen, de boodschap-

pen doen voor het huishouden, bij de buren gaan luisteren en gluren wat daar gebeurt en wat er wordt bepraat... O nee, o nee...! Spijbelen! Ronddwalen in die bossen die hij nu kende, waar hazen waren die niet wegvluchtten maar bleven zitten om naar je te kijken, alsof ze wilden dat je naast ze kwam zitten, en die er pas vandoor gingen als je ze wou pakken, en dan een erg warm balletje in de dennenaalden lieten vallen... En in de struiken rondscharrelen, waar nestjes tussen de takken gevlochten zaten, met blauwe of soms gespikkelde eitjes erin. Je mocht ze niet wegnemen, dat had de broeder op school verboden...

En wanneer het waaide onder bomen, dan deed de wind niet *hiiiii...!* zoals op de hei, maar *zizizizz...! zuzuzuzuzu...* heel zacht, en de boomkruinen sloegen dooreen en streelden elkaar met hun lange naalden, en als je eronder lag leek het of je met ze mee schommelde als in een wieg...

En hij dwaalde van het ene dennenbos in het andere en stak het ene korenveld na het andere over, totdat hij in de verte iets blauws zag, zo blauw, nog blauwer dan de hemel... Zou hij daarheen durven? Hij zou gevangen worden in dat blauw... Wat was het? Hij wreef in zijn ogen als om een nevel te verdrijven, zo wazig was het en als doortrokken van een vochtige wasem.

En toen stond hij ineens op een hoog heideplateau, met de hele wereld open aan zijn voeten. Het blauwe, dat was de hemel! en daaronder lag de groene vlakte, waarop hij koeien zag, en groepjes witstammige berken, kleine huisjes met rokende schoorstenen, mannen zoals zijn vader die een kruiwagen duwden, en zelfs een hond die blaffend rondsprong. En ver, ver weg twee spitsen net als de kerktoren... En wat was dat? De trein, die tussen het blauw en het groen voortsnelde... En o! vennen, blinkend en doorschijnend als glas...! Dat alles rondom hem... Dat alles lag daar, vóór hem, rechts en links van hem! Vlakbij en ver, ver weg...!

Wat? De klokken van de kerk achter hem luidden voor het middaguur... Teruggaan naar huis? O nee...! Hij ging zitten en at het stuk brood op dat hij in zijn zak had gestopt voor hij ertussenuit gepiept was. Daarna ging hij op zijn rug liggen en volgde met de ogen de vlucht van de leeuweriken, die, terwijl ze een fijn en heel lieflijk gefluit lieten horen, zich in de lucht verhieven... en hoger, nog hoger...! en daarna weer neerdaalden op de heide... Zijn ogen vielen dicht. Hij deed ze weer open, om nog eens al dat blauw te zien daar boven hem, en de kleine vogels te volgen, hoe ze met trillende vleugelslag opstegen en weer neerkwamen... Opnieuw vielen zijn ogen dicht. *Rhmm...* Zijn ledematen strekten zich, op zijn gezicht kwam een glimlach... *Rrhmmm...*

Toen hij wakker werd was de grote ruimte vóór hem van zon overgoten. Langzaam zeilden grote vlokkige wolken voorbij, die paarse schaduwen wierpen, en daar was een bewegen van wuivende berkenbosjes en van schapen, waar een hond met openhangende bek onvermoeid omheen draafde.

'De vennen...! Dat zijn mijn vennen...! «Thuis» moet die kant uit zijn...'

En hij holde de heuvel af en liep in de richting van de glinsterende vennen. 'Ik zal er gauw zijn, het is vlakbij, en dan kan ik nog in het water spelen voor ik naar huis ga...'

Hij liep en liep, stak weiden over waar vee liep te grazen tussen gele boterbloemen, rode en witte klaver, paarse en karmijnrode bloemetjes. Hij liep door velden met nog groen koren, zo zacht dat je de korrels rauw kon eten, en hij kwam pas bij de vennen toen de zon hem schuin in het gezicht scheen... Het waren zijn vennen niet, maar ze waren even mooi als de zijne en op dit ogenblik werden ze door de zon verguld en de kikkers kwaakten er heftig. En er stegen goudkleurige en blauwe en groene belletjes uit op, die aan

de oppervlakte uiteenspatten; en de bloemen met de gouden harten wiegden er zachtjes, als verzadigd van zonlicht en van het geluk in zo'n heerlijk water te leven en onder een hemel met zulke mooie wolken, en voor die bloemen was het gekwaak van de kikkers melodieus, omdat het ook een vreugdekreet was.

Maar dit waren zijn vennen niet; waar waren zijn vennen dan?

En ongerust liep hij langs die onbekende vennen.

Hij hoorde kinderstemmen en toen hij om een grote struik met wilde bessen heen liep, zag hij in een ven zeven kleine jongens van tussen de drie en zes jaar, die met z'n allen een grote karper probeerden vast te houden, die wanhopig tussen hun handen spartelde, terwijl op de oever vijf kleine meisjes van dezelfde leeftijd onder het slaken van vreugdekreten op en neer renden.

Thijske vroeg ze waar de straatweg was. Ze schrokken zó, dat ze de karper bijna lieten vallen; de vijf meisjes vluchtten. Thijske was erg verbaasd dat iemand bang was voor hem, hij die altijd bang was voor de anderen.

'Ik wil jullie geen kwaad doen. Kom eens hier...'

Ze kwamen uit het water. Het waren zeven naakte rakkers, hun plunje lag op de kant neergegooid. Terwijl een van hen de karper vasthield kleedden ze zich aan, maar er was geen enkel stuk kinderkleren bij. De één trok een vrouwenborstrok aan, de ander een mannentrui of een sjaal, die hij om zijn tengere lendenen wond. Toen liepen ze naar Thijske toe, en ofschoon ze uit het water kwamen hadden ze allemaal twee dikke pijpen etterig slijm onder hun neus, brokjes saamgeklonterd vuil in hun ooghoeken, een dikke laag okergeel oorsmeer in hun oren en een haardos zo verward dat het wel een viltlaag leek, en wemelend van de luizen. Diepe littekens van brand- en snijwonden, van slagen in het gezicht en op hun lichaam; maar welgemaakt van

lijf en leden, een gezonde, stevige, goudbruine huid en een drieste en tegelijk schuwe blik in de blauwe ogen...

De kleine meisjes, die er al net zo uitzagen, hadden zich dichterbij gewaagd. Ze stonden met z'n allen om Thijske heen en praatten met een stemklank en in een taal die hem bijna onbekend waren.

'We gaan hem bakken, jij moet met ons meeëten, hij is groot genoeg...'

En werkelijk staken ze een vuurtje aan dat klaarlag tussen vier stenen en zetten er een braadpan op, waarin een grote kluit boter lag en zout. Ze haalden de ingewanden uit de karper en bakten hem bruin. Toen verdeelden ze hem met hun vingers in stukken, gaven een flink brok aan Thijske, en het eten begon. Thijske had van zijn leven nog niet zoiets lekkers geproefd.

Daar ze elkaar met praten niet best begrepen, gaven ze hem een teken om met hen mee te komen, en aan de andere kant van een heuvel van wit zand ontwaarde hij twee hutten, zo miserabel als hij nog nooit had gezien.

In de ene woonde Maarten met zijn vrouw Rosa. Ze waren tien jaar getrouwd en hadden zeven jongens, waarvan de jongste drie jaar was, en twee kleine meisjes die nog aan de borst waren. Ze hadden hun hut midden in het moeras gebouwd, van bomen die ze 's nachts in andermans bossen omzaagden, ze hadden zelf stenen gebakken van leem en cement, en hier en daar een onderdeel dat ze nodig hadden gegapt. En zo was hun nestje opgetrokken te midden van de natuur, in het drassige land, blootgesteld aan weer en wind.

's Zomers stikten ze haast in dat hol, dat 's winters bedolven lag onder de sneeuw. Maar ze hadden het voor geen paleis willen ruilen. Ze konden er zich naar hartelust roeren in hun modder, hun zorgeloosheid, en ze waren er vrij! O vrij, het deed je borst zwellen van vreugde...!

De man, van een ander dorp afkomstig, werkte in de

diepste laag van de mijn en verdiende vijftig à zestig franken per dag. De vrouw, die uit deze streek kwam, was bijna een wilde geworden. Ze kon letterlijk geen aardappel koken, evenmin wassen of verstellen, gaf zich ook geen moeite om het te leren en had het de hele dag druk met nietsdoen en met naar de buurvrouw te lopen in de andere hut, steeds met de twee kleine meisjes aan haar borst. Nooit een warme maaltijd: brood, met enorme stukken spek, en andere eetwaar, kant en klaar in het dorp gekocht; koffie, en veel vis, gestolen in de vennen, die het eigendom waren van anderen. Er werd nooit een kledingstuk voor de kinderen gekocht. Geen kousen, geen schoenen, geen broekjes; ze werden gekleed in de afgedankte lorren van hun ouders, waren nooit tot aan de straatweg geweest, kenden nauwelijks een paar woorden van hun patois en gingen op de vlucht als er een onbekende in de buurt van de hut kwam. Als die kinderen midden in de nacht honger hadden, stonden ze op om uit de kast te pakken wat hun zinde... Was het heldere maan, dan liepen ze naar buiten, zonder bang te zijn voor zwarte katten of de weerwolf, en gingen de eieren onder de kippen vandaan halen. Ze bekommerden zich niet om de zondag, die door de boeren van de heide zo in ere wordt gehouden, niet om bidden of om de kerk; daar gingen de man en de vrouw alleen binnen als er een kind gedoopt moest worden.

Wanneer de man een kostuum kocht, nam hij het duurste, het lichtste; hij trok het meteen aan om in de mijn af te dalen. Hij ging de stal in met mooie gele schoenen aan en kwam eruit met drek tot boven het overleer. 's Zomers kocht de vrouw zich een hemdjurk van lichte mousseline, gedecolleteerd en zonder mouwen, en 's winters een toque van rood zijden velours. Als zij ze twee keer had gedragen, was alles vernield en gehavend. De man kocht ook tennisschoenen, die al gauw ongebruikt in een hoek slingerden.

Veehandelaars kwamen hen bedotten en verkochten hun

een koe 'die ontzettend veel melk gaf'. Na een paar dagen merkten ze dat het dier bijna geen melk gaf en verkochten het weer voor de helft van de prijs.

De kinderen waren bijna nooit in huis, altijd in het water en op de zandheuvels. Ze waren nooit ziek, namen wat ze nodig hadden en konden zich met alles redden.

Op een keer toen ze in een ven speelden, zei een van de kleine jongens tegen de ander: 'O, ga maar net zo ver als je wilt. Als je verdrinkt zal ik je er wel uithalen...'

Het kereltje ging te ver, verloor de grond onder zijn voeten en zonk. Zijn broertje had de grootst mogelijke moeite om niet zelf te verdrinken bij de redding, maar hij haalde hem eruit. Hij legde hem zonder complimenten op de oever en speelde weer verder in het water met de andere jongens. De kleine meisjes gingen om de drenkeling heen zitten om naar hem te kijken.

Toen het avond werd en de moeder haar troepje niet terug zag komen, ging ze hen zoeken. Ze vertelde later lachend: 'Hij was een beetje raar. Ik heb hem in mijn armen naar huis gedragen en hij heeft water gebraakt...'

Allemaal, moeder en kinderen, aten en dronken wanneer ze er zin in hadden zonder zich te bekommeren om het uur van de dag of om de anderen. Ze wisten totaal niets van de buitenwereld en kenden geen ander verlangen dan hun honger te stillen en vrij rond te zwerven. Maar de vader, bleek en stram van het harde zwoegen onder de grond, verstoken van licht en lucht, had een vaag gevoel ergens aan te lijden, al wist hij niet precies waaraan.

Thijske, het tengere kind van het heideland, die dicht bij de straatweg woonde waar de beschaafde wereld voorbijkomt, die 's zondags andere kleren aankreeg om naar de kerk te gaan, Thijske leek in zijn uiterlijk, zijn manier van doen en van zich uit te drukken naast deze schepselen zonder wetten of tradities een verfijnd groteluiszoontje.

Toen de vrouw haar kinderen met die vreemdeling zag aankomen, liep ze naar hen toe. Zij en Thijske keken elkaar aan; toen ze zag dat het maar een jong knaapje was, begon ze te lachen. Zonder een woord ging het troepje de hut binnen.

'Hij heeft karper met ons gegeten, maar hij heeft dorst...'

Ze bracht hem een kom melk.

Thijske zei dat hij niet meer wist waar zijn huis was, en dat hij in de buurt van het pensionaat van de fraters woonde.

Met een schelle stem en steeds lachend, antwoordde ze dat zij hem wel weer op de goede weg zou brengen. En de hele troep liep met hem mee, elkaar duwend, lachend en zingend. Achter een heuvel strekte de vrouw haar arm uit naar een torenspits, die boven het klooster uitsteekt.

'Kom je nog eens terug? Dan eten we weer karper!' schreeuwde de hele bende hem toe terwijl ze terugliepen.

Thijske kwam pas thuis toen de zon daarginds, heel laag en heel rood in het westen stond.

★

Constine was dicht bij een ven aan het plaggen steken. Hij lichtte ze van de grond en legde ze op een stapel als huiden; ze moesten dienen als strooisel voor zijn koeien. Hij pauzeerde even en leunend op zijn schop tuurde hij, met zijn lichtblauwe ogen wat toegeknepen, in de verte.

'De godsdienst gaat verloren... Nu is Meleke zwanger, ik ben er zeker van, en de jongen is ervandoor... Ze zal het wel ontkennen, maar ik hoef me het strakke, vermoeide gezicht van haar moeder maar te herinneren om te weten dat ik me niet vergis... Vroeger gebeurde dat nooit: altijd trouwde de jongen met het meisje, want hij zou toch geen andere vrouw meer gevonden hebben in de streek... Na een paar jaar ver-

kering werd dat middel wel aangegrepen om de toestemming van de ouders te verkrijgen, maar het meisje wist dat ze niets riskeerde. Maar tegenwoordig met die vreemdelingen...! Ze brengen de meisjes het hoofd op hol en laten ze dan zitten... De smeerlap...! Het komt doordat de godsdienst verdwijnt... Kijk eens naar Neurke, die spot met bedevaarten. Hij heeft me lachend gevraagd of ik geen bedevaart ging doen met Stineke, voor haar luizenkorsten, zoals ik het met Meleke heb gedaan toen ik mijn Betteke zaliger nog had... Ja, met Meleke op mijn nek, met één beentje over elke schouder... Ik vertrok om drie uur 's morgens naar Scherpenheuvel. Ik had expres te nauwe schoenen aangetrokken die me zeer deden, om penitentie te doen en God beter mijn boetvaardigheid te tonen... We hebben er gebeden, en kwamen halfdood van moeheid terug. En omdat de korsten niet direct verdwenen waren, lachten ze ons uit... Maar ik heb Neurke geantwoord: «Wel allemachtig, is het niet meer dezelfde God als vroeger, dat de mensen maling aan hem hebben...?» Een dame heeft Meleke's haren toen afgeknipt en haar hoofd gewassen, en de korsten zijn verdwenen; maar wie zal zeggen of God niet dat middel heeft gebruikt omdat wij die bedevaart hebben gedaan en gesmeekt hebben haar beter te maken? Die dame is niet gelovig, maar God heeft zich misschien van haar bediend om te maken dat ze tot hem komt...'

Constine begon de grond om hem heen weer af te steken. Nogmaals hield hij op, en zijn oog viel op de hut waar hij geboren was, waar nu zijn oudste broer woonde. Het huisje stond daar op een stukje grond midden tussen de vennen, zonder toegangsweg, en hij herinnerde zich dat bij de dood van zijn vader de mensen niet met de kar tot bij de hut hadden kunnen komen om de doodkist weg te halen: de uitwegen waren afgesneden doordat alles overstroomd was en ijs overdekte de vennen. Ze waren om het huis heen

gelopen zonder er te kunnen komen. In het eind had hij, Constine, het idee gehad om met zijn broer de doodkist naar de rand van het bevroren ven te dragen, een touw aan een van de handvatten vast te maken en hem over het ijs voort te trekken tot aan een plek waar de buren hem konden pakken en naar de kar dragen... Ja, je geloofde in God en daar liet je je door leiden... Het dun met wrongel bestreken roggebrood was lekkerder dan de grote sneden wittebrood met boter van tegenwoordig, omdat je God dankte dat hij het je had gegeven...'

Hij begon de droge plaggen van een andere stapel op zijn kruiwagen te laden... Weer hield hij op om in de verte naar een andere bouwvallige hut te kijken, midden tussen de vennen... Daar woonde tante Trezeke, helemaal alleen... Ze leefde uitsluitend van de eieren van haar kippen, die ze elke dinsdag en vrijdag ging verkopen op de markt in de stad, en van een varken dat ze vetmestte en voor een goede prijs verkocht. Ja, ze woonde daar helemaal alleen, en toen op haar zesentachtigste haar uur had geslagen, was Constine midden in de nacht de sacramenten gaan halen. De oude pastoor die ze destijds hadden was zelf gekomen, in die nacht waarin het zo helder licht was als overdag. Ze hadden gemakkelijk de weg kunnen vinden tussen de plassen door, maar in de hut zonder ramen was het zo donker dat de pastoor bijna gevallen was met de Heilige Sacramenten. Ze konden het bed niet vinden; de pastoor riep: 'Moedertje, waar ben je dan toch?' Een gekreun wees hem de weg naar de plek waar, achter een afschutting van bremstruiken, op een hoop lompen en vuil, tante Trezeke lag. 'Een heilige,' zei de pastoor. Hij gaf haar de sacramenten bij het licht van de lantaarn die de koorknaap vasthield. Na de sacramenten gaf ze hem het geld voor de missen. Ze had bij testament het enige bos dat ze bezat aan de kerk vermaakt... 'Het is nog moeilijk geweest de doodkist te vervoeren langs al die slin-

gerende paadjes met aan weerszijden water, ze waren zo smal dat mijn broer en ik – we droegen de kist tussen ons in, één liep voor, de ander achter – erg goed moesten uitkijken waar we onze voeten zetten, om niet in het water te vallen met ons vrachtje... Daarna is de hut een kippenhok geworden: geen van ons wou erin wonen... Wij waren ook veranderd: wij vonden hem niet geriefelijk genoeg... Maar zij had er, in God, zesentachtig jaren geleefd: in de winters zoals je ze toentertijd had, midden tussen het ijs; 's zomers opgevreten door de muskieten... De mensen geloofden in God... Ze waren gelukkig met die balsem in hun ziel... De meisjes werden alleen maar zwanger van de jongens die van plan waren met ze te trouwen...'

Hij keerde zich naar het noorden en keek peinzend in de verte naar de bomen rond een grote boerderij.

'Wat vliegt de tijd! Daarginds ben ik herdersjongen geweest toen ik veertien was. Dat is dus een halve eeuw geleden... Joep was geen beroerde baas... En die honden...! Wat zijn daarbij vergeleken de honden van tegenwoordig? Hij had me een erge goeie gegeven voor mijn schapen...'

En hij bracht zich weer te binnen hoe hij op een ochtend zes van zijn schapen dood had gevonden, met doorgebeten keel en allemaal op een hoop gegooid. Hij was Joep gaan halen. 'Dat heeft de hond gedaan,' had Joep gezegd. Hij was naar het huis gelopen, had zijn geweer gepakt, was teruggekomen en had zonder een woord de hond neergeschoten.

'Toen begonnen we de gedode schapen op te beuren. En wat vinden we eronder, met een kapotgebeten en verscheurde strot? Een wolf! De wolf was binnengekomen en had de schapen doodgebeten. De hond had de wolf weten te doden door hem zijn strot open te rijten, daarna had hij de schapen er bovenop gestapeld. Toen Joep dat zag dacht ik dat hij gek zou worden. Hij viel op zijn knieën bij de hond neer en probeerde hem weer tot leven te wekken.

«Mijn heldhaftig dier, mijn heldhaftig dier,» riep hij. «Wat moet ik beginnen, wat moet ik beginnen...?» – Ja, Joep is maandenlang somber gebleven. Noch zijn vrouw, noch de pastoor kon hem troosten. Hij gaf hun geen antwoord en vluchtte weg naar het heuveltje waar hij zijn hond had begraven... Je bad als het slecht ging... het gebed was onze toevlucht... en de wroeging of de pijn werd minder... We smeekten Gods barmhartigheid af en tenslotte daalde die altijd op ons neer...'

Hij hield weer op, en keerde zich naar alle richtingen om het land te overzien waar zijn leven van werkezel zich had afgespeeld, het land dat hij het zijne dacht en waar God stellig speciaal over hen waakte... Toen lichtte hij de kruiwagen op en duwde hem voor zich uit, met gebogen knieën en zware tred.

Hij spreidde de plaggen in de stal uit, op de mest die er al lag. Thijske kwam thuis met de koeien; de beesten toonden hun tevredenheid door gulzig de lucht van de verse strooilaag op te snuiven, die hun voor enkele dagen bespaarde in hun eigen uitwerpselen te moeten liggen.

★

Nu, Meleke... ja, Meleke was zwanger... Constine had goed gezien, en haar oorlogsvluchteling uit West-Vlaanderen was vertrokken zonder haar iets te zeggen. Bella merkte wat er aan de hand was en sprak met haar. Meleke zei, met vuurrode wangen: 'Als vader het me moeilijk maakt ga ik hem wel zoeken, en wil hij mij niet hebben, dan is er overal water om me te verdrinken.'

De vader hulde zich in hardnekkig stilzwijgen, maar hij kreeg een wrokkige trek om zijn mond. Voor zover hij wist was een dergelijk schandaal nooit in de familie voorgekomen, maar vandaag de dag...! Niettemin hingen zijn huis-

houden en zijn bezit van Meleke af, die per slot van rekening, vergeleken bij de vrouwen van de heide, nog wel enkele onmisbare kwaliteiten had waardoor het in zijn gezin niet helemaal in 't honderd liep. Toen de weeën begonnen ging hij dan ook de vennen omlopen, en kwam pas weer thuis toen alles achter de rug was en Meleke in bed lag in het kleine kamertje, waar hij niets te maken had.

Bella deed een paar dagen het huishouden. Maar omdat hij, Constine, de koeien niet kon melken en Bella niet kwam op de tijd dat dat moest gebeuren, stond Meleke de derde dag op, ging onder de beesten zitten en molk ze.

Van die dag af bleef ze op; ze had pijnen en vloeiingen, maar bijna alle vrouwen hier zijn genoodzaakt om vlak na de bevalling zich voor de zwaarste karweien te spannen, daar de handen van de mannen voor alles verkeerd staan behalve voor hun werk op het land. Geen woord werd er tussen vader en dochter gewisseld over het kind, weggestopt in het kleine kamertje, zonder licht of lucht. Ach, het was lang geleden dat vrouwen niet alleen hun eigen kinderen zoogden maar bovendien hun melk gaven aan de kleintjes waarvan de moeder ziek was of gestorven door te veel bevallingen. Zij, Meleke, was niet van plan het kind te zogen. Stel je voor, je bent niet meer vrij... Je kunt nooit meer gaan dansen... je kunt geen moderne jurk meer aantrekken want die heeft geen sluiting van voren om de borst door te laten. Wat een gebondenheid!

'Nee en nog eens nee!' gaf ze Bella ten antwoord.

En het dikke jongetje, dat geboren was met een krullekopje en stevige billetjes, begon te kwijnen, doordat hij melk die geschikt was voor het kalf maar die niet deugde voor zijn mensenmaagje, niet kon verteren. Na twee weken op die voeding was zijn hoofdje nog maar zo groot als een vuist, en het vel van zijn billetjes hing in plooien.

Na twee maanden stierf Meleke's kindje, tot een skeletje

gereduceerd door de fles, de 'mop' en het ontbreken van de meest elementaire verzorging.

Thijske was af en toe het kleine kamertje binnengeglipt en had gekeken naar het nietige wicht, dat hij, omdat Meleke zijn zuster was, voor een broertje aanzag. Hij had het zacht over de wangetjes geaaid. Wat Constine aangaat, die had de bastaard nooit gezien.

★

Bij de Constines ging het niet goed. Ieder ogenblik zaten ze omhoog. Constine was al als dagloner gaan werken, maar dat gaf hem zo'n raar gevoel, ergens anders te zijn dan op zijn heideland, bij de vennen of in de buurt van zijn huis. Dan had hij nog liever een lapje grond verkocht. Bij Looters, de kruidenier annex delicatessen en manufacturen, hadden ze hem ook gedwongen een stuk bos af te staan voor de schulden die in hun winkel waren gemaakt. En hij zag aankomen dat hij op die manier met al zijn kinderen ten slotte niets meer over zou hebben. Was het maar mogelijk wat te verdienen zonder er al wat je bezat bij in te schieten. Verscheidene van zijn kinderen waren groot... Straatventer? Maar dan zouden ze altijd bij de weg zijn en deugnieten worden... Waar was de goede oude tijd toen de mensen tevreden waren met een stuk roggebrood en aardappels en je je kinderen om je heen hield...? Eieren verkopen zoals tante Trezeke? Daar had je kippen voor nodig... Hij had er maar vijftien en zonder haan: een haan, die eet zonder dat hij wat inbrengt... Verscheidene van zijn kippen waren broeds...

'Dat zou niet zoveel hoeven te kosten! Ik zal bij de roskoppen broedeieren op krediet vragen en volgend voorjaar heb ik jonge hennen die leggen.'

Hij maakte er werk van. De roskoppen zouden hem in de

winter een zak maïs op krediet geven, maar hij zou die hele zomer bij hen als dagloner moeten werken. Enfin...!

In het voorjaar had hij veertig leghennen. Aan Thijske werd opgedragen ze te verzorgen en de eieren te gaan verkopen in de twee hotels van het dorp en aan de enkele zomergasten, die zich niet voldoende gevoed voelden door de karige maaltijden aan de table d'hôte, in deze tijd van levensmiddelenschaarste.

In het begin lieten de kippen Thijske onverschillig. Zijn vader en Meleke hadden hem op het hart gedrukt goed het oog te houden op de leg en te zorgen dat die onberekenbare dieren hun eieren niet naar alle kanten verspreidden, zoals hun gewoonte was. Hij beschouwde de haan als een nutteloze slokop. Hij zag zelfs hoe Bella hem wegjoeg als ze de kippen voerde en hem uitschold voor 'schrok'.

'Maar waarom heb je een haan, die legt toch geen eieren?'

'Malle...' antwoordde Bella.

'Wij hebben geen haan.'

'Het zou beter zijn als jullie er wel een hadden, dan leggen de kippen beter.'

Op aandringen van Thijske schafte Constine zich toen een haan aan, helemaal zwart met in de zon een blauwe en groene weerschijn en vaalrode veertjes aan de zijkanten. Toen hij bij de kippen werd gezet, pikten ze hem eerst een beetje, als een indringer die bij hen de baas wou spelen; maar een uur later zat hij op de stok in het kippenhok, met aan elke kant de kippen dicht tegen hem aan. Thijske begon toen op de haan te letten en zag dat als hij een worm of een lekker hapje vond, hij het in kleine stukjes beet en dan zijn kippen riep om het op te eten. Hij zag dat wanneer ze hun voer kregen, hij eerst 'zijn' kippen liet eten en de jonge hennen die niet van hem waren, wegjoeg met een gebiedend *koeiet.* Hij zag hem vaak keuvelen met een oude kip, wat erg charmant en zeldzaam is voor een manspersoon. Thijske

begreep dat de haan alleen maar hield van de kippen die hij beschouwde als zijn familie. dat hij alleen die kippen verdedigde, alleen voor die kippen zorgde; dat hij het zelfs zijn plicht achtte een lekker hapje uit de snavel van de andere te nemen om het aan zijn kippen te geven. Thijske wist niet of hij dat goed of verkeerd moest vinden, maar hij beschermde de nieuwe kippen tegen de vraatzucht van de haan en zijn hennen.

Onder de kuikens waren ook jonge haantjes, die groter werden; die verkochten ze aan de hotels om gebraden te worden. Maar wanneer die brutaaltjes in de hei een kip wilden bespringen die aan de grote haan toebehoorde, zette zij het onder een luid *tok-tok-tòòk* op een lopen. Dan wierp haar haan zich in een vlucht van dertig à veertig meter ofwel in een wiegelend drafje op de jeugdige indringer, die verschrikt maakte dat hij wegkwam en zich vervolgens een eindje verderop in vechthouding oprichtte tegen een andere jonge haan: en met rechtopstaande kam plukhaarden ze dan zo'n beetje, om vervolgens ieder aan zijn eigen kant wat te gaan pikken.

Wanneer de kippen voor het leggen als gekken kakelden, kakelde de haan in de omtrek nog heviger. Thijske geloofde in het begin heel naïef dat hij ook ging leggen, maar toen hij zag dat dat niet gebeurde, concludeerde hij dat de haan kakelde om de kip te helpen en te zeggen: 'Ik lijd met je mee...'

Dat alles maakte dat hij van de hanen hield, en ook van de kippen, maar vooral van de klokhennen, die in de hei wandelden en *tok-tok-tok* riepen om hun kuikens in hun buurt te houden, en die een speciaal *tok-tok-tok* hadden om ze te roepen als ze iets lekkers hadden gevonden, dat ze dan helemaal door de kleine kuikentjes lieten opeten.

Ja, de haan, de kippen en de kuikentjes waren zijn vrienden...

Als een kip een ei ging leggen en zenuwachtig kakelde, vroeg hij zich af of dat van blijdschap of van pijn was; maar als hij ze voor het leggen helemaal in elkaar gedoken op het nest zag zitten, net zoals hij Meleke heel zielig in een hoek op de grond had zien zitten voor ze haar kindje kreeg, dan geloofde hij dat de kip pijn had, en dat het evenmin zonder moeite ging ons eieren te geven... Hij had wel gewild dat de haan eieren legde, omdat hij sterker en onverschrokkener is, en hij vond het niet rechtvaardig dat de kip dat karweitje alleen moest opknappen, want per slot van rekening deed de haan niets voor de kuikentjes, de kip had daar de hele zorg voor en dat was niet gering: ze kon niet meer leggen of zich met de haan bemoeien, die zich daar overigens niets van aantrok, tot aan de dag waarop ze haar kinderen aan hun lot overliet, de haan weer opzocht, weer zijn kip werd en weer ging leggen. De haan, die bemoeide zich alleen met de jonge hennen vanaf de dag waarop hij ze had besprongen en onder schokkende bewegingen zijn snavel in hun nek had geboord...

Thijske had ook opgemerkt dat de haan en de kippen het helemaal niet prettig vonden dat de eieren werden weggenomen, en dat dat een van de redenen was waarom ze vaak van nest veranderden. De haan begon ermee: aan de voet van een boom, verborgen onder kreupelhout of tussen bremstruiken, goed beschut tegen onbescheiden blikken, koos hij een plekje op dorre bladeren of verdroogde planten. Hij draaide zijn achterlijf en zijn buik in de bladeren tot er een kuiltje in kwam; dan riep hij, *tôk tò tôk*, zijn kippen, en de een na de ander draaide al tokkelend rond in het kuiltje, maakte het wijder en gemakkelijker. Daarna was het afgesproken: hier zou voortaan worden gelegd.

Thijske gaf ze onbewust een plaats in zijn hart en hij voelde zich treurig op de dagen dat hij jonge haantjes moest doodmaken en naar de hotels brengen, waar de mensen dan

nog aanmerkingen maakten dat ze niet dik genoeg waren, om ze goedkoper te krijgen...

★

Er ging een verschrikkelijk bericht door het land. De Pruis was van plan de mannen op te roepen en naar Duitsland te sturen.

'Ze moeten munitie maken om onze jongens dood te schieten, want hun eigen mannen zijn allemaal aan het front of gesneuveld.'

Deze mare streek over het heideland als een bijtende wind die de harten verstijfde, de kelen toeschroefde of ze openbrak in angstaanjagend gejammer.

Alle vrouwen holden naar elkaar toe, met geheven armen, bleek of met een hoge kleur, zwijgend of luid huilend. Al die vrouwen, met de kleintjes aan de borst of aan hun rokken hangend, hadden de dood op het gezicht. Maar de maatregel was onherroepelijk. In dat heideland, waar alles in orde kwam door goede woorden, door niets te doen, door de pastoor, stonden de mensen trillend en verbijsterd nu ze zich geplaatst zagen tegenover het onverbiddelijke. De pastoor en de kapelaans trokken door het land om die kinderharten voor te bereiden op de vreselijke maatregel. Toen ze begrepen hadden dat ze zich erin moesten schikken, gingen ze naar het dorp warme kleren kopen: sokken, onderbroeken, borstrokken. De winkels werden leeggekocht. Er werd ook afgesproken dat de mannen hun zondagse kleren zouden aantrekken, zodat de vijand niet zou denken met schooiers te doen te hebben.

Bij Bella, bij Trine, bij de toverkol, bij alle vrouwen werden de plunjezakken gepakt. De mannen stonden er als lamgeslagen bij, met knikkende knieën.

Op de avond voor het vertrek gingen de mannen biechten.

Er werd niemand anders in de kerk toegelaten. De pastoor hield een preek, waarin hij hen aanspoorde zich te onderwerpen, maar ook om flink te zijn, en hen bezwoer onder geen voorwaarde dingen te doen die schadelijk waren voor het vaderland of voor hun ziel.

Het zwakke licht van de kerk scheen over al die arme, gebogen gestalten, die schokten van het snikken en van angst. Een lange jammerklacht maakte de trillende stem van de pastoor bijna onverstaanbaar.

Ten slotte zei hij hun dat ze de volgende dag, nadat de mannen communie hadden gedaan, vanaf het kerkplein, waar ze afscheid moesten nemen van hun vrouwen en kinderen, tegen acht uur 's morgens in optocht zouden vertrekken met hem, hun pastoor, aan het hoofd, naar de 'commandantuur' van de stad.

Bij het eerste ochtendlicht, het was vinnig koud en er hing een dichte mist, zag men overal op de grote wegen en de voetpaden groepjes vrouwen en kinderen, met wangen rood van de kou en met behuilde ogen; zij brachten hun man weg. *Zij* droegen de zakken met plunje en mondvoorraad; hij, de dierbare, zou gauw genoeg andere lasten te dragen hebben.

Elke familie begon bij het verlaten van de hut het *Onze Vader* te zeggen. En dat werd, op de heide en langs de wegen, één lange smeking: *Onze Vader die in de hemelen zijt,* hokkend uitgebracht door wanhopige stemmen.

Op het plein was de gehele bevolking bijeen. De mannen gingen de kerk binnen. Toen ze, na te communie gegaan te zijn, naar buiten kwamen, ging er een geschreeuw op dat lang aanhield. Ze moesten zich letterlijk losscheuren van de hunnen, die zich aan hen vastgeklampt hadden.

Constine was vijfenvijftig. Toch moest hij gaan. In zijn ellende, en als het ware losgerukt van zijn grond, vond hij geen ander gebaar dan zijn kinderen van zich af te duwen,

en met de zak aan het eind van zijn stok nam hij zijn plaats in de rijen in.

De stoet formeerde zich en zette zich langzaam in beweging, achter de pastoor die hardop bad: *Wees gegroet Maria vol van genade;* en allen antwoordden: *Heilige Moeder Gods, bid voor ons.*

Thijske was weggelopen; maar toen ze op de weg waren, kwam hij uit een greppel te voorschijn en glipte tot naast Constine, die een smekend gebaar naar hem maakte. Zij aan zij liepen ze voort, Thijske hield Constine bij zijn jas, zoals toen hij nog heel klein was en hij met hem meeging in de processie, waar zijn vader het vaandel van de Heilige Maagd droeg. Er werd geen ander woord gewisseld dan de gebeden.

En van alle wegen kwamen de troepjes bleke mannen, voorafgegaan door hun pastoor, biddend, steeds biddend... De rijen sloten bij elkaar aan. Zo kwam de droeve optocht in de stad en zette koers naar de 'commandantuur'.

Ze werden bij groepjes binnengelaten. Toen Constine zag dat de man die voor hem liep werd genomen, viel hij bijna flauw. Hijzelf werd teruggestuurd; de man achter hem werd weer genomen, en zo werd er een op de drie teruggestuurd, waarom wist niemand... Hij liep naar buiten, zich stotend aan alles wat toevallig op zijn weg was. Degenen die moesten blijven werden naar andere vertrekken gebracht.

Zodra het gerucht zich verspreid had dat er mannen werden teruggestuurd, voelden sommigen hun beklemming wijken en enkele gezichten klaarden op.

'Ik heb elf kinderen en mijn vrouw is zwanger: ze zullen wel medelijden met me hebben...'

Maar ze hadden met niemand medelijden. De teruggestuurden werden zomaar lukraak aangewezen omdat men niet te veel monden te vullen wilde hebben... De soldaten begonnen zelf al grauw te zien van de honger.

Thijske had niet kunnen besluiten terug te gaan. Hij stortte zich op zijn vader toen hij hem naar buiten zag komen. Ze vormden met z'n tweeën nog maar één massa. Ze lieten zich op de stoeprand neervallen, niet in staat verder te lopen. Na een poosje deed Constine, die merkte dat dat zware gevoel in zijn borst niet weg wou, zijn zak open en ze aten... Toen ze op het gedeelte van de straatweg kwamen waar de heide begint, zagen ze dat daar een menigte mensen was samengestroomd. Dat waren de vrouwen en kinderen, die naar de weg waren gelopen nadat de eerste man was teruggekomen. En elke man die terugkwam werd door de zijnen vastgegrepen en meegevoerd als een rijke buit, heroverd op de vijand.

★

Op de heide hernam het leven zijn loop, maar droefgeestig, door de afwezigen.

Na drie, zes maanden kwamen de mannen terug, met bevroren armen en benen! Bij anderen was het lichaam overdekt met zweren; weer anderen waren uitgeput door ontberingen en slechte behandeling. Verscheidenen stierven. Dat zijn onze echte martelaren, degenen die liever wilden lijden en sterven dan werk te doen tegen het vaderland.

Van tijd tot tijd kwam er een kort bericht waarin een gezin ervan werd verwittigd dat een van de zijnen daarginds gestorven was. En opnieuw klonken de wanhoopskreten over de hei, en de vrouwen en kinderen snikten. Daarna kroop het leven weer voort, dof en somber, en steeds duidelijker stond op de ingevallen gezichten de honger te lezen.

★

Thijske had vriendschap gesloten met Sjef, een van de han-

digste smokkelaars van het Kempenland tijdens de oorlog. Sjef was een boer van vijfentwintig jaar, die een kleine bezitting had; maar hij had alles in de steek gelaten om levensmiddelen te gaan smokkelen. Zijn ware aard: sluw, traag, altijd eropuit om iets te snaaien, belust op geld en bedrieglijk, was onder deze omstandigheden te voorschijn gekomen. Niemand was listiger dan hij om de aandacht van de Pruis te verschalken en hem tussen de vingers door te glippen, met zijn zakken en manden vol eieren, boter, suiker, wild en alle andere lekkere dingen waar de vijand beslag op legde.

Hij vertelde 's avonds bij de haard hoe Wieske en hij boter waren gaan kopen in de buurt van Diest; hoe zij er zo mee was volgestopt dat ze niet dorst te gaan zitten en in de zijgang van de trein moest blijven staan; en hoe hij, toen de trein eenmaal reed, ten aanschouwen van alle passagiers Wieske's rokken had opgetild en haar van de kilo's boter, die daar verstopt zaten, had ontdaan, terwijl zij er ook nog uit haar blouse en van onder haar grote hoed te voorschijn haalde – het ergste waren al die veiligheidsspelden die hij niet wist los te krijgen – en hoe hij rap, nog steeds voor de ogen van alle andere reizigers, een lat van de achterwand van het compartiment had losgeschroefd en er de boter in had laten verdwijnen tot voorbij Hasselt, waar de Duitsers de wagens kwamen visiteren; en hoe hij, toen de trein weer reed, de lat losgeschroefd en daarna weer vastgezet had om de boter er vóór Luik weer uit te nemen.

In Luik liepen ze kalmpjes het station uit met hun vrachtje, daar alle soldaten het spelletje meespeelden.

'En dan ga ik naar de hotels en verkoop net zo duur als het in mijn hoofd opkomt.'

Aan het hoofd van deze ondernemingen stonden de vrouwen. Zij waren het die precies wisten wat er in een bepaald geval gedaan moest worden of gegeven; zij dempten hun

schelle Vlaamse stemmen om met de soldaten en de baanopzichters te smoezelen; zij wisten met een blik te zorgen dat er een oogje werd dichtgeknepen. Om een groepje met een vracht aardappelen veilig te laten wegkomen neuriede een vrouw een beetje terwijl ze uit de trein stapte en de soldaat liep met afgemeten tred verder, naar andere wagons waar niets aan de hand was. Velen betaalden duur voor zo'n afspraak en er lopen heel wat kindertjes met blauwe ogen en een flink karakter rond als een herinnering aan die dagen.

Het hele heideland en alle bossen waren in alle richtingen doorsneden met voorheen onbekende paadjes. Er waren geheime bergplaatsen in holen, boven in de bomen, als eksternesten of pruiken mistletoe. 's Avonds vertelden de mensen elkaar alles precies zoals het was: niemand dacht erover iets te verraden.

Maar in het dorp was er toch een Duitse sergeant die ze moeilijk konden foppen: de 'koren-Pruis', wiens taak het was bij de boeren het graan weg te halen dat het brood voor hun kinderen vertegenwoordigde. Hij was even handig als zij, maar boosaardig en wraakzuchtig. Hij diende zijn land trouw, tot op de dag dat hij verliefd werd op de vrouw waar hij was ingekwartierd, een Hollandse van geboorte, wier Belgische echtgenoot aan het front was. Zij dreef een kleine comestibleszaak en verdiende moeilijk haar brood doordat de smokkelaars haar de waren zo duur verkochten. Zij bracht de Pruis aan zijn verstand dat hij wel wat beters kon doen dan graan in beslag nemen en dat, als hij eens een beetje op de smokkelaars van boter, eieren en wild wou letten, het voor hen zuivere winst zou zijn: ze zouden in de winkel kunnen verkopen wat hij van de smokkelaars in de wacht zou slepen.

De 'koren-Pruis' veranderde van de ene dag op de andere. Van ongemakkelijk en kortaf werd hij vriendelijk en gemeenzaam. Zijn maîtresse wees hem het huis van het kleine

vrouwtje, waar Sjef en anderen hun waren kwamen deponeren in de schuur, in de stal, achter het graan en het hooi.

Zo werd Sjef gesnapt. Op een dag kwam hij er binnen met een grote mand vol eieren. Onmiddellijk achter hem aan, niemand wist waar vandaan, kwam de 'koren-Pruis'.

'Ha Sjef,' zei hij.

Sjef werd zo wit als een doek.

'Mooie eieren... daar zou ik er wel een paar van lusten.'

Sjef begreep het.

'Neemt u maar, mijnheer de inspecteur.'

De koren-Pruis stopte zijn zakken vol met een stuk of vijftien eieren, voelde op de bodem van de mand en haalde er een kilo boter uit, toen liep hij weg zonder een woord.

Nooit was een winkel beter voorzien dan die van de Hollandse en de koren-Pruis.

★

Sjef maakte Meleke het hof, maar niet met serieuze bedoelingen. Zij had een kind gehad: misschien zou ze dus niet al te afwerend tegen hem zijn... Hij protegeerde Thijske dan ook in zijn kleine smokkel met eieren, die hij leverde aan de hotels.

Hij had hem holle beekbeddingen en binnenpaadjes gewezen die de kortste weg door de dennenbossen vormden, en omwegen waar de vijand geen vermoeden van had, die hem zonder gevaar naar het doel voerden. Hij kende geheime plekjes om een zak of een mand te verstoppen totdat de Pruis voorbij zou zijn. Hij had hem geleerd zijn ogen altijd open te houden en overal zijn onderzoekende blik te laten gaan maar er intussen toch heel onschuldig te blijven uitzien.

Hun ogen, die gewend waren aan de ruimte, konden van heel ver een verdachte stip onderscheiden, en dan wist Sjef

onder welke heidestruiken je moest gaan liggen, je dicht tegen de grond drukken en je doodstil houden totdat de moffen verdwenen waren.

Thijske was een volgzame maar bange leerling; zijn vrees maakte hem echter handig. Zijn vage grijze silhouet ging op in de nevelige atmosfeer van het land, zodat hij moeilijk te grijpen was. Hij was dan ook een van de handigste smokkelaars geworden, en onverdacht. Maar het had zijn zenuwgestel zo geschokt en hem zo overgevoelig gemaakt dat hij thuis vaak huilde met hevige snikken, of ongemotiveerde woedeaanvallen had. Zouden de Pruisen hem ooit gepakt hebben, dan hadden ze louter een zwijgende, slappe ledenpop voor zich uit te duwen gehad. Maar hij is nooit gepakt.

★

Op een ochtend toen hij heimelijk de schuur van de blauwe hoeve binnensloop, een van de grote boerderijen van de streek, waar hij de vorige avond een grote zak boter had verborgen (hij kende er ieder hoekje omdat hij er de koeien had gehoed), hoorde hij gekerm. Hij dacht dat de Duitsers binnen bezig waren de boeren te martelen om ze te laten bekennen waar ze hun koren hadden verstopt, en hij raakte zo in paniek dat hij het op een lopen zette, met achterlating van de zak. Hij holde naar een kippenkoopman, die doordat hij alle wegen en kronkelpaden van het land kende, De Geallieerden in het begin van de oorlog veel inlichtingen had kunnen geven. Hij vertelde hem dat hij gekerm had gehoord zoals van mensen die gemarteld werden. De koopman wilde meteen met hem naar de boerderij gaan, maar Thijske zou voor geen geld van de wereld daar weer naar toe gegaan zijn. Hij vroeg hem zelfs zijn zak met boter voor hem mee terug te nemen, wat de koopman hem beloofde. Thijske ging achter de kachel op hem zitten wachten.

Toen de koopman dicht bij de blauwe hoeve kwam, hoorde hij geen gekerm maar gereutel. Hij liep pardoes het huis binnen. De boer, een vijftiger, een van de rijkste mannen uit de streek, was kalmpjes bezig met het huishouden, terwijl uit een aangrenzend vertrek gereutel en gehik klonk.

'Wat is hier aan de hand, Gust?'

'O, de vrouw en de jongens zijn een beetje ziek, dus moet ik zelf de soep koken: maar het zal niets ergs zijn...'

De koopman liep het vertrek binnen waar hij het gereutel vandaan hoorde komen. In een kamertje van twee bij tweeëneenhalve meter, dat alleen licht ontving door een raampje van vijftien centimeter in het vierkant, op meer dan manshoogte ingemetseld in de mortel van de muur, lagen op drie kribben van niet-ontschorst dennehout, waarop stro en wat lompen waren neergegooid, de vrouw, met open mond en gezwollen gezicht, en de zoons, twee jongemannen van twintig à vijfentwintig jaar, te zieltogen. De stank deed de koopman terugdeinzen. Die was afkomstig van de uitwerpselen en het braaksel van de zieken, die de Spaanse griep hadden.

Niemand, noch de zieken noch de boer, was op het idee gekomen de dokter te laten komen. De boer had gedaan wat al sinds eeuwen alle Kempense boeren doen: hij had de oudste van zijn kippen geslacht, had er een dikke soep van gekookt met rijst, aardappels en selderij erin, had daar zijn zieken mee volgestopt en wachtte nu tot ze beter werden.

'Maar man! Je kunt ze zo toch niet laten liggen... een varken heeft het nog beter... Je bent rijk... Je hebt waarachtig honderdduizenden franken op de bank van de boerenbond; je hebt zoveel bouwland en bossen en vee als maar weinigen bezitten, en je laat je vrouw en je zoons doodgaan in hun eigen vuil, op verpulverd stro... Je zult de dokter moeten halen, en de pastoor! En wat zullen de mensen wel zeggen?'

Aha, daar had hij het gevoelige punt geraakt: wat zouden de mensen zeggen?

'Wat moet ik doen?' vroeg de boer beschaamd.

'Ga eerst bedden kopen: laat ze tenminste als christenmensen op een bed mogen sterven. Als je wilt zal ik ervoor zorgen, en ik zal je het vel niet over de oren halen... Daarna zal ik de dokter en de pastoor laten komen.'

De boer stemde toe. De koopman spande het paard in en kwam kort daarna terug met drie bedden van witgeverfd hout en matrassen van wolvlokken.

Het gesteun van de zieken klonk steeds zwakker. Toen ze op hun nieuwe bedden waren neergelegd werd de dokter gehaald, die zijn hoofd schudde.

'Het is afgelopen, ga vlug de pastoor roepen...'

De volgende dag waren ze dood. Ze werden op hun mooie bedden te pronk gesteld...

Vier dagen later stierf ook de boer, die de ziekte had gekregen in de verpeste lucht van zijn vervuilde woning.

Toen de koopman de zak met de boter had meegebracht, wachtte Thijske tot het helemaal donker was om hem naar het hotel te brengen, waar de Duitse officieren de boter kwamen eten op hun biefstukken.

★

Sedert enige dagen leek het alsof de Duitsers zich koest hielden. Wat was er aan de hand? In dat afgelegen heideland drongen de berichten ternauwernood door, terwijl het hele land ze al dagenlang wist. Er werd verteld dat 'Burschen'* op het vliegveld hadden geweigerd de laarzen van de officieren te poetsen. Op het stationnetje van het dorp

* Ordonnansen.

stapten de officieren met vuile laarzen en bemodderde broeken in de trein en ze droegen zelf hun bagage... Wel wel! Wat heeft dat te betekenen...? Dan een luide kreet: 'Wapenstilstand...!' Afgelopen is het moorden...!

Een oude dame holde over de weg met omhooggestoken armen, roepend: 'Het moorden is uit! We zullen weer gelukkig zijn! We kunnen weer leven!'

Ze liep naar kinderen toe die uit school kwamen, greep er een paar vast, knelde ze in haar armen en snikte: 'Het is uit met het mensen doden, jullie vaders komen terug! Je zult elkaar weer een zoen kunnen geven!'

De kinders keken haar wezenloos aan.

Ze liep naar een oude boerin, die terugkwam uit de kerk.

'Het is uit met het moorden! Er komt weer een tijd van geluk!'

De boerin keek haar stompzinnig aan.

'Maar moedertje, de oorlog is afgelopen!'

'Dan zal de melk zeker wel goedkoper worden?'

De dame snelde heen, haar gezicht in haar handen verbergend.

Ze liep regelrecht een jongeman in de armen, die voor de deur van haar villa stond.

'Ha Thijske, Thijske! Het is uit! Het moorden is afgelopen!'

Thijske keek haar verbijsterd aan.

'Afgelopen?' stotterde hij. 'Zegt u dat het afgelopen is?'

'Uit! Afgelopen! O Thijske, ik moet iemand omhelzen...'

En ze pakte Thijske, en ze kusten elkaar, beiden trillend van een overstelpende vreugde.

'Madame, hoe moet het nu met de ham die ik heb meegebracht?'

En hij tilde een ham op, die hij achter de struiken onder dode bladeren had verstopt.

'Wat moet ik ermee doen? Nu zal het niet meer nodig zijn te smokkelen...'

'O Thijske, geef maar. Ik zal je er tien keer de prijs voor betalen als je wilt...'

★

Ze waren met z'n vijven of zessen in Lomme's huis bij elkaar gekomen om te kaarten. Ze zaten dan warm en hoefden niet naar de herberg te gaan, wat bij de mannen van het heideland geen gewoonte was.

Thijske en Neurke waren van de partij. Ofschoon hij wel wat jong was, vroegen ze Thijske altijd, omdat hij goed speelde en nooit vals, en ook omdat Neurke in zijn aanwezigheid minder vals speelde. Thijske zei niets tegen hem wanneer hij op vals spelen betrapt werd, maar hij had een manier om zijn hoofd te buigen en de hele avond zijn blik te vermijden, dat Neurke er razend om werd en dan nog liever eerlijk speelde. Ze zaten dus om de tafel, bij het licht van een petroleumlamp waarvan de pit walmde en aan één kant het glas zwart maakte. De mannen waren omhuld door een halo van rook, uit hun pijpen en van de lamp, maar niemand merkte het. Ze hadden al een goed uur gespeeld toen Anneke, Lomme's vrouw, de glazen bracht en twee flessen bier, die gezamenlijk betaald werden. Terwijl ze deze op tafel zette, zei ze: 'Er zijn twee kinderen gestorven, aan twee verschillende kanten van de heide, allebei behekst, het ene door «Gonze-Nele», het andere door «Hoetse-Bine».'

De mannen legden de kaarten neer en riepen tegelijk: 'Wat?'

'Het ene is het dochtertje van Gratze-Sjef, het andere van Scherpe-Jans. Het kind van Scherpe-Jans was binnen twee uur dood, het had overal blaren zoals niemand ze ooit gezien had. Gonze-Nele was voorbijgekomen, had haar hoofd om de hoek van de deur gestoken en tegen de vrouw gezegd: 'Wat mankeert je kind? ze ziet geel...' De moeder had niets

gezien... Gonze-Nele was nauwelijks weg of het kindje wordt rood, krijgt overal blaren en is in minder dan geen tijd dood... Gonze-Nele had haar behekst, omdat ze jaloers is dat Marieke haar haren heeft afgeknipt en roze kousen en lage schoentjes draagt: ze verkondigt dat dat geen pas geeft voor een vrouw van de heide. Zij zelf, lieve hemel, zij gaat gekleed zoals mijn moeder zich kleedde, met een ingeregen taille en gerimpelde rokken die om haar voeten zwabberen...' Anneke had ook wel willen overgaan tot een moderne haardracht, maar haar man had haar gewaarschuwd dat hij haar in de kelder zou stoppen totdat haar haar weer aangegroeid was.

'Wat het kindje van Gratze-Sjef aangaat, dat is een ander geval! Hoetse-Bine is in de verte nog een beetje familie van ze. Het was haar beurt om peetmoeder te zijn van hun volgende kind. Maar Gratze-Sjef en Leneke, zijn vrouw, waren bang: iedereen weet dat Hoetse-Bine een heks is en dat ze uit een familie van tovenaars komt, vanaf haar overgrootouders... Zonder iets te zeggen hebben ze haar niet als peet genomen. Toen Hoetse-Bine dat te weten kwam, is ze woedend geworden en heeft geschreeuwd: «Die belediging zal ik ze betaald zetten!»

Het kind was goed gezond en de ouders dachten al dat alle gevaar geweken was. Het kleintje was nu anderhalf, en toen liep daar een paar dagen geleden Hoetse-Bine in de verte over de hei: Leneke heeft haar gezien terwijl ze water putte. In het voorbijgaan heeft ze haar vuist geschud tegen het huis. Toen Leneke binnenkwam met haar emmer water liep ze regelrecht naar de wieg. Het kleintje sliep; een roofje dat ze op haar hoofd had was groter geworden en er kwamen honderden luizen uit, die over haar gezicht, in haar nek en over haar handjes liepen. Maar omdat ze niet huilde liet Leneke haar slapen en ging verder met haar werk. Naderhand, toen het kind wakker werd en ze het aan de borst

legde, was haar halve hoofdje bedekt met korsten, en er kwamen massa's luizen uit die het kind overdekten... Wat moest ze doen? Als ze de dokter had gehaald zou hij gezegd hebben dat ze die korsten moest wassen, en iedereen weet dat je er met geen water aan mag komen... Ze heeft gewacht tot haar man thuiskwam. En je zag steeds meer korsten en luizen komen... Ze hebben Bella geroepen. «Nee,» zei die, «geen dokter, hij zou willen dat je haar waste...» De luizen liepen onder haar kleren, tussen haar beentjes, onder haar armen waar de klieren rood opgezet waren als abcessen, achter de omkorste oortjes waar geel vuil uitliep. Ze durfden er niet aan te raken omdat ze al bijna los zaten en er afgevallen zouden zijn... En ze stonk! Tenslotte zag je de volgende dag niets anders meer dan luizen. Tegen de avond is ze gestorven, gesmoord door de luizen...!'

De mannen zagen lijkbleek. Alleen Thijske zei dat hij, toen hij klein was, toch van zijn luizen en zijn zweertjes genezen was en had leren lopen door in het ven te gaan zitten, met het water tot aan zijn hals, en er telkens zijn hoofd in te dompelen om zijn spiegelbeeld te kussen, dat hij aanzag voor een ander jongetje dat onder het water woonde. De uitroepen van de mannen en de vrouw overstemden hem: 'Nee nee! Je mocht niet met water aan die korsten komen; en luizen, dat was gezond, maar te veel is te veel...'

Ze zwegen en paften aan hun pijpen...

'Je weet niet hoe je aan moet met die heksen,' zei een jongen. 'Op een keer toen de man van Gonze-Nele naar de veemarkt was gegaan en niet meer voor de nacht kon thuiskomen, is zij bij de Baerte's komen vragen of hun dochter niet bij haar kon komen slapen, ze was bang voor dieven. De Baerte's durfden niet te weigeren, uit angst dat ze hen zou betoveren. Toen is hun oudste dochter bij de kinderen van Gonze-Nele gaan slapen; maar wat ze die nacht heeft uitgestaan, dat vergeet ze nooit, zegt ze. «Nauwelijks lag ik in

bed,» vertelde ze, «of er kwamen vlooien, nee maar vlooien niet zoals bij jou of bij mij thuis, maar miljoenen, die op me aanvielen, op mij alleen, want de kinderen van Gonze-Nele lagen rustig naast me te slapen... Om twaaf uur hoorde ik een geluid in de schoorsteen, daarna begonnen zwarte katten op het dak te rauzen en te miauwen zoals geen enkele kat miauwt...»'

'Hoe wist ze dat het zwarte katten waren, ze lag toch in bed?' merkte Thijske op.

'Je weet best dat heksen zich in zwarte katten veranderen, en Gonze-Nele was op het dak met andere heksen, die zich allemaal in zwarte katten hadden veranderd; ze maakten er een kabaal dat het dak haast instortte... Het bewijs is dat het meisje plotseling *fruuuuuuuu! fruuuuuut!* hoorde, en daarna niets meer; ze waren weggevlogen op hun bezemstelen. Gonze-Nele is die hele nacht niet in haar huis geweest, daar is het meisje zeker van.'

'Hoe kon ze dat weten, ze lag immers in haar bed?' vroeg Thijske weer.

Een kwaadaardige blik van Neurke deed hem zijn hoofd buigen.

'Ja, het is erg moeilijk te weten hoe je je moet gedragen tegenover heksen en hun familie,' zei Lomme. 'Jullie weten dat Hoetse-Bine in de buurt van mijn vijvers woont, met haar man, haar zoons, haar neven en nichten; dat leeft allemaal samen en heeft samen kinderen... Ze eten het hele jaar van mijn vis. Als ik een trek verkocht heb en de vis uit het water haal, lopen ze er met z'n vijfentwintigen omheen te dwalen. Omdat ze me een handje helpen geef ik ze soms een portie, maar ik kan niet geven aan de hele troep. Dan merk ik dat ze wrokkig zijn, maar ik durf niets te zeggen: God weet hoe ze me zouden beheksen, mij en mijn vissen...'

'Het dochtertje van Gonze-Nele is heel lief,' zei Thijske.

'Jij moet maar eens ophouden met om haar heen te draai-

en,' antwoordde Neurke driftig. 'Er zouden rampen over ons huis komen als zij ooit een voet over onze drempel zette. Trouwens een van de jongens van Hoetse-Bine draait ook om haar heen. Geen enkel meisje moet wat van hem hebben. En geen enkele jongen zoals wij, behalve jij die je nergens om bekommert, wil wat van haar weten; dat is net als met de rooien en de schelen, waar iedereen afkerig van is, die trouwen onder mekaar als ze willen trouwen.'

Thijske boog verdrietig het hoofd.

'Laatst,' zei een jongen, 'ging onze Fineke melk brengen bij klanten; ze liep juist tussen het bos en de heuvel. Er was niemand, en daar komt ineens de zoon van Gonze-Nele aan op de fiets. Hij gaat langzamer rijden en begint lieve dingetjes te zeggen tegen Fineke. Toen ze gezien had wie het was, draaide ze haar hoofd om. Toen werd hij kwaad en schreeuwde tegen haar, terwijl hij hard wegfietste: «Je hoeft je niet zoveel te verbeelden, mal wicht! Je bent toch zeker maar de dochter van Kroeske! Laat je moeder liever haar schulden eens gaan betalen...» Maar mijn moeder zegt dat ze geen schulden heeft... Fineke zag doodsbleek toen ze thuiskwam. Mijn moeder heeft dadelijk een kruisje over haar gemaakt en meteen knapte ze op...'

'Het kruis,' zei een ander, 'het kruis is het enige dat ze op een afstand houdt: als mijn vrouw Hoetse-Bine of Gonze-Nele ziet aankomen, legt ze het kruisje van haar rozenkrans op de drempel om te maken dat ze er niet overheen kan. Nou, ze hebben nog nooit aanstalten gemaakt om binnen te willen komen, nee ze lopen juist heel hard voorbij, als mensen die de schrik beet hebben... Het kruis! Alleen het kruis kan ze op een afstand houden...'

'Ja, maar je weet niet altijd dat ze in de buurt zijn...'

Anneke schonk nog eens bier in, Lomme schudde de kaarten, het spel ging verder; de nevel van rook om hen heen werd nog dikker.

★

De gemeente, ernstig verontrust door het overlijden van zoveel heel jonge kindertjes, had spreekuren voor zuigelingenzorg georganiseerd, waar de dokter en de vroedvrouw de moeders zouden leren hoe ze hun jonge kinderen moesten verzorgen.

Jonge moeders met hun baby's zaten te wachten op de komst van de dokter en de vroedvrouw. Ze waren van alle kanten van het heideland gekomen, allemaal vrouwen van mijnwerkers of van boeren. Daar zaten ze, met kortgeknipte haren, op hoge hakken, met lichte kousen en de jurken verkort tot op kniehoogte, de baby's met kanten mutsjes op; de kinderwagens, luxueus en geriefelijk, maar met een lucht van urine, waren buiten bij de deur achtergelaten.

De dokter en de vroedvrouw hadden zich geïnstalleerd. Een moeder ontdeed haar baby van zijn geborduurde jurkje; een weeë lucht begon zich te verspreiden. Toen hij helemaal bloot was bekeek de dokter hem met ingehouden woede. Dan barstte hij uit: 'Allemachtig, wat zijn dat voor billetjes? Helemaal open, en de binnenkant van de benen rauw, alsof hij gevild is! En het vuil zit tussen de huidplooien...! Doe hem zijn muts eens af... Hé, die kap van schilfers, is dat nodig? Die zit om zijn hele schedel heen tot midden op zijn voorhoofd... Ik had u toch gezegd 's avonds zijn hoofd met glycerine in te smeren en het 's morgens met zeep te wassen; dan zouden die schilfers niet ontstaan zijn. Kom, vooruit, u heeft tijd genoeg! Was uw kind! Hij wil niets liever dan mooi en vrolijk zijn, maar dat kan hij onmogelijk zoals hij er nu aan toe is... Hij huilt de hele dag, zegt u? Dat komt van al dat vuil dat hem plaagt. Hij is te mager, laten we hem eens wegen: vijf en een halve kilo met vijf maanden, dat is te weinig, hij moest zeven kilo wegen. Kom, hoe kan ik het u duidelijk maken? U hoeft niets anders te doen dan

hem met zeep te wassen en hem in zijn wagen in de zon te zetten, en u zult het mooiste kind van de wereld hebben...

Wie volgt...'

Toen de moeder het luierpak had weggehaald, kwam er een skeletachtig spookbeeld te voorschijn, met een lijkbleek, opgezet gezichtje, alsof het uit een kelder kwam, en het lijfje, dat een walgelijke lucht verspreidde, was helemaal uitgebeten door urine en vuil; op het hoofdje dezelfde helm van schilfers, en etterpuisten waar ongedierte uitkroop.

De dokter en de vroedvrouw maakten een gebaar van wanhoop.

'Laten we hem eens wegen... veel te weinig... Maar u zoogt hem niet? U heeft melk, u heeft de tijd en u heeft geld; uw man verdient vijftig franken per dag; u heeft dus alles wat nodig is om uw enig kind te verzorgen... hem te wassen, hem buiten te brengen in de zon en zelfs bij alle weer en wind met hem uit te gaan... Komaan, u heeft er alle tijd voor. Waarom gaat u niet met hem naar buiten? Hij heeft frisse lucht nodig... en u heeft uw melk laten opdrogen...'

'Ik geef hem goeie melk van onze koe.'

'Goeie melk van onze koe! Goeie melk van onze koe...! Ik zou de pan wel eens willen zien waar u die melk in kookt, en de fles...! Weet u wat er zal gebeuren? Hij zal doodgaan door melkzuurvergiftiging. Kom, vooruit... Iets anders kan ik u niet zeggen...

En die daar? Die ziet er goed uit; helemaal goed, roze en stevig...'

En hij klopte met de vlakke hand op het mollige achterwerkje.

'Die rakker, hij lacht... Hé hé, hij lacht... U gaat met hem uit, u wast hem, u voedt hem zelf. Iets anders hoef je niet te doen... Zijn luiers zitten hem wat te strak, hij kan zich niet bewegen, zijn beentjes gaan slapen en dan huilt hij, is 't niet?'

'Ja,' zei de jonge vrouw. 'Het is gemakkelijker zo, als de luiers goed aansluiten.'

'Dan maakt hij zich minder vuil, maar daar u toch niet bang bent om hem te wassen, wast u hem dan maar een keertje meer. Hij maakt mooie gele luiers, is 't niet?'

'Goudgeel, dokter.'

'Wel, dat is een mooi gezicht. Alles is mooi bij een gezond kind... in elk geval voor de moeder en de dokter... Alsjeblieft, ga maar zo door en pak hem in 't vervolg minder stijf in. En hij weegt? Kijk eens aan, hij is honderdvijftig gram aangekomen: dat is prachtig... daar, daar...'

En hij klopte de baby, die met zijn beentjes in de lucht geluidjes lag te maken, op zijn buikje.

De jonge vrouw voegde zich weer bij de anderen, die onder elkaar zaten te smoezelen.

'Ik verzorg mijn kind op mijn manier; als je naar hem luisterde was je er de hele dag mee bezig...'

'Hij praat alsof een kind een vis is die aldoor in het water moet...'

'Ik ga die korst niet wassen: kwaad dat naar buiten komt spaart een ziekte uit...'

'Ik doe zoals ik het wil: het is mijn kind, zou ik denken.'

'Maar hoe leg jij het aan om hem zo te krijgen?' vroegen ze, zich naar de jonge vrouw met het gezonde jongetje kerend.

'Wel, ik doe wat de dokter me zegt; waarom zou ik anders hier komen? Ik heb mijn was in de steek moeten laten, maar het kind gaat voor...'

De dokter en de vroedvrouw gingen verder met hun droeve taak. De vroedvrouw schudde haar hoofd, de dokter bulderde.

De vrouwen antwoordden niet, maar koppigheid, hoofdzakelijk voortkomend uit onwetendheid en vooroordeel, deed sommigen de lippen stijf dichtknijpen terwijl anderen

tranen stortten, want allemaal waren ze dol op hun kinderen, en wrongen wanhopig de handen en huilden en stelden alles en iedereen verantwoordelijk als ze stierven; maar allen waren ze vastbesloten zich totaal niets aan te trekken van de raadgevingen van de dokter, omdat ze die beschouwden als eigenlijk nogal schadelijke wauwelpraat.

Velen zouden niet eens komen als het niet was om te pronken met de mooie kinderwagen, het mooie kanten mutsje en het rijke manteltje met borduursels, en ook met hun eigen mantels, maar vooral, ja vooral om te genieten van de afgunst van degenen die niet zulke kostelijke zaken konden vertonen.

Terwijl ze naar buiten liepen fluisterden de vrouwen: 'Maar je kunt nergens meer naar toe als je een kind aan de borst hebt. Op het ogenblik geef ik, als ik wil gaan dansen of met mijn man mee naar de kroeg, het kind aan een buurvrouw, met zijn fles en de «mop».'

'Och wat, al die dingen die hij zegt, zijn rijkeluisideeën. Jij en ik zijn ook groot geworden zonder al die malligheid.'

De jonge vrouw, met haar mooie kind eenvoudig in een grote sjaal gewikkeld, haastte zich naar huis naar haar was.

★

Thijske werd ieder ogenblik wakker om te vragen hoe laat het was aan Meleke, die hem dan een snauw gaf. Op het laatst hield hij het niet meer uit, hij stond op, trok zijn kleren aan, nam zijn pakje boterhammen die hij de avond tevoren had klaargemaakt en ging in de nacht het huis uit naar de buurman, die hem mee zou nemen om te vissen, ver weg bij de grote vennen, waar lang geleden kleine jongetjes en kleine meisjes gul een karper met hem hadden gedeeld.

Hij ging meehelpen aan een visvangst die in zijn geheel zou worden verkocht aan een Antwerpse jood, die de vis te

plaatse zou komen kopen voor de joodse feestdagen. Thijske meldde zich bij de buurman en samen liepen ze in de duisternis de heide over en kwamen bij de vennen toen het juist begon te dagen. Daar was het al een drukte van belang in de zilverige mist die over het water lag, onder een effen teerblauwe hemel, met wat rozerood van de dageraad, doorsneden door de vleugelslag en de kreten van een vlucht opgeschrikte eenden. Van alle kanten van de heide waren de opgeschoten jongens hiernaartoe gekomen, en het hele gezin uit de hut, de vrouw incluis, was rond de vijvers in de weer. Lomme, met laarzen tot in zijn liezen, stond al in het ven en had de sluizen opengezet om het laatste restje water weg te laten lopen, want al enige dagen had de mijnwerker uit de hut ze iets geopend, zodat het water geleidelijk kon wegvloeien. Er waren verscheidene mannen aanwezig om te helpen. De kar, met vier vaten vol schoon water, wachtte aan het eind van de vijver, naast het diepe gat waarin de vissen zouden worden gewassen voor ze werden ingeladen.

Het werd steeds lichter en het beloofde een stralende dag te worden; de lucht was prikkelend fris, de kinderen joelden. Wat een vrolijkheid! Er ging een trilling door Thijske, zijn mond werd vochtig, zijn ogen schitterden.

Het water vloeide weg en de vis begon zichtbaar te worden op de modder. Thijske merkte op, dat naarmate het water in de andere vijver uitstroomde, de vissen radeloos naar het midden van het ven zwommen, in een brede geul waar nog water stond, en dat ze in een dichte drom naar de plaats gestuwd werden waar het gemakkelijk zou zijn ze te pakken.

Hij zag hoe Lomme de vissen in de hand nam, ze betastte, en ze dan in het water teruggooide ofwel ze naar een speciale kuil vol water bracht.

'Waarom doet hij dat?' vroeg Thijske aan een van de jongens.

'Weet je dat niet? Dat zijn de moeder-vissen. Hij betast hun buik om te voelen of ze eitjes hebben, en als dat zo is zet hij ze apart, zodat ze de eitjes kunnen leggen wanneer het er de tijd voor is... Maar zie je wel, hij neemt ook een paar «mannetjes»: die gaan over de eitjes «pissen», anders komen er geen visjes van. Als Lomme dat niet deed zou hij volgend jaar geen vis meer hebben om aan de jood te verkopen en wij zouden niet het hele jaar vis hebben zoals nu... O, vertel dat nou maar niet verder, anders mag je misschien geen karper meer bij ons komen eten... Vandaag eten we allemaal vis. Lomme geeft moeder een hele zooi, die gaat ze bakken voor alle mensen. Vader wou meehelpen, daarom gaat hij nachtdienst doen in de mijn in plaats van de dagploeg. Hij heeft een mand bier laten komen. «Als Lomme de vis geeft, kan ik wel op bier trakteren,» zei hij. Het wordt een lollige boel, zul je zien...'

Nu lag de vis droog. Alle jongens, met blote benen, hun broek opgestroopt tot aan hun liezen, stapten in de modder om een handdoek of hun pet te vullen met de kleine katvis, die ze van Lomme mochten pakken en die ze meteen ter plekke bakten.

Thijske was helemaal ontroerd toen hij die vissen in zijn hand nam; ze spartelden en sprongen en sperden wanhopig hun bekjes open. Het speet hem dat hij niet net kon doen als de anderen, die vloekten, de vissen 'rotbeest' noemden als ze hun uit de handen glipten en er zelfs op trapten als ze vielen. Hij bewonderde die jongens en had een hekel aan zijn eigen vrees en bezorgdheid, en mistroostig bedacht hij dat hij nooit zo zou zijn als de echte grote mensen.

De septemberzon klom stilaan hoger, stralend boven de damp-omfloerste vennen. Thijske's grijs-violette ogen, zijn vochtige blik, zijn tere huid en tengere lichaamsbouw gaven zijn gestalte iets vaags; hij bewoog zich, omhuld door een halo van ochtendnevel, die zich met hem verplaatste, en aan

zijn rossig-gouden haren parelde de dauw. De anderen liepen tegen hem op, ze lachten hem uit en ergerden zich aan zijn vreesachtige bewegingen. Lomme liet hem de moedervissen met een dik buikje, glanzend als goud en zilver en parelmoer, naar de kuil met water dragen.

'Toe maar, ik zie dat je er meer plezier in hebt ze in het water terug te gooien dan ze eruit te halen.'

'O, straks zal hij er net zo goed van eten als wij,' riep een van de jongens. 'Een tijd geleden heeft hij karper met ons gegeten en hij vond het wát lekker.'

'Zo, eet jij karper,' zei Lomme met een nijdige blik naar de jongen.

Maar omdat hij zich niet bij machte voelde het hem te beletten, daar hij de vader van de jongen dikwijls nodig had om de sluisdeuren te openen of te sluiten, zei hij niets meer, greep de lange stok met het net aan het eind en begon met het opscheppen van de vissen, die door de helpers naar de vaten werden overgebracht.

De jongen keerde zich met een ondeugende blik naar Thijske en beduidde hem door een gebaar, dat ze er nog meer zouden eten, vlak voor Lomme's neus. 'De vissen, die waren van iedereen, net zo goed als de hazen, de konijnen, de eenden in het riet en de vogels in de lucht. Enkel de kippen in de kippenhokken, dat was gevaarlijk om die te pakken, maar de eieren die ze verspreid in de heide leggen, in nesten van tien of twaalf stuks, die moesten ze daar zeker laten liggen...? En dan in de winter, dan waren de kippenhokken niet goed afgesloten en de boeren durfden zich niet eens te verroeren als ze 's nachts het gekakel hoorden van hun kippen die werden weggehaald...'

'We zullen er nog heel wat eten,' mompelde hij, zich naar Thijske overbuigend.

Lomme had een grote platte mand vol vis aan de vrouw gegeven. Tegen twaalf uur ging iedereen naar de hut. De vis

lag te sissen in de reuzel; een grote schaal met gebakken vis stond op de tafel. De vrouw, onhandig en met een vuurrode kleur, ging door met bakken. De mannen gingen bij gebrek aan stoelen op de grond zitten, met hun boterhammen op een stuk grof bruin papier tussen hun benen, en in hun vingers een vis, waar ze zomaar hun tanden in zetten. Een meisje gaf de koppen met bier rond, waar haar vader op trakteerde. 'De glazen zijn in de winkel gebleven,' verontschuldigde hij zich. 'Op jullie gezondheid...'

En ze schransten en maakten gekheid, en hielden vuile en schuine verhalen; en ze boerden om te tonen dat het lekker gesmaakt had en veegden hun mond af met hun handen... Buiten komend snoten ze hun neus met hun vingers en gingen weer aan het werk.

Terwijl ze aten was de joodse handelaar uit Antwerpen aangekomen, om de gehele vangst ter plaatse te kopen. Men had hem aangeboden deel te nemen aan de maaltijd, maar hij had alleen brood en boter aangenomen en had angstig gekeken of de reuzel niet in de buurt was, want hij had voor niets ter wereld iets willen eten dat in aanraking was geweest met het onreine varken.

Ze gingen voort met het werk en met het vullen van de vaten, die per handkar naar de vrachtauto werden gereden; hierop was een zinken reservoir gemonteerd waarin de vis werd overgestort, zodat ze nog levend in Antwerpen zou aankomen.

Thijske had een klein gouden visje gevonden en een grote vis met snorren, 'die hij meer dan een jaar in een visglas goed zou kunnen houden,' had Lomme hem gezegd. Hij deed ze in een kannetje vol water. Met zijn kannetje in de hand, doodmoe maar gelukkig, keerde hij die avond met de mannen naar zijn huis in het heideland terug, na de jongens beloofd te hebben dat hij nog eens gauw karper met ze zou komen eten.

Neurke wilde gaan trouwen, al was hij nog steeds 'Suzette'. In zijn kracht van wellustige jonge stier wilde hij zich niets ontzeggen in het leven. Trouwen, dat betekende een vrouw in zijn bed en een meid tot zijn dienst. Het betekende bovendien weggaan uit zijn vaders huis, waar hij een hekel had aan alles, om te beginnen aan die stotteraar van een Thijske die praatte tegen de kippen en de hanen, en waar hij zijn loon moest afgeven aan Meleke die ermee deed wat ze wou en niet goed voor hem zorgde.

Hij was stinkend gierig en hebzuchtig en hield een deel van zijn loon achter. Hij had geld gewonnen met kegelen, hij had ook geld gewonnen met kaarten, maar door vals te spelen, en zo had hij een aardig sommetje bij elkaar gekregen.

Toen hij zijn vader van zijn plan op de hoogte bracht, dacht die even na en zei toen: 'Dan moet je nu je loon maar zelf houden om je in te richten.'

De uitverkorene was een dochter van kleine boeren zoals hij; een lomp schepsel, dik, matblond, slonzig, dat zich alleen 's zondags een beetje waste om naar de mis te gaan. Ze was erop gebrand te trouwen, vooral om zich volgens de mode te kunnen kleden, wat haar vader haar tot nu toe belette.

De jongelui hadden graag een moderne bruiloft gewild: ze hadden vers vlees bij de slager in het dorp willen kopen, en de kookster laten komen die in de streek was teruggekeerd na de dood van de mensen waar ze gediend had, en die als geen ander een maaltijd voor je kookte voor een paar franken. Maar de vader van de bruid had daar niet van willen horen. 'Nu de oorlog voorbij is gaan we weer leven zoals vroeger en houden we ons weer aan de oude gebruiken...' Zijn dochter zou trouwen zoals hij getrouwd was, en zijn

ouders en grootouders vóór hem. Ze zouden hammen koken in de kookketel voor de koeien, en rijstetaarten met perenmoes bakken; er zou volop koffie te drinken zijn; in de schuur zouden planken op schragen gelegd worden met eromheen stoelen en banken om op te zitten.

Ook Constine, als oude boer van het heideland, wilde dat liever zo. Hij had een afschuw van al die nieuwe manieren waar de jongelui mee aankwamen en die hem uit zijn doen brachten. 'Ze bidden niet meer tot God zoals vroeger, alsof het niet meer dezelfde God is die zij, de echte heidebewoners, altijd hadden aangebeden in ontzag en boetvaardigheid...'

Hij liet grote kannen melk brengen voor de taarten. Meleke en een paar zusjes gingen het deeg helpen kneden, er het vruchtenmoes met kaneel over uit te spreiden, de taarten met eiwit te glazuren, ze in de oven te schuiven en ze later, als ze uit de oven kwamen, goudgeel en met de heerlijke geur van vers gebak, nog warm uit te leggen op de bedden om af te koelen. Er werd ook een ovenvol verse broden gebakken, waarvan verscheidene wit melkbrood; en andere met krenten, rozijnen, sukade en eieren, iets zeldzaams dat men zich alleen bij bruiloften veroorloofde.

Bella was een dozijn peperkoeken komen bakken waarvan het water je in de mond kwam.

Op de avond voor het huwelijk hadden Neurke, Thijske en twee vrienden tot laat in de nacht hammen in plakken gesneden, terwijl de vrouwen het brood sneden, beboterden en er de plakken ham op legden. Er werden ook een aantal borden klaargemaakt met boterhammen waarvan de korstjes waren afgesneden voor de mensen met slechte tanden, maar ook uit een soort kieskeurigheid die mode geworden was.

Er waren stapels boterhammen; ze zouden in de kelder vers gehouden worden. Er zouden er meer dan genoeg zijn

voor iedereen, voor alle leden van de twee families, die heinde en ver verspreid woonden op de heide en in de gehuchten, en die drie dagen lang zouden komen feesten, zoals dat gewoonte was geweest sedert 'eeuwen'...

Neurke had met grote moeite gedaan gekregen dat hij niet naar Scherpenheuvel hoefde voor een bedevaart, die men pleegt te doen op de dag van het kerkelijk huwelijk, om veel kinderen te krijgen. Hij grinnikte dat hij er ook zonder dat zeker wel genoeg zou krijgen...

Zijn gierigheid en zijn verflauwde gelovigheid verzetten zich tegen dat geldelijke offer. Om wille van het geld werden ze dus vrijgesteld van dit gebruik: de feestelijkheden zouden nu dezelfde dag een aanvang nemen.

Om mee te beginnen had het bruidspaar twee kamers gehuurd bij buren. Neurke kocht de onontbeerlijke meubels en keukengerei; de bruid behoefde alleen haar kleren mee te brengen. Een oud gebruik wil dat de jonge meisjes die met de aanstaande echtelieden bevriend zijn, de taak op zich nemen het huis schoon te maken, de meubels te plaatsen, de kasten in te ruimen, en ook het bed te bestrooien met jeukpoeder en onder het bed een belletje vast te maken dat begint te rinkelen wanneer de jonggehuwden overgaan tot hartstochtelijkheden.

Een paar dagen voor het huwelijk werd het paard van een buurman voor de wagen gespannen; het kreeg bloemen aan zijn oogkleppen; een aantal kameraden met een bloem op hun pet, de meisjes met een klein tuiltje bloemen op hun blouse, gingen de spulletjes halen om ze hun plaats te geven in de nieuwe woning. Als Neurke of zijn bruid een koe, kippen, konijnen, een schaap of een geit had gekregen, zouden ze die feestelijk en vrolijk in de nieuwe woning gebracht hebben.

Enkele dagen voor de bruiloft liet het bruidspaar een mis opdragen voor de overleden ouders of grootouders; de hele familie was hier plechtig bij aanwezig.

Het burgerlijk huwelijk vond plaats op de dag voor het kerkelijk huwelijk. Er wordt geen enkele betekenis gehecht aan het burgerlijk huwelijk en men meent dat zonder het kerkelijk huwelijk de kinderen onwettig zijn en van alle rechten verstoken.

's Morgens gingen ze communie doen, daarna terug naar huis om zich te kleden. Neurke, koortsachtig nerveus, werd door Thijske geholpen bij zijn toilet: de andere broers waren door hun werk als boerenknechts te onbehouwen voor die delicate taak; gezeten op het bed keken ze gelukzalig toe. Thijske, die zelf heel zenuwachtig was, draaide om Neurke heen, hielp hem met het dichtrijgen van zijn schoenen met lakpunten, het vastmaken van zijn boord, het knopen van zijn witte das, het aandoen van zijn zwarte pak, en borstelde hem ten slotte nog even af voor het groenige spiegeltje, dat op een stoel gezet was... Ah! de witzijden halsdoek volgens de laatste mode, los omgedaan zodat de uiteinden achteloos aan weerszijden van de borst hingen... En nu de zachte vilten hoed... Dan, met de zwarte glacéhandschoenen in de hand, en een beetje bleek, ging Neurke op weg naar het huis van zijn aanstaande vrouw.

Constine, Meleke, de broers en de zusjes, allen in hun nieuwe of zondagse kleren liepen met hem mee.

Om zijn familie in het nieuw te kunnen steken had Constine kloekmoedig het geld gebruikt van de verkoop van een koe, waar hij nog een andere voor in de plaats had en die hij nu stellig ook niet meer zou krijgen. Maar wat zouden de mensen gezegd hebben wanneer ze op de bruiloft van zijn zoon waren komen aanzetten als havelozen? Alleen Thijske en twee van de andere broers hadden hun nieuwe kleren zelf betaald, maar hij, Constine, had alle meisjes in het pak moeten steken. Zoals bij alle boeren van het heideland hingen zij allemaal thuis rond, zonder te proberen zich nuttig te maken of ergens hun kostje te gaan verdienen.

Bij de bruid thuis verkeerde iedereen in een soortgelijke opwinding. Tineke had, geholpen door haar moeder en haar zuster, de ene onderrok over de andere aangetrokken, er zorg voor dragend dat de kant en de borduursels onder haar japon uitkwamen. Met haar plompe figuur en al die kleren onder haar japon van zwarte charmeuse, met witte kant aan de kraag en een snoer van koperen balletjes om de hals, witte kousen en lakschoenen met buitensporig hoge hakken, een zwarte hoed met een wit lint eromheen laag in de nek en over de ogen getrokken, aldus, omvangrijk en onhandig, verscheen ze opgetogen op de bruiloft als een porseleinen pop.

Toen een van haar vriendinnnen haar vroeg waarom ze zoveel onderrokken had aangetrokken, dacht ze dat het jaloezie was en antwoordde: 'Er zijn er genoeg die er nog meer zouden aantrekken als ze ze hadden...'

Het troepje begaf zich op weg naar het dorp.

Toen ze uit de kerk kwamen werden ze opgewacht door alle jongelui van het heideland; dezen sloten zich bij hen aan en de tocht langs de kroegen begon.

Zoals gebruikelijk trakteerde de bruidegom de bruiloftsstoet in alle kroegen die ze tegenkwamen op weg van de kerk naar het huis van de ouders van de bruid. Wie dat niet of zuinig doet, wordt voor 'beest' uitgemaakt, wat in hun idee gierig betekent. De vrouwen lieten zich de mengsels inschenken die na de oorlog in plaats van de likeuren waren gekomen. Daar de bruid, die te aangedaan was, nauwelijks iets dronk, ledigde haar moeder haar glaasjes. Na enkele rondjes moest ze naar buiten omdat ze misselijk was. De bruid vond het toen wel zo verstandig een sigaar te nemen voor Neurke.

Bij thuiskomst was iedereen aangeschoten. Maar er wachtte hun een goed feestmaal. Ze stortten zich in de schuur rond de geïmproviseerde tafels en vielen aan op de

boterhammen met ham, waarvan grote stapels op de tafels stonden en die rijkelijk werden besproeid met extra fijne koffie. En de dubbelzinnige grappen en toespelingen op de komende nacht waren niet van de lucht; maar een beetje in bedekte termen met het oog op de kinderen, die er met open mond bijzaten... Toen ze zoveel gegeten hadden dat ze hun kleren moesten losmaken, en enige vrouwen en kinderen er ziek van waren, gingen de ouderen een ommetje maken door de boomgaard. De jongelui bleven aan tafel. De jonggehuwden verdwenen herhaaldelijk naar boven naar het kleine kamertje, terwijl iedereen elkaar knipoogjes gaf.

Thijske was, voordat hij zich met het toilet van zijn broer ging bezighouden, naar de vennen gehold met een stuk zeep en een handdoek bij zich. Hij had er een hele tijd rondgesparteld, met handen en voeten op het water slaande, en was fris als een hoentje weer thuisgekomen. Toen hij, na Neurke te hebben geholpen, zijn hemelsblauwe overhemd met oranje das, zijn bruine pak en schoenen had aangetrokken en een bruin vilten hoed opgezet, leek hij gegroeid. Hij had iets over zich dat niets gemeen had met de rest van de bruiloftsgasten; de anderen noemden hem lachend 'de baron', maar iedereen ergerde zich aan zijn vuurrode haren, die zodra hij zijn hoed afnam in een grote golvende kuif overeind gingen staan boven zijn voorhoofd. Een oude vrouw zei tegen een andere: 'Het lijkt wel of hij de vlammen van de hel op zijn hoofd heeft...'

Hij lachte, hij was welbespraakt. Hij stond op en begon sprongen te maken. Een jong meisje kwam naar hem toe, legde haar handen op zijn schouders en samen draaiden ze rond. Thijske nam andere meisjes bij de hand en voerde heel de jeugdige troep met zich mee naar de boomgaard in een dolle slingerdans. De meisjes vergaten de kleur van zijn haren; en in tegenstelling tot zijn gewone gebaar om ze plat te strijken, maakte hij ze nu expres in de war in een uitda-

gend zelfbewustzijn. En hij lachte zijn tanden van dartele jonge hond bloot. En zijn ogen als vochtige viooltjes schitterden, en zijn kristalheldere stem flitste op in scherpe modulaties, waarvan hij zelf niet vermoedde dat hij ze in zijn keel had. Iedereen keek verbluft naar hem.

'Ik zal voor jullie allemaal paleizen bouwen: die worden zo hoog dat we een bezoek in de hemel kunnen brengen, maar als je daar geen ham hebt en koffie, en geen kippen en hanen, dan ga ik terug naar de aarde!'

De moeder van de bruid legde haar hand over zijn mond en zei dat hij godslasterlijke taal uitsloeg. Neurke keek naar hem met een van afgunst vertrokken gezicht.

'Hij heeft zijn kleren vast gekocht van het geld dat hij heeft gestolen op de eieren... De ham, die betalen wij,' fluisterde hij zijn vrouw in het oor, 'want alles wat je vader betaalt komt in het vervolg uit onze zak...'

En hij volgde zijn broer met vijandige blikken...

'Hij is zestien... Binnenkort zal hij de mijn in moeten nu ze mijn loon niet meer krijgen in het huishouden... Trouwens, ik heb niet meer het gevoel bij ze te horen; integendeel, ik hou minder van ze dan van wie ook – ik zal alleen goed opletten dat ze mijn aandeel er niet doorjagen...'

En met een lelijk lachje volgde hij Thijske in zijn sprongen van jonge bok wiens horens beginnen door te komen.

Ze gingen de straatweg op en de jongelui liepen een *kromvlaai.* De bruid vat post op de weg. Dan moeten van een afstand van ongeveer honderd meter alle jongemannen hard naar haar toe hollen. Degeen die het eerst bij haar is krijgt vijf of tien franken naar gelang van de middelen van de bruidegom; het bedrag wordt gezamenlijk verdronken. De tweede krijgt een taart van half rijst half perenmoes; de winnaar prikt de taart op zijn stok, die hij over zijn schouder legt, en de hele bruiloftsstoet komt ervan happen en eet hem de taart van zijn rug. Iedereen raakt besmeurd, maar daar wordt niet zo nauw op gekeken...

's Avonds tegen tien uur bracht de hele troep het bruidspaar zingend naar hun nieuwe woning. Thijske had aan elke arm een meisje en hij zoende beurtelings naar links en naar rechts.

De jeugd wilde de jonggehuwden niet hun huis binnen laten gaan, de een trok de bruid naar zich toe, de ander de bruidegom. Eindelijk, terwijl er allerlei schuine opmerkingen werden gemaakt, lukte het hun zich los te rukken en naar binnen te komen door snel de deur achter zich te sluiten. Toen verspreidden de jongelui zich, maar bleven als jonge wolven aangetrokken door een lokaas om het huis zwerven onder het brullen van obsceniteiten, verwachtend het belletje te zullen horen. Maar de bruidegom haalde het eraf en de bruid legde andere lakens op het bed, om zich niet de hele nacht te hoeven krabben.

Thijske ging met zijn familie over de heide terug naar huis. Hij groette de maan en zei hem dat het erg aardig van hem was om hun in die warme nacht bij te lichten, en dat hij een toren wilde bouwen om hem goeiendag te komen zeggen, omdat hij zo'n goedige ronde kop had.

Thuis nam Meleke de wijk naar de stal, en met haar armen omhoog en haar gezicht tegen de muur geleund snikte ze: 'Nooit, nooit zou er zo'n dag komen voor haar, die een kind had gehad en waar niemand van haar stand meer iets van wou weten...'

De koeien draaiden hun kop naar haar om en deden *Rrhnnn, rrhnnnn;* een paar kippen zetten hun veren op.

★

Op zondag gingen de jonge gezinnen naar de mosselkermis bij de dikke Nette: dat waren kleine boeren, die zoals alle heidebewoners te veel kinderen tot hun last hadden. De vrouw, genotzuchtig, een lolmaakster en hebzuchtig als een

roofdier, had haar tussen de berken verscholen hut, met hun akkergrond eromheen waar haar man zich het hele jaar afbeulde, gemetamorfoseerd tot een café 'met kegelbaan en dancing' waar alle jonge vrouwen uit de omgeving naar toe kwamen zodra iemand er een accordeon, een fluit of wat voor muziekje ook liet klinken. Ze kwamen direct, buiten adem, met hun baby's in een sjaal gerold in hun armen; de mannen kwamen erachteraan.

O, de dikke Nette had het middel gevonden om het dansen niet te hoeven onderbreken na het maal van mosselen, die ze flink hadden gezouten om de dorst op te wekken... Berre, haar lummel van een echtgenoot, was naar ze zei niets waard voor de zaak. Hij zat alles met open mond aan te kijken, zonder een vin te verroeren. Zijn vrouw had vreemde meisjes moeten aannemen om haar te helpen de klanten van mosselen en flesjes bier te voorzien... Hij? Welnu, hij zou op de baby's passen. De jonge moeders konden niet dansen met hun baby's in hun armen. Ze brachten ze bij hem met de fles of de 'mop', in het kleine zijkamertje. En hij sloofde zich uit: hij haalde kussens van boven, legde een ervan op een kist met een baby erop; dáár lag een andere baby, op een opgevouwen deken die hij op een bank legde; hier nog eentje, op een peluw midden op de tafel. En hij liep van de ene naar de andere om de fles te geven, de 'mop' in een mondje te steken, ze op te nemen en op en neer te laten dansen, tegen ze te praten en zachtjes *la, la, la* te zingen met zijn schorre stem. Wanneer er eentje te erg huilde, riep hij de moeder eventjes, die als ze het kind toevallig zoogde, haar kleren losmaakte en het kleintje liet drinken; maar ze gaf het gauw weer aan Berre in handen om voort te gaan met dansen, in onhandige gewrongen houdingen.

Tussen de dansen gingen de mannen flink in de tocht op de trap zitten om het zweet van hun voorhoofd te wissen.

En Berre, met zijn grote handen die nooit iets anders dan

de kruiwagen hadden gehanteerd, was opnieuw druk in de weer voor de baby's. Hij deed er één een vuile luier af en deed hem een schone om; hij legde een natgeplast kussen te drogen. Als ze allemaal stil waren vatte hij post op de drempel van het kleine kamertje en volgde de dansers met zijn onbestemde blik, totdat een van de kleintjes schreeuwde en zijn zorgen nodig had. En al die tijd vergaarde de dikke Nette franken en franken...

Tegen een of twee uur in de morgen was het opbreken geblazen; ieder nam haar eigen baby weer op en de paren gingen naar huis, vaak met onvaste tred. Maar de vrouwen voelden nergens berouw over: ze hadden zich kostelijk geamuseerd. En wat was het toch gemakkelijk het kind niet zelf te voeden: een fles, een 'mop' en je kon je hart ophalen...

★

In die hete augustusdagen wist Thijske niet waar hij het moest zoeken. De vliegen, de muggen, de horzels en de wespen hadden bezit genomen van het erf waar hij bezig was de stalmest te vervoeren.

Zijn kippen hadden beschutting tegen de zon gezocht onder de struiken, in de vette aarde. De broedhen had zich daar lekkertjes geïnstalleerd, met haar vleugels uitgespreid over haar kuikens, die bijna even groot waren als zijzelf. Meleke en haar zusjes waren aan het harrewarren, terwijl ze een plank met vers geknede broden erop van het huis naar de oven droegen. Ze veegden het zweet van hun voorhoofd met de rug van hun hand en trokken aan hun rokken die tegen hun benen plakten. Thijske, gehinderd door zijn grove kleren en tureluurs gemaakt door de insekten, liet zijn werk in de steek en holde weg om een duik te nemen in het dichtstbijzijnde ven. Uit het water komend trok hij alleen

zijn broek aan en ging op zijn rug liggen in het hoge bloeiende heidekruid. Zijn leden, die nog een kinderlijke rankheid bezaten, blonken in de zon, blank als verse melk. Zijn borst, waarop zich enkele gouden haartjes vertoonden, ging in snel ritme op en neer: zijn neusvleugels trilden gulzig om de zoele windzucht in te zuigen die zijn vurige haardos even oplichtte. Met de handen achter het hoofd keek hij naar de hemel door de spleetjes van zijn oogleden, waardoorheen zijn grijs-violette ogen de enige wolk volgden die langzaam langs de diepblauwe lucht voortdreef. De wolk kwam naar hem toe, als een berg van dons; en nu zag hij daarin verschijnen, aanvankelijk als achter een sluier, een grijze massa, waarin zich openingen aftekenden die kerkportalen en puntige vensters werden; en op de voorgrond verhieven zich twee torens, één heel, heel hoog... eindigend in een spitse punt die door het blauw van de hemel heen prikte... en de andere laag, alsof hij halverwege afgesneden was... Hij opende zijn ogen en aanschouwde de Notre-Dame van Antwerpen, die hij op een briefkaart had gezien.

De kerk was daar op de wolk overgeplant, en hij, Thijske, was er met honderden arbeiders bezig de andere toren hoger op te trekken, die toren die half-af was. De mannen brachten de steenblokken op hun plaats, andere streken de metselspecie uit. Hijzelf liep rond de steigers en liet het schietlood zakken om te zien of de lijn wel recht was. Zijn huid gloeide, zijn ogen brandden, maar hij had voor niets ter wereld willen bewegen... Eindelijk bouwde hij een kerk, en de mooiste van het land. En de mensen zouden zeggen: 'Thijske heeft de tweede toren afgebouwd... Zie maar, hij is even mooi als de andere...'

De heide om hem heen rook schroeierig, hij had een gevoel van verbranding op zijn buik, maar hij verroerde zich niet. Hij zag zich daarboven werken aan de toren van de kerk, die op de wolk rustte in de blakend blauwe lucht. Er

sprongen vonken af die door de ruimte schoten en hem brandden. Hij hijgde en het hokte in zijn keel, van voldoening over zijn eindelijk verwezenlijkte aspiraties. Hij bouwde! Hij bouwde...!

Een wesp was hem genaderd, ze moest verborgen gezeten hebben in zijn kleren die dicht bij hem in de hei lagen. Ze vloog om zijn hoofd, om zijn borst... Maar nee, hij zou niet bewegen... Trouwens, *kon* hij bewegen? Hij werkte daarboven aan de grijze toren, die net als de andere in het blauw van de hemel begon te prikken.

De wesp zoemde en ging op zijn buik zitten, daar waar de zon hem brandde. Ze stak hem fel. Met een kreet schoot hij overeind... Daarboven stortte alles ineen. Hij strekte zijn beide armen naar de hemel uit en zag alles verdwijnen. Toen draaide hij zich op zijn buik en met zijn gezicht in de bloeiende heide snikte hij wanhopig.

★

Thijske was nu dus zestien jaar. Hij had niet veel geleerd in de korte tijd die hij op school had doorgebracht, waar hij maar bij tussenpozen naar toe was geweest. Om echt te leren moest hij zijn schriften nemen, zich afzonderen en zich rekenschap geven van waar het over ging. Dan leerde hij zo dat hij het nooit meer vergat: dan wist hij het eens en voor al... Maar op school, die technische gegevens, die je met z'n allen tegelijk moest begrijpen, met allerlei geroezemoes om je heen, terwijl de zon je naar buiten riep of de sneeuw zijn dons tegen de ruiten joeg! Dan was hij tot niets meer in staat... En in hun krotwoning, waar ze allemaal door elkaar liepen, elkaar duwden, krakeelden, waar Meleke telkens iets te schreeuwen of te commanderen had! Het lawaai alleen al verlamde hem... En de luchtjes! De stal kwam uit in het huis via een deur die altijd openstond; de kinderen hurkten daar

neer. De kookketel voor de koeien stond vol met het drabbige water van een armeluiswas; daarnaast een tobbe vuil water met een laag afval op de bodem en vuilnis dat op de oppervlakte dreef. De pijp van zijn vader, de misselijk-makende lucht van tien lichamen die nooit gewassen werden; om licht te geven niets dan een klein ruitje, op twee meter hoogte in de muur gemetseld, dat de kamer in een constante schemering liet... Daarbij de afschuw die de boer heeft van elke opening die frisse lucht in zijn huis kan laten binnendringen... Dat alles verlamde hem, belette de ontwikkeling van zijn vermogens.

Dikwijls was hij 's morgens niet in staat naar beneden te komen van de vliering, waar hij met de andere kinderen sliep. Constine moest hem dan naar beneden dragen – groenig bleek, met krachteloze ledematen. Hij zette hem dan buiten, waar Thijske bijkwam uit de toestand van verstikking waarin die uitwasemingen hem hadden gebracht. Op zulke dagen, en het waren er vele, was er geen sprake van naar school gaan...

Hij had die marteling moeten doorstaan sinds hij op de wereld was, en nooit hadden hij of de anderen zich afgevraagd waar al hun kwalen vandaan kwamen. Thijske, vanaf zijn geboorte teer, fijn van lichaam en van geest, had dubbel geleden. In zijn vochtige grijs-violette ogen lag een angstige vraag, die scheen te zeggen: 'Houd van me; ik houd al van u...' Een blik van antipathie naar zijn haren ging dwars door hem heen als een zweepslag.

Toch werd zijn lichaam met het aanbreken van de puberteit krachtiger; stotteren deed hij alleen nog maar bij sterke emotie. Maar zijn kristalheldere stem had die mooie klank enkel nog als hij alleen was en in zichzelf praatte of in zijn verbeelding paleizen bouwde zoals hij er gezien had onderweg naar bedevaartplaatsen, of wanneer hij, op de grond zittend tussen zijn hanen en kippen, die uit zijn handen

kwamen eten en op zijn hoofd en schouders kwamen zitten, wat tegen ze babbelde... Anders had hij iets schichtigs, met een steelse blik achter zich alsof hij een klap verwachtte, een doffe stem en een wazige gestalte die stil wegsloop.

Zijn zestien jaren kwelden hem nog niet. Hij speelde zowel met de meisjes als met de jongens en liet ook veel kleineren dan hijzelf aan zijn spel meedoen. Noch de koe die hij naar de stier leidde, noch de schapen die door de ram werden besprongen hadden hem iets doen begrijpen... Hij sloeg dat gade met het oog op het resultaat en zei: 'Ze wordt drachtig' of 'niet drachtig', al naar gelang het mannelijk dier de sprong gedaan had. In dat heideland, waar alles trager verloopt door onwetendheid en een verborgen lijden, zijn vele mannen nog maagd bij hun trouwen.

Thijske bouwde geen huisjes meer van kaarten of van houten blokjes, maar als hij eieren had afgeleverd in een villa, veranderde en vergrootte hij die, verbreedde de gang, verplaatste de schoorstenen, liet de deuren zo of zo opengaan... Thuis had hij de trog van het varken vernieuwd en met hulp van Neurke een schuur gebouwd: dat waren de beste ogenblikken van zijn leven geweest. Bouwen! Bouwen! Wat een vreugde...!

Neurke vertelde hem over de mijngangen, waar men onophoudelijk aan het werk was met stutten en waar altijd gegraven werd, steeds dieper, steeds dieper!

'We zullen op 't eind nog in de hel terechtkomen,' voegde hij er een beetje angstig aan toe.

Thijske overpeinsde dat alles. Aangezien hij nu zestien was zou hij zich misschien kunnen opgeven om te werken bij degenen die de mijngangen bouwden... Een van zijn andere broers kon dan wel voor de kippen zorgen... Met de achturige werkdag zou hij het misschien ook nog wel zelf kunnen doen... Vader zou het wel goedvinden vanwege het hoge loon... Er moest op de een of andere manier iets in

de plaats komen van wat Neurke vroeger had ingebracht...

'Ik zal erover praten met de man waar ik lang onder gewerkt heb,' zei Neurke.

Tegelijk onderdrukte hij een lelijk lachje.

Constine stemde erin toe dat Thijske in de mijn ging werken.

Op een morgen ging hij, over al zijn leden bevend, met Neurke in de kooi mee naar beneden, tot onder in de schacht. Neurke bracht hem naar een man, tegen wie hij zei: 'Dit is mijn broer.'

De man hief zijn lamp naar Thijske's gezicht.

'Aha!' zei hij.

Hij legde zijn hand op Thijske's nek, liet die toen langs zijn ruggegraat glijden tot onder aan de lendenen.

'Aha!' herhaalde hij.

Door Thijske voer een nooit eerder gevoelde beroering, en volgzaam liep hij achter de man aan...

Ik wilde een man van hem maken

Hij was vier jaar toen ik hem ging halen. Het was een afschuwelijk armoekind: kromme benen, een opgezette buik, een pafferig gezicht, een druipneus en looporen, een gore gelaatskleur.

Het gaf niet, ik nam hem toch: het lachje om zijn mond was erg lief; lichtende ogen die me aandachtig opnamen, een stemmetje helder en klankvol als een klokkenspel. 's Avonds in de trein viel hij in slaap en poepte in zijn broek: zijn eerste broek, die ik voor hem had gekocht; ik moest hem in het bad stoppen voor ik hem in bed legde.

Als hij at likte hij steeds zijn lippen af en vroeg me: 'Is dat allemaal voor mij, tante?'

Hij liet zich met innig genot baden. Wat speelgoed betreft was hij niet moeilijk: hij had nooit zoiets bezeten en het lelijkste lor uit de bazar deed hem juichen. Ik maakte een uitzet van onder- en bovenkleren voor hem, en het was zijn grootste plezier om, wanneer ik ze hem aanpaste, voor de spiegel te gaan staan en zichzelf in die nieuwe gedaante te bekijken.

Zijn arme ingewanden konden de verandering van voedsel, of liever, konden het voedsel slecht verdragen: hij had zo weinig te eten gehad. O, armoede geeft een mens alle mogelijke ellendige ongemakken...! Het duurde lang eer zijn neus genas, zijn bolle buikje werd maar langzaam dunner en zijn benen werden pas rechter toen hij gaandeweg sterker werd en zijn pafferigheid kwijtraakte.

Na een paar maanden was het een verrukkelijk kereltje geworden: lang, tenger, een aardige ranke rug, en zijdeachtig, golvend, mooi blond haar in plaats van de vroegere vuile, gelige stugge warpruik vol luizen. Geen gezwollen loopneus meer, maar een neusje met trillende neusvleugels; en een heerlijke, van geluk stralende oogopslag in plaats van de onrustige blik, die je zo'n pijn doet bij kinderen. Hij was ook uitermate gevoelig: zag hij kinderen in lompen, dan meende hij dat het zijn broertjes en zusjes waren, en als het tot hem doorgedrongen was dat zij het niet waren, gaf hij hun de paar stuivers die ik hem gewoonlijk, gelijk met zijn zakdoek, in zijn zak stopte.

'Zo'n neus, ts, ts, ts, dat is onmenselijk.'

Hij had die woorden gehoord van mijn vriend, die ze gebruikte in de betekenis van onrechtvaardig of erg pijnlijk.

Een keer zag hij op de hoek van een straat een klein meisje, dat stond te huilen voor een banketbakkerswinkel.

'Dat Catootje heeft honger, tante.'

Catootje was de naam van zijn kleine zusje.

En hij stormde de winkel in, nam een grote krentenkoek van de toonbank en holde naar buiten, in zijn eigen taal tegen de banketbakker roepend: 'Tante zal het betalen, tante zal het betalen! – Hier Catootje, huil maar niet meer,' zei hij, terwijl hij het kleine meisje heel voorzichtig een kusje op haar mond gaf.

★

Nu hij gelukkig was, had hij vooral een lach die je hart verwarmde: een lach die door het huis weerklonk als een klokje dat geluk kondigde, als een echo van blijdschap en vertrouwen.

Later... in welke richting zou ik hem sturen? Dokter, advocaat, ingenieur...? Hij houdt van alles wat mechanisch is, maar hij houdt ook van bloemen, van dieren, en hij dwingt me stil te staan om naar de draaiorgels te luisteren. Als hij een kunstenaar is, zal ik hem zijn gang laten gaan, maar vóór alles wil ik dat hij degelijk onderwijs krijgt en dat hij zowel muziek als grammatica leert. Er ontgaat mij zoveel moois in de muziek omdat ik er niet mee op de hoogte ben en niet genoeg geleerd heb. Ik heb zo vele, vele gewaarwordingen waar ik geen naam aan kan geven ten gevolge van die lacune, en ik wil mijn vreugden en mijn verdriet graag bewust beleven. O, ik bedoel niet het dorre, schoolmeesterachtige onderwijs: je weet wel, dat andere, dat je innerlijk verruimt en je de schoonheid van zo'n wolk doet beseffen. Het lijkt me toe dat de natuur ons als embryo's heeft gemaakt en dat de cultuur zorgt voor onze verdere afwerking. Ik heb de schoonheid van de jachtgodin Diana, in het Louvre, haar gespierde kracht en het elan van haar lenige lichaam pas begrepen toen ik iets wist van de mythologie en het verhaal kende van haar leven in de bossen aan het hoofd van haar zestig nimfen. Vóór die tijd vond ik haar een mooi wild meisje.

★

Zo'n klein kereltje neemt precies al je tijd in beslag: maar wat is het een mooi boek! zo heb ik er nooit een gelezen, en mijn leven is nu louter verwachting. Zo peinsde ik toen ik zag hoe gelukkig hij bij mij was.

★

Een brief van zijn moeder, om geld te vragen.

'Hij heeft alles en de anderen niets!'

In plaats van blij te zijn dat althans één van haar kinderen aan de ellende ontsnapt was! Enfin, ik stuurde geld. Maar sinds de jongen bij ons was had ik zelf te weinig: de moeder van mijn vriend gaf ons geen cent méér, ze zei zelfs tegen haar zoon: 'Alles zal naar dat kind gaan; ze zal van hém houden en jij mag er voor spek en bonen bij zitten.'

Ook die zorg er nog bij: dat vrekkige oude mens, dat jaloers is op de liefde van haar zoon, zal het kind gebruiken om verwijdering te brengen tussen mij en de enige man die ik meen te kunnen liefhebben in dit land, mijn enige vriend...

Zo was mijn geluk, dat jonge leven onbelemmerd naast mij te zien ontluiken, vermengd met de vrees dat ze hem weer van me af zouden nemen, en met de bezorgdheid dat deze genegenheid een schaduw zou kunnen werpen op mijn liefde.

★

Ik was met Jantje naar een oude vriendin gegaan. Er kwam daar een Franse dame met een jongetje van Jantje's leeftijd. De twee kinderen liepen snel op elkaar toe. De kleine Fransman was donker van huid, had kortgeknipt haar, een matte oogopslag en dikke zwarte wenkbrauwen. Hij ging parmantig voor Jantje staan en zei: 'Ik ben een Fransman.'

Jantje gaf geen antwoord, hij liep met geheven hoofd voor de ander heen en weer, met ogen die vroegen: 'Nou, en?' Toen zei hij: 'Ik heb vanmorgen twee uur gewerkt om de kachelpijpen goed te leggen.'

'Ha, dat is niet mis!' riep mijn oude vriendin.

Ik was ook trots: de een bracht een hoedanigheid naar voren waar hij niets aan kon doen, en de ander zijn werk.

Jantje had er dit achter elkaar uitgebracht, zonder te haperen. Hij had die woorden onthouden: 's morgens was hij helemaal zwart van de zolder naar beneden gekomen; mijn vriend had hem gevraagd: 'Wat heb je uitgevoerd dat je zo zwart bent?' en het ventje had hem met gebaren en met Hollandse en Franse woorden uitgelegd dat hij wel twee uur had gewerkt om de kachelpijpen goed te leggen.

'Nu, zeg dan eens: «Ik heb twee uur gewerkt om de kachelpijpen goed te leggen.»'

Hij had het herhaald en onthouden.

De kinderen zeiden niets meer tegen elkaar; in hun ontgoocheling waren ze elk naar hun eigen tante gegaan en vandaar sloegen ze elkaar gade. Ik ben nooit beter in de gelegenheid geweest om het verschil te beseffen tussen ijdelheid en fierheid.

★

Ja, welke kant zal hij uitgaan en in welke richting moeten we hem sturen? Socioloog – dat was de droom van mijn vriend geweest – wetenschapsman, of een man van de daad? Met de dag ontpopte hij zich verder: er was niets meer van de vormeloze larve van zes maanden geleden; wat zal hij mooi en goed worden als hij zo doorgaat! En ik snelde op hem toe om hem te zoenen. Hij was al gewend aan die regen van kussen die onverwachts op hem neerdaalde: hij kuste terug of schudde ongeduldig zijn hoofd.

'Tante, ik kan niets doen als je me aldoor stoort.'

Alweer woorden van zijn oom. Hij noemde hem nu 'oom'. Hij luistert naar hem bepaald beter dan naar mij: nu heeft mijn vriend ook een bijzonder doordringende stem en een uiterst overredende toon van spreken.

O, wat ben ik op het ogenblik gelukkig wat het kind en mezelf betreft! Heel dat verleden van afschuwelijke armoe-

de is dood; en dat we het nu zo goed hebben, daar mogen we van genieten: het is ons uit genegenheid gegeven.

Grote God, het oude mens! Dagelijks een waterdruppel op die liefde, op die welgezindheid, zou er op het laatst wel eens een gat in kunnen maken. Ach wat een angst, vooral nu, nu ik niet meer de enige ben die eronder te lijden zou hebben! Maar hij houdt zoveel van ons! Elke dag wanneer ik op mijn muiltjes vlug naar de deur loop om hem open te doen, met de kleine jongen achter me aan, stelt zijn blik me onmiddellijk gerust; altijd lacht hij me toe en zegt: 'Klik-klak, klik-klak!'

Dat klik-klak kent hij zo goed dat hij het speciale geluid van mijn verschillende muiltjes weet te onderscheiden.

'Je hebt nieuwe muiltjes aan,' of 'de groen fluwelen' of 'die met de rode voering'.

Sedert de kleine jongen er is, vergeet hij mij wel eens en heeft er vaak plezier in zich achter mij te verstoppen en met een zware stem te zeggen: 'Wie gaat er straks met die ondeugende jongen naar het bos?'

Ei ei – zijn moeder zou het wel eens mis kunnen hebben: als ik het nu eens was die er liefde bij inschoot ten voordele van het kind? Maar nee, ik wil hem behouden, mijn geliefde, geheel en al. Och kom, we zijn alle drie sterk genoeg om niet jaloers op elkaar te worden.

★

Op een dag had ik hem een nieuwe baret opgezet omdat hij zou gaan wandelen met zijn oom. Toen deze binnenkwam posteerde het kereltje zich vóór hem, met zijn baret op één oor, en vroeg: 'Vind je ik mij mooi?'

Een andere keer, toen we buiten waren, gooiden ze spelenderwijs een oude pop naar elkaar toe, en op een gegeven moment gooide mijn vriend de pop zo hoog dat ze in een

boom bleef hangen. Jantje bleef omhoog staan kijken. Ik geloof dat Eliza, toen hij Elia ten hemel zag stijgen, het niet met meer ontzetting heeft aangezien.

'Wat moeten we nu doen, wat moeten we nu doen? Vannacht zal ze het koud hebben,' riep hij.

★

'Jan, neem je slee, we gaan naar het park, daar maken ze standbeelden van sneeuw.'

'Standbeelden, tante?'

'Ja, het zijn mensen of dieren, net zoiets als de mooie dame zonder kleren die een schelp vasthoudt waar jij zo graag naar kijkt.'

'Maar het wordt immers water, tante.'

'Ja, het blijft natuurlijk niet, maar de mensen zullen een paar dagen het plezier hebben van ernaar te kijken, en een paar dagen, dat is een hele tijd voor plezier.'

Zodra we in het park waren raakte hij helemaal opgetogen bij het zien van die schitterende massa sneeuw; maar toen we bij een van de kruispunten kwamen, waar een aantal beeldhouwers, dik ingepakt en blauw van de kou, sneeuw op hopen brachten en hun boetseergereedschap hanteerden, liep hij van de een naar de ander, bekeek alles, en bleef toen staan voor een werkstuk dat een jonge beeldhouwer bezig was te modelleren: het was een ezel met op zijn rug de Kerstman.

'Tante, dat is Sinterklaas. Hij zal me toch niks doen?'

'Nee hoor, je bent immers zoet geweest.'

'Mag ik die meneer helpen? Ik kan sneeuw halen met de slee.'

'Ik weet het niet, dat moet je die meneer vragen.'

En niets verlegen vroeg hij met een helder stemmetje: 'Ik helpen, meneer?'

De beeldhouwer keerde zich naar mij, nam ook mij nieuwsgierig op, groette me en zei tegen Jantje: 'Ja zeker, je mag me helpen, breng me maar sneeuw.'

Jan ging aan het werk en met zijn schopje vulde hij de slee. Ik hoefde niet bang te zijn dat *hij* last zou hebben van de kou, hij was koortsachtig in de weer, maar ik, hoe moest ik ertegen kunnen?

'Jan, meneer is je baas, doe wat hij je zegt: ik ga hard heen en weer lopen, anders bevries ik.'

'Ja tante, ik zal doen wat meneer zegt.'

Ik begon te lopen. En Jantje hoopte sneeuw op naast de beeldhouwer, die zo aardig was vooral *die* sneeuw te gebruiken. Hij sprak Nederlands tegen hem en vroeg hem wat hij ervan vond.

'Zal ik nog wat bijdoen bij de oren van de ezel of bij de staart?'

Jantje vond dat er niets bijmoest aan de staart en evenmin aan de oren, maar dat de rechterarm van de Kerstman er dadelijk bijgemaakt moest worden.

De beeldhouwer en ik vroegen tegelijk waarom er zo'n haast was bij die arm.

'Nou, met die arm strooit hij de snoepjes, hè tante?'

'Aha, zit het zo! Dan zal ik gauw die arm eraan maken,' lachte de beeldhouwer.

En hij bracht sneeuw aan rondom het geraamte van ijzerdraad. Tegen twaalf uur was het werkstuk in grote lijnen klaar.

'We moeten naar huis, Jantje.'

'Tante, hoe moet dat nu? Die meneer kan niet werken zonder mij.'

'Ja hoor, je moet terugkomen, ik heb nog meer sneeuw nodig.'

'Goed, we komen terug.'

We hadden amper de middagboterham op of hij wilde er weer naar toe.

En nu had de Kerstman aan zijn sneeuwen vuist een puntzakje met karamels hangen, met het opschrift: 'Voor Jantje, de flinke werkman.'

Jantje was niet erg verwonderd, maar trots.

'Tante, hij heeft gezien dat ik flink werkte en dat ik zijn arm voor de snoepjes eraan heb laten zetten, want in de andere arm heeft hij de staf.'

Tot het begon te schemeren was Jantje druk in de weer, de beeldhouwer werkte en het geheel werd voltooid.

Toen zei de beeldhouwer tegen Jantje: 'Morgen komen er deftige heren kijken welk werk het mooiste is. Probeer weer hier te komen, dan vertel ik ze dat jij me zo goed geholpen hebt. En het is waar, mevrouw,' zei hij, zich tot mij wendend, 'zijn enthousiasme heeft mij aangestoken en ik geloof dat ik er iets van in mijn werk heb kunnen leggen. Die kleine kerel zal niets koeltjes doen in het leven; en wat meer is, hij zal de anderen inspireren. Wat een geestdrift en wat een verrukkelijk kereltje!'

'Geef meneer een hand en zeg «tot morgen».'

We kwamen de volgende dag terug met André. Hij kende de jonge beeldhouwer.

De deftige heren kozen hem niet als beste, maar wij hadden een vriend gevonden.

★

Mijn zanglerares was gekomen om mij zangles te geven en had haar kleine jongen van drie jaar meegebracht.

'Ik dacht zo dat Pierre met Jantje in de tuin zou kunnen spelen zolang de les duurt.'

Jantje was in de wolken een kameraadje van zijn leeftijd te hebben om mee te spelen. Hij nam hem bij de hand, bracht hem naar de tuin en liet hem direct in zijn wagentje zitten, waar hij zichzelf voorspande, en trok hem voort langs de paden.

De kleine Pierre had de zweep gepakt en sloeg zo hard dat wij tussenbeide moesten komen.

'Tante, hij denkt dat ik een paard ben, maar je mag een paard ook niet hard slaan, hè?'

Toen Jantje geheel bezweet was, legde hij het jongetje in de hangmat en wiegde hem.

'Zachtjes,' zei hij, 'want als ik je hard schommel ga je spugen, net als ik eerst.'

De ander liet hem zijn gang gaan maar bood niet aan voor Jantje hetzelfde te doen.

Toen de les afgelopen was gingen we theedrinken.

'Tante, mag hij uit het mooie kopje drinken dat ik van oom heb gekregen?'

'Zeker kerel.'

De kleine jongen kwam met de opmerking dat zijn kopje kleiner was dan dat van Jantje.

'Maar je kunt hem twee keer chocola inschenken, tante.'

'Ja kerel.'

Mijn lerares nodigde Jantje uit om de volgende dag te komen spelen bij Pierre, die een mooi hobbelpaard had, voegde ze eraantoe.

We gingen erheen.

De kleine Pierre ging op zijn hobbelpaard zitten en hobbelde. Maar toen Jan erop wou klimmen, liet hij dat niet toe, zeggend: 'Het is mijn paard.'

Daarna nam hij zijn doos met houten huisjes, koetjes en boompjes en zette een dorp op; maar hij griste Jantje de dingen af zodra die hem wou helpen.

Mijn lerares schaamde zich. Toch leek haar kind op haar: hem ontbrak alleen het benul om zijn sterke egoïsme te verbergen.

Op het laatst kwam Jantje bedremmeld zijn toevlucht bij mij zoeken.

'Wat moet ik doen, tante?'

'Niets, kerel, we gaan naar huis en daar kun je met oom spelen: dan zal oom het paard zijn.'

'Maar ik sla hem niet, hè?'

'Nee.'

We kwamen thuis; mijn vriend wachtte ons op. Twee minuten later weergalmde de tuin van vrolijke kreten en gouden gelach.

'Hoor ze eens,' dacht ik, terwijl ik mijn oefeningen zong. 'Ze hebben elkaar nodig om zich te ontplooien, en ik bezit die twee verrukkelijke wezens, die van mij houden en die ik aanbid.'

★

Een andere keer bracht mijn zanglerares behalve haar zoontje een klein meisje mee.

Toen hij hoorde van hun komst was Jantje beneden in de keuken; stotterend van emotie kwam hij naar boven, en toen hij de hand van het kleine meisje pakte kwam het speeksel hem op de lippen.

Jantje bemoeide zich enkel met haar en kuste haar, met zijn armen om haar heen geslagen; hij trok haar zachtjes voort in zijn trekkar, waarbij hij zich ieder ogenblik omkeerde, en toen Pierre koetsier wou zijn en Jan met de zweep wou slaan, sprong het kleine meisje zo plotseling op dat ze uit de kar viel, die over haar heen reed. Jantje hielp haar overeind, onbeschrijfelijk geschrokken.

'Tante, ze is gebroken! Ze is vast gebroken!'

Bij het zien van zijn ontsteltenis was het kleine meisje meteen over de schrik heen, en op haar rode armpjes kloppend verklaarde ze dat ze niets mankeerde. Pierre had zich achter de rozestruiken verstopt.

We dronken thee, maar de emotie was voor Jantje zo groot geweest dat hij helemaal bleek zag en geen woord zei.

Op het moment van hun vertrek vroeg hij me of hij zijn pop aan het kleine meisje mocht geven.

'Omdat ze zich pijn gedaan heeft, tante.'

★

We waren naar Antwerpen gegaan. André en ik wilden genieten van het heerlijke licht van de Schelde en van de frisse zeewind, en ik wou Jantje graag de dierentuin laten zien. We gingen eerst naar de haven, waar door het licht en de golven van het opkomende tij alles in beweging kwam op de rivier. Het lawaai van de hijskranen en het gewoel op de kaden brachten ons ook in beweging en vulden onze harten met blijheid.

Jantje stelde ons duizend vragen, waarop we niet veel wisten te antwoorden, onbekend als we zelf waren met het raderwerk van dat intense leven dat zich voor onze ogen afspeelde. We konden alleen maar genieten van de schoonheid die ervan uitging en die ons in vervoering bracht.

Jantje, met zijn ontvankelijkheid voor indrukken, deelde instinctief in die gevoelens. Overigens begonnen het lawaai en de ontzettende drukte mij wel wat machtig te worden.

Jantje's grootste verbazing, na het werken van de mechanische hijskranen, gold een erg donker mulattinnetje van zijn leeftijd, dat aan de hand van haar zeer blonde moeder liep.

'Nee maar tante, zij heeft met de kachelpijpen gewerkt en haar moeder heeft haar niet gewassen.'

'Nee kerel, zij *is* zo: al stop je haar in het bad en was je haar met zeep, ze blijft zoals ze er nu uitziet. Ga haar maar een hand geven, dan zul je het zien.'

Hij drukte zich tegen mijn rok. Voor niets ter wereld zou hij het mulattinnetje aangeraakt hebben.

We gingen koffiedrinken en daarna naar de dierentuin.

Er ontging hem niets. Bij de kraanvogel uit Senegal: 'Zie je, tante, hij doet zijn kop opzij om beter die mier te kunnen zien die bij zijn tenen loopt. Waarom zitten zijn ogen opzij?'

'Dat weet ik niet.'

De kraanvogel begon te trompetteren.

'Kijk eens, tante, opzij van zijn kop: die kale plekjes gaan op en neer terwijl hij roept.'

'En wat zeg je wel van die toef dunne gouden sprieten achter op zijn kop?' vroeg André hem.

'Jij noemt dat een aigrètte, hè tante?'

'Ja, maar ze mag deze niet kopen: hij zit vast aan zijn kop.'

'O tante, tante! Daar heb je andere vogels die voor elkaar op en neer dansen.'

En hij liep naar een kooi, waar inderdaad vogels die op struisvogels leken, met hun vleugels klappend tegenover elkaar stonden te dansen, en passen uitvoerden het hele hok rond.

Voor de chimpansee, die zijn eigen urine dronk, zag ik hem huiveren. Maar voor het kleine langstaartaapje, dat hem met een grijns te kennen gaf dat hij een snoepje wou hebben, maakte hij zijn zakje leeg.

Verbazend veel plezier had hij om het gestoei van de zeeleeuwen in hun bassin en hij begreep niet dat de twee aalscholvers, die op de kant stonden, niet met ze wilden spelen en ze maar lieten schreeuwen van verveling.

'Ik zou best met ze willen spelen, tante.'

'Dan zou je moeten kunnen zwemmen.'

'O, ik kan wel zwemmen.'

'Heb je het geleerd?'

'Nee, maar vader gaat soms zwemmen.'

'Omdat hij het geleerd heeft. Een kalf en een varken kunnen zwemmen zonder het geleerd te hebben, maar een mens moet alles leren, zelfs om goed te zijn.'

'Heb jij dat geleerd, tante, om goed te zijn?'

'Ja, door het leven. Als het leven je slecht maakt, dan heb je je hart niet op de rechte plaats.'

'Tante?'

'Later, lieverd, als je groot bent: je moet nog een heleboel nachtjes slapen eer je dat kunt begrijpen.'

'Begrijp jij het, tante?'

'Ja kerel, een beetje al te goed, maar ze hebben mij volgestopt met ellende, zoals anderen worden volgestopt met roomsoezen, en ik ben rijp geworden vóór mijn tijd.'

André trok met een ironisch gezicht aan zijn snor, en zei: 'Hé jij, als je soms denkt dat hij je begrijpt...'

'Dat weet ik best: ik heb het ook meer tegen mezelf.'

'Scheelt er wat aan?'

'Ik ben moe: er zijn te veel harde geluiden in deze stad; alles maakt lawaai.'

'Ze praten lelijk, hè tante?'

'Nou en of!'

'O, daar zijn de roofdieren. Kijk Jan.'

En hij keek.

'Wat lopen ze voor de tralies heen en weer! Waarom laten ze ze niet in de tuin lopen, tante?'

'Maar dan zouden ze ons opeten!'

'Zijn ze stout, tante?'

'Nee, net zo min als wij. Wij eten alle dieren op. 'Omdat we hun hersenen opeten met witte saus zijn we niet...'

'Toch ben je niet vrolijk vandaag.'

Jantje keek me bezorgd aan. Hij pakte mijn hand, drukte zich dicht tegen me aan en ik moest een paar keer bukken om me te laten zoenen.

André sloeg zich tegen zijn voorhoofd.

'Ik ben erachter! Het komt door die drommen emigranten die je op de schepen hebt zien krioelen, dat heeft je in die stemming gebracht.'

'Ja, ik zag mezelf weer met mijn familie in een wagen geladen, van de ene stad naar de andere trekkend om te kijken of het brood daar misschien makkelijker te verdienen was.'

Agressief keerde ik me naar hem toe.

'Denk jij dat ze geen gevoel hebben?'

'Jawel, maar toch in verminderde mate, anders zouden ze de hele maatschappij ondersteboven gooien.'

'Je vergist je: zelfs toen ik klein was voelde ik alles, en mijn angst voor wat ons te wachten stond was niet te beschrijven.'

'En je hebt het over goedheid?'

'Dat is het enige!'

'Je vergist je, *self-defence*, de drang tot zelfverdediging zal alles doen. Kom laten we gaan theedrinken.'

De thee en de rust van de tuin brachten me weer tot mezelf.

'Kom nu eens mee.'

En ik bracht ze naar een hoek van de tuin, waar een geheel opgetuigde olifant op klanten wachtte.

'Jan, we zetten jou boven op de olifant en dan maak je een ritje de tuin rond.'

De oppasser hees hem op de zitplaats, en daar ging het!

Jantje was zo verbluft dat hij eerst niets zei, maar hij keek omlaag, waar hij ons zag, daarna omhoog, naar de toppen van de bomen, en hij begon te juichen.

'Tante, tante! Ik kan over alles heen kijken. Wil je een tak?'

En in het voorbijgaan trok hij een acaciabloesem af, die hij me toewierp.

'Tante, ik zie alle dieren in hun hokken, maar ze kijken niet naar mij. Tante, als jij en oom ook olifanten namen, dan konden ze ons naar Brussel terugbrengen.'

'Nee kerel, dat gaat niet.'

Hij was eventjes duizelig toen hij weer op de grond stond. Wij haastten ons naar de trein. Hij zat nauwelijks of hij sliep al. Hij at geen avondeten, hij was doodmoe. Ik legde hem in bed: hij sloot zijn ogen en droomde stellig van de olifant en van de dansende kraanvogels. En ik, ik was bang dat ik van de emigranten zou dromen.

★

Ik hoorde het kleine katje klaaglijk piepen en ik zag door het raam hoe Jantje het diertje oppakte, het op het grasveld neerlegde en er languit bovenop ging liggen, het daarna weer opnam, het heen en weer schudde en de hele bewerking opnieuw begon.

'Maar Jantje, wat doe je? Je plaagt hem en hij zal stikken.'

Hij keek me aan met open mond.

'Kom nou toch! Jij bent minstens vijftig keer zo groot als dat kleine katje. Wanneer nu eens een beest zo groot als de eetkamer jou in zijn poten nam, je heen en weer schudde en boven op je ging liggen, wat zou er dan met jou gebeuren?'

'O tante, dan zou ik stikken.'

'Nou, en wat doe jij? Voel eens, hij heeft botjes zo fijn als graten. Als jij ze tenminste nog niet hebt kapotgedrukt!'

'Maar een kat, is dat net als ik, tante?'

'Ja zeker: als jij hem mishandelt schreeuwt hij, hij voelt pijn en gaat dood, en dat zou erg jammer zijn van zo'n lief diertje, hij lijkt wel van oranje pluche gemaakt; en dan, hij heeft gevoel, hij vergeet het niet. Weet je, jij hebt maar een paar beter ontwikkelde vermogens dan hij, maar een hond heeft bijvoorbeeld beter ontwikkelde vermogens dan jij: zijn reuk, zijn gehoor, en zeker is hij trouwer dan wij. En dat katje, kijk eens als hij springt, wat een soepelheid: jij kunt als je springt nauwelijks twee voet van de grond komen. En

vind je niet dat hij mooier is dan wij? Kijk eens naar zijn gouden vacht.'

'Maar tante, jij hebt net zulk mooi haar als hij.'

'Vind je?'

'Ja tante, ja tante.'

En hij keek vol overtuiging naar mijn haren, waar juist de zon op scheen.

'Kom hier, dan krijg je een pakkerd.'

'Zou ik Pierre kunnen laten stikken als ik boven op hem ging liggen?'

'Zeker wel, maar dat verdient hij niet: als hij stout is moet zijn moeder hem maar straf geven.'

'Maar dat doet ze niet, tante, ze laat hem stout zijn.'

'Luister eens, je zult het kleine katje geen pijn meer doen, hè? Denk eraan hoe jij het zou vinden als het grote beest waar ik je van verteld heb eens net zo met jou deed. Als je zulke dingen doet, durf ik je niet meer alleen te laten, dan zal ik op je moeten letten zoals op Pierre.'

'Zoals op Pierre!' herhaalde hij.

Vanaf dat moment ging hij heel zacht en voorzichtig met het katje om, en vaak zei hij: 'Voel hem eens, hij heeft botjes als graten.'

'Wij zijn toch niet goed,' dacht ik, 'ons primaire gebaar is kwaad doen; het goede, dat moeten we leren.'

Wanneer ik probeer hem iets duidelijk te maken, kan ik niet altijd de uitdrukkingen vinden die hij kan vatten: zo bijvoorbeeld 'ontwikkelde vermogens'... Hoe zou je dat moeten zeggen zodat hij het kan begrijpen? Ik kan het niet verzinnen... Ik zal het André vragen, hij zal het wel weten.

★

Jantje was in de tuin aan het zandtaartjes bakken; ik zat wat te dromen. Ik was begonnen Darwin te lezen...

'De behoefte doet het orgaan ontstaan.' Heus...? 't Is mogelijk... Kijk naar de vrouwen van de Hottentotten: stellig is de noodzaak een plek te hebben om lasten te dragen debet aan een dergelijke ontwikkeling van hun... derrière! Levaillant vertelt erover in de verhalen over zijn reizen naar de Kaap, in de achttiende eeuw.

Wat moesten ze bij hun migraties al niet meedragen op dat lichaamsdeel, terwijl de man in de omtrek rondzwierf, jaagde voor voedsel en lanterfantte voor zijn plezier! Eén of twee kinderen, kleren, gereedschappen, mondkost. Dan laadden zij op, dubbelgevouwen, en het plateau verbreedde zich en vervulde zijn functies naar de behoeften...

Het is zeker ook uit noodzaak dat er bij de mieren en de bijen een derde sekse is ontstaan, of een 'sekse zonder sekse'? Wat zouden zij aan moeten met een sekse, die werkdiertjes die altijd aan de arbeid zijn...? Bij de mens heeft de behoefte aan een 'sekseloze', die alleen maar deugde voor het zware werk, zich wel doen gevoelen; zijn plaats was zeker duidelijk aangegeven, want het is akelig een teer schepsel zoals die stratemaker voor mijn deur, met magere armen en lange fijngevormde handen, van de vroege ochtend tot de late avond met stenen te zien sjouwen, terwijl mevrouw P.. mijn buurvrouw, die geschapen lijkt om een handkar met mosselen te duwen, door haar raam met minachting naar hem kijkt. Ja, een categorie speciaal voor het werk leek onontbeerlijk, maar niemand wilde ertoe behoren... O nee! Ik evenmin! Werkezel voor mijn part, maar 'geslachtloos' te zijn, niet het vermogen te bezitten om lief te hebben of liefde in te boezemen... oeh!! Niemand heeft daartoe willen behoren, en daarom heeft natuurlijk de behoefte niet het orgaan doen ontstaan.

Mijn vriend kwam binnen; ik had hem niet horen aanbellen, Jantje was de deur gaan opendoen, en het binnenkomen van die twee deed me met een schok overeind springen.

'Zat je jezelf een verhaaltje te vertellen?'

'Nee... ja,' zei ik ontwijkend.

Zelfs hij had geen toegang tot mijn diepste gedachten. Bovendien had hij niet dat stadium van onwetendheid doorgemaakt waar ik me in bevond en waar nog maar net het licht begon te gloren. Hij wist niet wat een schaduw dat werpt op de meer begaafden en hoe de ziel zich maar langzaam vrijmaakt, zo ze niet geheel en al bedolven raakt.

Zij gingen naar de tuin; ik ging voort met mijn gedroom: 'Gelukkig dat André niet de theorie aanhangt dat het instinct en de natuur alles verhelpen en dat met die twee elementen de kennis vanzelf tot je komt. De natuur... Wanneer zijn we in een natuurlijke toestand...? Mij dunkt dat onze aarde haar evolutie is begonnen toen ze zich van de zon losmaakte en dat ze vanaf dat moment de volgende dag niet meer was wat ze de dag tevoren was geweest, en dat alles wat op de aarde is gaan groeien 's avonds niet meer was zoals 's morgens; dat een aap die zich met takken toedekte om warm te blijven al erg geciviliseerd was, en een wilde Hottentot die zijn vrouw aan een blanke aanbood om een bepaald voorwerp te verkrijgen, eveneens. Ik zie niet wat dat is, de natuurlijke toestand...'

André liet Jantje in de hangmat schommelen. De juichende stem van het kind deed me opstaan om met hen mee te gaan spelen.

★

'Zet je hoed op, dan gaan we naar het Bos.'

In het bos deden we het spelletje van elkaar onder de dorre bladeren te begraven: ze hadden mij helemaal bedolven, behalve mijn hoofd. Jantje wou naast mij begraven worden.

Mijn vriend ging voor ons staan lachen met zijn mooie

guitige lach en begon op en neer te lopen, toen liep hij een heel eind weg en ging ons bang maken door te zeggen dat hij ons daar de hele nacht zou laten liggen... en wat ik wel leek onder die bladeren, met mijn vlechten en mijn blauwe mutsje... En maar proesten van het lachen en tegen ons zeggen dat we hem deden denken aan *Hoffmann's Vertellingen*...

Van die tochten kwamen we thuis helemaal boordevol geluk. Alles gaat voorbij, alles breekt, maar niet alles verliest zijn glans. Die goddelijke uren...!

★

Jantje, in een schone blauwe boezelaar en met zijn kuif in een krul overeind op zijn hoofd, zat in de tuin aan zijn kleine tafeltje vol speelgoed, maar hij speelde niet. Ik zag hem vanaf mijn chaise-longue: hij peinsde, peinsde. Waaraan mag hij wel met zoveel ernst denken? Ik wachtte me wel het hem te vragen, hem af te leiden.

Denk maar, lieverd, denk maar na. Wat er op dit ogenblik wordt uitgewerkt in de smeltkroes van je kinderbrein zal misschien over twintig, dertig jaar te voorschijn komen in een subliem denkbeeld dat de wereld zal verlichten. Ik zal je in de gelegenheid stellen jezelf te begrijpen: over twee jaar zul je leermeesters hebben, en als er iets in jouw hoofdje zit, zal het aan den dag gebracht worden en niet worden verstikt onder onwetendheid, en je fijne ziel, je tedere, kostbare zieltje zal groot te voorschijn komen uit zijn amorfe staat, en je geest en je ziel zullen bewerkt worden als edelstenen, waarvan alle facetten hun schittering uitstralen. Wat is hij ernstig! Hij is pas vier en een half; er schuilt iets achter die ernst en dat brede voorhoofd. O, als het van mij afhangt...!

Zijn twee kleine vuisten liggen gesloten op het tafeltje; hij maakt van tijd tot tijd een instemmende beweging met zijn hoofd. Nu glimlacht hij. Wat heeft hij voor visioen? Hij ziet

niets meer om hem heen, het katje niet, de vogels niet en de rozen niet waar hij zoveel van houdt. Zouden zijn dagdromen lijken op de dromen in zijn slaap? Zou hij zijn kamer vol bloemen zien? Nee, hij is te ernstig. Maar die glimlach? O wat houd ik van hem, dat kleine blok dat wel een beetje zwaar is, met zijn fijne ziel, zijn blije stem, zijn ziende blik. Denk, kleine man, denk!

★

We waren voor een week naar de Kempen gegaan.

Ik zat met Jantje aan de rand van een dennenbos. Ik was moe, en Jantje was niet op dreef. Maar ineens klaarde zijn gezichtje op en holde hij naar een kleine jongen die kwam aanlopen, duwend achter een kruiwagen met daarin een zak en een klein broertje.

Ik herkende twee van de kinderen van een boer bij wie we wel eens melk gingen drinken; ze hadden Jantje al een keer hun konijnen laten zien. Ze waren huiveringwekkend smerig, zoals gebruikelijk is in de Kempen, waar een heidense vroomheid de plaats inneemt van al het andere: lopende neuzen en oren, hoofd en lichaam krioelend van het ongedierte; maar het waren twee verrukkelijke kereltjes.

'Ha, Mileke en Leo! Waar gaan jullie naar toe?'

'Denneknep* rapen om de kachel aan te maken.'

'Tante, mag ik met ze mee?'

'Ja, we zullen allemaal samen gaan. Mileke, mag Jantje de kruiwagen duwen?'

'Maar dat is zwaar: Leo zit erin.'

'Dan gaat Leo mij een handje geven en als een grote jongen met mij meelopen. Jan, doe ook wat, Emile kan niet alles doen.'

* Denneappels

Dadelijk pakte hij de kruiwagen, en daar ging het!

In het dennenbos begonnen Mileke en Leo, met de zak tussen hen in, die met denneappels vol te stoppen.

'Tante, ik heb geen zak.'

'Nee, maar je hebt je hoed; doe ze daar maar in, en als hij vol is ga je hem legen in de zak.'

Wat weerde hij zich!

Trouwens, hij vat niets luchtig op; de gewoonste dingen doet hij met aandacht: dat zal uitmuntend zijn als hij later studeert.

Hij kwam aanlopen met zijn volle hoed.

'Het zijn er dertig, tante.'

'Heb je ze geteld?'

Sedert hij bij me was, telden we elke dag tot honderd; en sinds ongeveer een maand vergiste hij zich niet meer. Ik telde ze over met hem: het klopte precies.

'Helemaal goed, je bent een grote jongen; ga ze nu maar in de zak doen.'

Hij stortte ze erin over.

'Zie je, Mileke, het zijn er dertig, je zak zal gauw vol wezen.'

'Mileke, Leo! Kom eens hier, hier heb je een snoepje.'

Toen Jan zijn laatste hoed in de zak had geleegd, zei hij: 'Emile is groot, ik vind hem erg aardig, weet je, tante, hij is net als ik en niet zoals Pierre. Zijn neus is onmenselijk, maar hij heeft ook geen zakdoek. We houden allebei van werken. Hij zegt dat hij deze week op school alle goede punten heeft gekregen. Mag ik ook al gauw naar school, tante?'

'Ja, maar nog niet meteen.'

'Ik ben net als hij, hè tante?'

'Je bedoelt dat je hem begrijpt? Ja lieverd, je bent nu nog net als hij, maar als je groot bent zul je anders zijn.'

'Waarom tante? Is hij niet goed?'

'O zeker, heel goed, maar jij wordt anders omdat ik je

was, en omdat je meer zult leren dan hij. Maar je moet altijd van de Mileke's en de Leo's houden: dat zijn je echte broertjes die jou nodig zullen hebben.

'En Pierre, tante, moet ik daar ook van houden als ik groot ben?'

'Dat zou je niet kunnen: trouwens, hij zal je niet nodig hebben.'

'Ah!'

Dat 'ah!' betekende: 'Des te beter, ik heb een hekel aan hem.' Jan duwde de kruiwagen een heel eind; daarna Mileke. Ten slotte zette ik Leo boven op de zak en kruide het geheel tot bij hun huis, waar hun moeder, het kleine vrouwtje, ons een glas melk aanbood.

★

Wij waren bij het kleine vrouwtje binnengegaan om melk te drinken. Mileke maakte zich meester van Jantje en troonde hem mee naar de stal, om hem de vaarzen te laten zien en ook een klein kalfje dat die nacht geboren was.

'Tante, er zijn drie kleine koetjes die al horens beginnen te krijgen, en een heel kleintje dat nog geen horens heeft en dat op Mileke z'n vingers zuigt. En Mileke heeft ook een doos met beestjes die *zij* maken, weet jij wat dat zijn, tante?'

'Ja kerel.'

'Hij zal er mij een geven in een ander doosje dat ik mee mag nemen, en het beestje zal zij maken. Ga jij er dan een japon van maken, tante?'

Mileke keek naar Jantje, stomverbaasd, omdat hij niet kon begrijpen dat die al deze dingen niet kende, al die wonderen, die hem van de ochtend tot de avond en 's nachts in zijn dromen verrukten. En de kleine jongen in lompen had medelijden met het kind dat voor hem de rijkdom vertegenwoordigde en die dat alles niet had.

'Ik kan je ook onze duiven laten zien en vogelnestjes met eitjes erin.'

En hij nam hem mee. Ik ging weer naar het kleine vrouwtje. De oudste zoon, die frater was bij de Doctrine Chrétienne, was juist met vakantie thuisgekomen. Verlegen in tegenwoordigheid van die vreemde dame ging hij zitten, met de hoed op zijn hoofd. Jantje kwam binnenstormen.

'Tante! Ik heb een nestje gezien met hele kleine vogeltjes, en de moeder wou ons bijten. En hier heb je een nestje met eitjes.'

Hij zette het nestje op mijn knieën.

'O Jan, je moet dat nestje terugbrengen: de kleine vogeltjes kunnen zo niet geboren worden, als de moeder niet op de eitjes kan gaan zitten om ze uit te broeden. Ga dat nestje terugbrengen.'

'Maar tante!'

'Kerel, ze zullen doodgaan, de eitjes moeten de warmte van de moeder hebben om uit te komen. Ga maar, lieverd, maar geef eerst meneer een hand.'

Toen pas zag hij de frater. Maar in plaats van naar hem toe te lopen drukte hij zich tegen mij aan.

'Kom Jantje, geef meneer een hand.'

'Maar tante, dat is geen meneer: hij heeft een jurk aan.'

Het fratertje lachte, maar kreeg een kleur tot achter zijn oren. Het lukte mij niet Jantje te overreden.

Hij herhaalde steeds: 'Het is geen meneer, hij heeft een jurk aan, en het is geen mevrouw, want hij heeft zich geschoren.'

Om te ontkomen aan de antipathie die de frater hem inboezemde, nam hij het nestje weer op en ging ervandoor, zeggende: 'Ik ga het terugbrengen.'

'Het zou moeilijk zijn dat karakter te temmen,' zei het fratertje tegen mij, 'maar als ik hem in mijn klas had zou het toch gauw gebeurd zijn.'

Jantje kwam niet terug. Mileke kwam zijn hoofd om de hoek van de half openstaande deur steken, keek naar zijn grote broer en trok het snel weer terug.

Ik ging naar de deur; Jantje wilde niet weer binnenkomen, hij was bang voor de man in de jurk. Ik riep tot ziens tegen het kleine vrouwtje en haar zoon, en Jantje, met in zijn ene hand het doosje met de zijderups geklemd, klampte zich met de andere aan mijn hand vast.

'Tante, hij komt toch niet bij ons, die meneer met die jurk aan?'

★

Jantje en ik kwamen rood en bezweet, uitgeput door de hitte en de droogte, terug van een wandeling over de hei. Dikke wolken pakten zich samen. Hoera! Regen!

Ofschoon de druppels zo groot als theeschoteltjes op de straatstenen vielen, waren ze daar meteen in verdwenen, als op de bovenplaat van een brandend fornuis. Toen barstte het onweer los, maar niet hevig, en de regen werd sneller, viel recht naar beneden zodat hij diep indrong, en er verspreidde zich een verrukkelijke geur van schroeilucht en doorweekte aarde en drinkend gewas.

En de regen viel en viel en viel, als een vreugde, als een weelde van geluk en welbehagen alom, en alles ruiste en droop, en de regen spatte en stroomde, verzadigde de grond met water en liep in een brede beek langs de straatweg en de straten van het dorp. Langzaam liepen wij voort onder die zegening.

Midden in de regen zaten Leo en Mileke de beek in te dammen om een meer te maken, ze ploeterden zo hard dat hun billetjes door de spleet van hun gescheurde broekjes kwamen kijken.

'Het regent, medam,' riepen ze me toe.

'Het regent, medam,' riep hun moeder.

'Ja, het regent het zegent,' zong ik.

De koeien loeiden.

'Ze ruiken de regen,' zei het kleine vrouwtje, 'ze zouden graag naar buiten willen.'

Gretig ademden wij en zogen de vochtige lucht in, verlicht, verkwikt en weer monter gestemd.

Jantje huppelde voor mij uit, met alleen een schort en een paar touwschoentjes aan.

'Tante, mag ik me nat maken?'

'Jawel kerel.'

Hij holde weg om onder de overstromende dakgoten te gaan staan. Toen keek hij schuins naar mij, menend dat ik hem niet zag, en ging één voet in de beek steken. Maar toen hij Mileke en Leo zag, die met hun schop aan hun meer bezig waren, werd zijn blik smekend.

'O tante!'

'Ga er maar heen, kerel.'

Mileke gaf hem edelmoedig zijn schop en ging voor zichzelf een andere halen. Ik ging binnen bij het kleine vrouwtje en ging voor het raam zitten om naar hun spel te kijken.

Leo vond het niet goed dat Jantje aan hun meer kwam. Toen maakte Jantje, iets vóór het meer, een bergje van aarde, waar hij op sloeg en dat hij met zijn kleine handen stevig aandrukte. Hij holde er een doorgang in uit, zodat het water door dit aquaduct in het meer van de anderen liep. En dat gaf een verbazing en een vreugde! Ze gingen Maria halen, het kleine vrouwtje. Jan riep mij door het raam, en we moesten hun werk bewonderen. Ik bewonderde het werkelijk. Het meer van de twee kleine jongens was diep en groot en mooi ovaal, en het aquaduct van Jantje was heel goed gemaakt en beantwoordde aan zijn doel. Maar waar had hij dat vandaan, hoe kwam hij aan die kennis?

'Jan, waar heb je geleerd dat zo mooi te maken?'

O tante, als bij mijn moeder de kelder vol water stond, namen we de steen van het riool eraf, en als het water bijna allemaal weggelopen was, maakten we een bergje van het zand dat in een emmer was, daar maakten we een opening in en dan veegden we daar doorheen met een borsteltje het water in het riool.'

Opeens zag ik hem naakt onder een vest van zijn vader, gezwollen en blauwig, op de grond zitten, met vuile billen, zo maar op de vochtige vloer, verdiept in dat spelletje met zijn broertjes en zusjes. Hij was zo verstijfd dat hij niet kon opstaan, als op de dag toen ik hem daarginds was gaan halen.

Ik voel nóg hoe ik een gebaar maakte om dat vreselijke visioen te verjagen.

'Laten we nu maar naar huis gaan, Jantje, we zijn doornat; ik zal je in het bad stoppen.'

★

Ik had Jantje thuisgelaten bij Gretchen. Hij hield veel van Gretchen. Ze vertelde hem dat het waar zij woonde, in Luxemburg, 's avonds tot tien uur licht was en dat de kinderen dan niet voor die tijd naar bed hoefden; dat er onder aan de berg 'ein Bach' stroomde met forellen erin, die ze vingen met een net, die ze bakten in de koekepan en die gegeten werden met aardappels in de schil.

'Waar mijn moeder woont, in Amsterdam, daar is ook een heleboel vis, maar die worden op straat verkocht door mannen en vrouwen die roepen: *Bot, bot bot!*'

Ik had hem dus bij haar achtergelaten en was uitgegaan om boodschappen te doen.

Toen ik terugkwam stond André voor de deur met zijn hond, een Mechelse herder die hij had meegenomen van ons buitenhuis. Hij kon de hond in de stad niet houden omdat

zijn moeder een hekel had aan dieren en er steeds over sprak ze een prik met blauwzuur in hun neus te geven om ze af te maken. Maar hij had hem nu meegebracht om Jantje te verrassen.

'Bel niet aan, ik zal de deur openmaken: hij zal komen aanlopen en ziet ineens de hond.'

Inderdaad kwam hij aanhollen zodra hij de sleutel in het slot hoorde en bleef ineens staan toen hij de hond zag.

'Nou Jan, wat zeg je daarvan?'

Jan zei niets, toen kwam hij dichterbij en wilde de hond aaien, maar het dier gromde, het was geen kinderen gewend.

André streelde de hond, beduidde hem dat hij vriendelijk moest zijn, nam Jantje's hand en streek er zachtjes mee over het dier.

'Ga hem maar een klontje suiker geven.'

Het duurde nog even voor hij gepaaid was. Maar de oude hond was intelligent en aanhalig, en toen Jantje hem bij het avondeten restjes vlees en een groot bot gaf, was het al gauw in orde: het verbond was gesloten en ze speelden samen in de tuin. Maar zodra zijn meester de tuin verliet, volgde de hond hem op de hielen.

Hoe dan ook, het waren voor Jantje acht dagen van genot, met Ko in de tuin, Ko naast hem als hij at, Ko die achter de tram aan draafde als we naar het bos gingen, Ko die door het bos rende en over het gras rollebolde, maar vooral Ko die in de vijver sprong en ver, ver weg zwom om een stok te halen die André erin had gegooid, en daarna Ko die zich droogde door in de dorre bladeren te rollen, en die als een razende liep te blaffen.

Ach ja! acht dagen van genot, gevolgd door een groot verdriet omdat André de hond weer moest terugbrengen naar buiten, want zijn moeder kon beslist niet leven met dat akelige beest om zich heen.

★

Alweer een brief van de moeder van de jongen om geld te vragen. Ik moest weigeren. Per kerende post werd mij meegedeeld dat ik het kind moest teruggeven, dat zij niet kon wennen aan het idee dat hij alles had en de anderen niets.

Ik vocht nog zes maanden.

★

Wij waren op de lunch genodigd bij vrienden van André. Een van de zoons was soldaat. Toen hij de eetkamer binnenkwam ging Jan vierkant voor hem staan, sprakeloos. Hij bekeek hem aandachtig, stil van verbazing en ontzag.

'Wel Jan, wat zeg je ervan?'

'Tante, is het een echte?'

'Ja kerel, hij is niet van hout en niet van lood.'

'Mag ik tegen hem praten, tante?'

'Natuurlijk wel.'

De soldaat lachte gevleid; hij tilde het ventje op en gaf hem een zoen.

Jantje verliet hem niet meer: hij hechtte zich letterlijk aan hem vast.

We gingen uit. Op straat bleef hij naast hem en keek naar alle mensen om te zien of ze wel merkten dat hij met een soldaat liep en toen de soldaat op de kermis, waar we naar toe gegaan waren, op een houten paard klom en Jantje op een ander zette, hem een beetje in de rug vasthoudend, toen steeg zijn trots hem naar de wangen en zette ze in vuur en vlam. Hij zat kaarsrecht met geheven hoofd, zijn ogen schitterden. Ik moest een sabel voor hem kopen. Maar wat ging er in hem om toen we een manege binnengingen en de soldaat met hem op een echt paard klom en hem de teugels in handen gaf? Hij bleef als gehypnotiseerd zitten. Toen hij

eraf kwam, wankelde hij en stamelde: 'Ik wil soldaat worden, tante, ik wil soldaat worden.'

Toen we afscheid namen van onze vrienden, hield hij huilend de benen van de soldaat omklemd, en deze moest hem beloven de volgende dag bij ons te komen. Bevend wachtte Jantje op hem, opspringend bij elke bel.

De soldaat kwam niet, maar was zo fijngevoelig een aan Jantje geadresseerde brief te sturen, die ik hem voorlas. Hij stopte hem in zijn zak, zoals hij André altijd zag doen, en praatte tegen mij over niets anders dan over de soldaat en over soldaat worden.

Maar ik wilde niet dat dit enthousiasme zich in hem vastzette, en toen hij me vroeg wat soldaten deden, antwoordde ik hem dat het mannen waren die hun werk in de steek moesten laten, die allemaal samen in grote huizen moesten wonen ver van hun familie, en die moesten leren andere mannen aan te vallen en dood te maken die een eind verder weg wonen en vaak een andere taal spreken, en wel vooral om ze hun land af te nemen, of omdat ze harder werken en meer geld voor hun koopwaren krijgen dan zijzelf.

'Maar tante, dat zal ik niet doen.'

'Ze zullen je ertoe dwingen, onder voorwendsel dat je je vaderland moet verdedigen; maar in werkelijkheid is het vaderland de aanvaller, als het sterk genoeg is, en dan doen de mensen elkaar zoveel mogelijk kwaad met die sabels, en met grote machines die vuur spuwen en die uit elkaar springen zodat ze alles kapot maken; ze steken de steden en de huizen in brand, en maken zelfs de tantes en de Jantje's en de Gretchens dood. Kortom, de mensen worden verschrikkelijke boosdoeners.'

Hij hoorde me verbijsterd aan.

'Tante, tante, dat wil ik niet doen!'

'Nee, je moet die sabel maar weggooien.'

Toen aarzelde hij.

'Ja tante... maar laat me er eerst nog een beetje mee spelen.'

Dit was tot nu toe de sterkste indruk voor hem. Ik moet er het oog op houden... wat zou ik diep bedroefd zijn als hij generaal werd!

★

Ik heb zoveel herinneringen aan hem die me door de ziel snijden! In augustus, op Walcheren: ik had daar een boerderij als buitenhuis.

We hadden een nest rode angorakatjes; de moeder liet ze al buiten de mand komen, maar als ze te ver wegliepen, haalde ze ze zachtjes met haar poot terug. Ik had ze in de tuin onder de moerbeiboom gezet op een blauwe deken.

Jantje schommelde in de hangmat, die tussen twee bomen was vastgemaakt. Het was smoorheet.

'Jan,' zei ik tegen hem, 'ik heb wat in huis te doen; let jij goed op de kleine katjes, dat ze niet onder de braamstruiken kruipen: ze zouden zich prikken aan de dorens.'

'Wat is het warm, tante! Mag ik niet iets uittrekken?'

'Zeker wel, doe je blouse en je schoenen maar uit, houd enkel je hemd en je broekje aan.'

Ik ging naar binnen. Toen ik weer in de tuin kwam, lag Jantje helemaal naakt te slapen midden op de blauwe deken. De moederpoes sliep in zijn arm, de vijf kleintjes lagen verspreid op zijn lichaam, een op zijn borst, andere op zijn buik en tegen zijn dijen. De zon scheen fel op hen neer; alleen Jantje's hoofd werd beschaduwd door een tak van de moerbeiboom. Ik bleef op een afstand om ze niet wakker te maken en ik genoot van dat feest van geluk, dat daar als een schat uitgestald lag voor mijn ogen. Wat me het meest ontroerde, was het vertrouwen dat hij de moederpoes en de kleintjes had weten in te boezemen, die eigenzinnige en

weerbarstige diertjes; maar sedert mijn vermaning was hij zo handig en zachtzinnig met ze, dat hij dikwijls iets gedaan kreeg wat mij niet lukte. Hij werd wakker, maar zag mij niet direct. Hij keek naar de moederpoes, die in zijn arm lag te slapen, en probeerde de arm terug te trekken zonder haar wakker te maken; maar dat ging niet, ze werd wakker; hij tilde haar boven zich omhoog.

'Tjoetjoe, tjoetjoe, je moet je zoontjes laten drinken, want tante zegt dat het allemaal jongetjes zijn.'

Hij kwam overeind, nam alle kleine katjes op, vlijde de moederpoes op de deken neer en legde de kleintjes tegen haar buik.

Toen hij zich omdraaide zag hij mij achter de rozestruik. Met een sprong was hij bij me.

'Tante, tante! Je bent toch niet boos dat ik alles uitgetrokken heb?'

'Nee lieverd, het is verschrikkelijk warm, maar nu moet je weer iets van je kleren aantrekken.'

'Moet dat? Het is zo lekker zo, mag ik alsjeblieft zo blijven?'

'Hier in de tuin dan, want naakt door het dorp wandelen dat gaat niet.'

Hij wilde hollen. Het was te warm. Hij ging weer in de hangmat liggen, maar wist niet wat hij zou uitvoeren. Toen zag ik hoe hij zijn ogen gevestigd hield op een spleet in de schutting. Ik keek ook en zag door de spleet twee blinkende oogjes, die verschrikt naar Jantje keken.

'Dat is Maatje, Jantje. Wil je dat ik haar vraag in de tuin te komen spelen?'

'Ja tante, ja tante!'

Hij holde naar de schutting, maar het kleine meisje ging op de vlucht.

'Maatje, Maatje, kom spelen!'

Geen antwoord. Ik klom op een lage tak van de moerbei-

boom en boog me over de schutting. Maatje was een eindje weggelopen en stond met een vinger in de mond en een ontsteld gezichtje naar de spleet te kijken.

'Maatje, kom dan spelen met Jantje.'

'Nee, hij is onfatsoenlijk, hij is helemaal bloot.'

En ze vluchtte nog wat verder weg.

'Maatje, ik zal hem kleren aandoen en we gaan samen theedrinken met wafels erbij.'

Ze bleef staan.

'Als u hem aankleedt is hij niet onfatsoenlijk meer, en thee met wafels dat wil ik wel.'

'Kom maar binnen door het kleine poortje, ik ga hem kleren aantrekken.'

En Maatje, de kleine calviniste van zes jaar, kwam de tuin in, gekleed in haar vijf rokken, ondanks de hitte, haar nauwsluitende hoofdkapje en haar laag op de rug afhangende kanten muts. Maar ze bleef op een afstand tot ik Jantje zijn hemd en zijn broekje weer had aangetrokken. Toen kwam ze naderbij en gingen we theedrinken.

*

Jantje en ik wandelden door de weiden van Walcheren, tussen Domburg en Aagtekerke. En daar zagen we het gras vol staan met champignons: roze champignons, mals en smakelijk als verse gebakjes.

'Jan, we gaan thuis een emmer halen en er een hele vracht van plukken.'

Toen we de emmer hadden gingen we terug naar het weiland.

Jantje liep regelrecht naar de grote exemplaren, die wijd opengegaan waren als parasols.

'Nee Jan, je moet ze nemen die minder ver open zijn... als een half open paraplu.'

En we plukten.

Hij liep nerveus rond, met roze wangen en vochtig mondje, terwijl hij de champignons in een slip van zijn manteltje verzamelde en ze dan in de emmer bracht, en heel druk in de weer, op zijn kleine benen die nog een beetje krom waren, raakte hij helemaal opgewonden, want ik had hem verteld dat ik ze zou inmaken en dat hij van de winter de champignons zou eten die we nu plukten. Plotseling voelde ik als een zweepslag door heel mijn lichaam: 'Van de winter is hij niet meer bij me: hij zal geen champignons à la crème eten, hij zal zijn hoofd niet meer schudden en zeggen: «Wat lekker! Wat lekker!» als de echte kleine smulpaap die hij is; hij zal niet horen hoe André hem herinnert aan de wei met de mooie wit-zwarte koeien, waar we ze geplukt hebben.' En ik keek naar hem zoals hij daar rondhuppelde, de goede exemplaren kiezend en van tijd tot tijd veldbloemen plukkend, waar hij altijd een boeketje van maakte.

We kwamen thuis met de emmer vol.

'Jan, we gaan ze schoonmaken, maar ga eerst Maatje roepen, beloof haar een krentenboterham en geef haar een karamel.'

Jantje kwam terug met Maatje, en met z'n drieën, gezeten op krukjes en met een emmer schoon water naast ons, begonnen we aan het schoonmaken.

'Kijk nu goed. Je neemt er eerst, zo, de steel af; en let nu goed op, nu haal je er zo met het mesje het velletje af, alleen het velletje; ik zal ze in stukjes snijden, want daarmee zouden jullie je kunnen bezeren.'

'Maar dat is vergif, dat zijn paddestoelen,' zei Maatje. 'Jullie gaan dood als je daarvan eet.'

'Niet van deze, Maatje, dit zijn goeie.'

Ze trok een klein rimpelmondje en schudde van nee. Ze zou dat gevaarlijke werkje in de steek gelaten hebben als het niet was om het vooruitzicht van thee met krentenbrood.

Ze hielpen me aardig, met de ernst en de toewijding die kinderen aan den dag leggen als je ze iets nuttigs laat doen.

Ik gaf ze hun thee met krentenbrood, daarna begon ik met de bereiding. Jantje maakte zich ongerust toen hij die enorme pan met champignons zag slinken.

'Maar tante, wie heeft er dat water bijgedaan? En er zijn haast helemaal geen champignons meer.'

'Dat is geen water, dat is sap, proef maar.'

En ik gaf er hem een lepeltje vol van.

'O wat lekker tante, wat is dat lekker! Maatje moet het ook proeven.'

Maar Maatje was er niet toe te bewegen: voor geen geld van de wereld had ze van die 'paddestoelen' willen proeven!

Ik liet Jantje de hele bewerking bijwonen; hij volgde alles met schitterende ogen; telkens als hij iets niet begreep trof me zijn vragende blik. Dat kereltje zal op school niet afgeleid zijn.

Toen alle glazen vol waren en ik ze au bain-marie op het vuur zette, werd hij helemaal ernstig en installeerde zich op een stoel om het resultaat van al dat werk af te wachten.

'Zo, nu hebben ze lang genoeg gekookt, nu moeten ze in het water afkoelen tot vanavond. Laten we naar het strand gaan, mijn hoofd gloeit.'

Toen we thuiskwamen liep hij allereerst naar de weckketel en stak zijn vingers in het water.

'Tante, het is nog niet koud.'

'Nee kerel, niet voor vanavond.'

'Maar als ik dan naar bed moet?'

'Ik zal ze eruit nemen voordat ik je naar bed breng.'

Toen ik de glazen uit het water nam, ze afdroogde en op twee rijen op het buffet zette, klapte hij in zijn handen.

'Tante, dat hebben wij gedaan, hè, wij? En van de winter zijn ze nog goed en dan gaan we ze opeten, hè?'

'Ja kerel.'

Ik bracht hem naar bed. Hij babbelde, ik was nauwelijks in staat hem te antwoorden.

'Tante, ben je boos?'

'Nee schat, ik ben moe van al dat werk, jij zult ook wel moe zijn.'

'Ja tante, ik ben ook moe van dat harde werken.'

Hij geeuwde; ik dekte hem toe, hij deed zijn ogen dicht en sliep...

Van de winter zal ik de enige zijn die ervan eet en hij, hij zal nauwelijks een stuk brood hebben!

★

Zou hij zich deze verrukkelijk intieme dingen herinneren? Hij was nog maar vijf jaar, en ze hebben de herinnering aan mij uit hem geslagen met klappen op zijn gezicht. Ja, ik heb gehoord dat ze, telkens wanneer hij praatte over zijn tante die zo mooi was en zo lekker rook, hem pal in zijn gezicht sloegen, en wanneer de andere kinderen hem kwaad wilden, zeiden ze tegen hun moeder dat hij over mij had gepraat. Dan ging hij, gillend van angst, zich onder het bed verstoppen. Dus de herinneringen... alleen ik bewaar ze om mezelf ermee te kwellen. Zelfs bij mijn vriend was na enige tijd de herinnering verbleekt. 't Is waar, hij die noch de armoede noch die toestand van verworpenheid heeft gekend, kon niet beseffen in wat voor hel het kind was teruggestoten.

Mijn hele leven herinner ik me alles waar ik van gehouden heb: mensen, honden en katten. Wanneer ik een wezen verloren heb waar ik veel van hield, dan komt me na jaren een blik, een gebaar, een woord, waar ik op het moment zelf maar weinig aandacht aan heb besteed, plotseling weer voor

de geest, en ik zie het en hoor het in al zijn spontaneïteit. Ja, vooral de goede, lieve, trouwhartige dingen komen weer bij me boven als vlagen van zoete geur.

Een vriend heeft me eens gezegd: 'Ik heb de fout dat ik mijn vrienden niet vaker schrijf; ik zou dat moeten doen, al was het maar om ze even goedendag te zeggen, want het doet ons soms veel plezier, nietwaar, als iemand ons goedendag zegt.' Hoe zou men een dergelijke frisheid van geest kunnen vergeten? Vergeten, wat doet dat pijn, maar je herinneren... ook dat doet pijn!

★

Ik kreeg een derde bericht dat ik hem terug moest geven.

Als ik er eens vandoor ging naar Amerika? Als ik hem eens verstopte? Maar waar? Het zou nog beter zijn dat hij doodging, dan weer terecht te komen in die vernederende ellende. Zijn moeder zal hem niet naar school sturen; ze zal hem laten verwilderen en hem een nietsnut laten worden.

Ten slotte kwam de dag dat ze hem kwamen halen. Ik had zin hem helemaal naakt naar hun hoofd te slingeren... Maar ik maakte een pakket van zijn kleren en gaf hun dat mee.

'Tot straks, tante. Huil maar niet, ik kom weer terug.'

Ik ging me gauw in de kelder verbergen.

Ik wilde niet meer over hem horen praten, maar ik bracht me voortdurend zijn doen en laten weer te binnen... zijn lach, vooral zijn lach... Die jubel van blijheid die in zijn hartje leefde, waar is die gebleven? En hijzelf, wat is er van hem geworden?

Liftboy! In Amerika, waarheen hij de wijk heeft genomen toen zijn vader gestorven was.

Hij brengt de dagen, de jaren van zijn leven door in een lift, opgehangen in een donker gat waar alle uitwasemingen

van het gebouw samenkolken, en onverpoosd laat hij de cabine langs de dertig etages van de *sky scraper* stijgen en dalen voor mensen, als stukken bagage, die niet tegen hem spreken, die hem niet zien, en die hem kortweg 'lift' noemen.

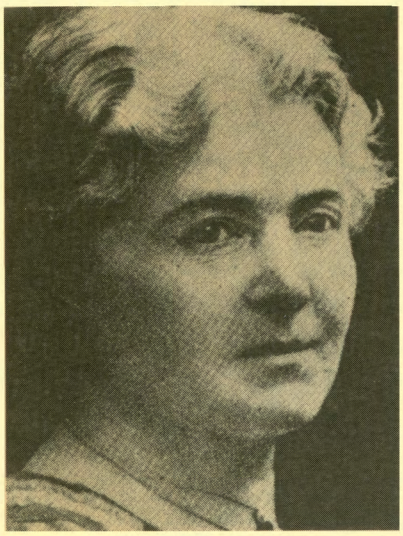

Bittere armoede in de Kempen bevat het schrijnende maar toch ook door een diepere humor verlichte levensverhaal van de roodharige Kempense jongen Thijske tot het moment dat hij het heideland verlaat en in de mijn gaat werken. ('Bewoners van het heideland', 1917-1918.) Grote gezinnen en bittere armoe, heidense vroomheid, gebrek aan hygiëne, achterlijkheid, wantrouwen tegenover alles wat van buiten komt – het zijn de kenmerken van de bewoners van het Kempense land, over wie Neel Doff schrijft in een eenvoudige, levendige stijl. In het verhaal 'Ik wilde een man van hem maken' vertelt ze over de kortstondige voogdijschap over een Kempens jongetje.
Van Neel Doff verschenen eerder bij Meulenhoff de autobiografische verhalenbundels *Dagen van honger en ellende*, *Keetje Tippel* en *De avond dat Mina mij meenam*. Daarin vertelde zij het verhaal van het pauperkind dat in de zwartste armoede opgroeide in de sloppen van Amsterdam, en over haar leven als straathoer en maintenée. In Brussel huwde zij de schatrijke uitgever Fernand Brouez, die echter vroeg overleed en haar als weduwe in goeden doen achterliet. Ze hertrouwde met een Antwerpse advocaat en begon pas in 1909 te schrijven, in het Frans. In het begin van de jaren twintig werd zij zelfs genoemd als kandidate voor de Nobelprijs. Impressies, verhalen van dagelijkse voorvallen, observaties van het plattelandsleven uit haar laatste levensjaren verschenen onder de titel *Afscheid*.

M | Meulenhoff Editie

201559_038

doff001bitt01

Bittere armoede in de Kempen